

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

O českém románu novodobém

Jan Máchal

Slav 7785.26

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

BOUGHT FROM THE
AMEY RICHMOND SHELDON
FUND

O ČESKÉM ROMÁNU NOVODOBÉM.

— — —

ŠEST PŘEDNÁŠEK,
JEŽ V ČESKÉ UNIVERSITNÍ EXTENSI

KONAL

DR. J. MÁCHAL.

(KNIHY PRO KAŽDÉHO II.)

— — —

P R A H A—I 1902.

ČESKÉ LIDOVÉ KNIHKUPECTVÍ A ANTIKVARIÁT

JOSEF SPRINGER.

NAROZÍ JILSKÉ (ČÍS. 24) A KARLOVY ULICE.

Slav 7785. 26

Slav 7785. 26

TISKEM ANT. HRAZÁNKA (z. K. KRUNERT) V PRAZE.

PŘEDMLUVA.

Od mnohých pánů, kteří poslouchali moje přednášky o českém románu novodobém v universitní extensi v Karlíně a ve Slaném, bylo projevono přání, abych tyto přednášky vydal tiskem. Odhodlal jsem se k tomu tím ochotněji, ježto nemáme dosud v literatuře naší knihy, která by v souvislosti o osudech českého románu poučovala.

Úzký rámeček šesti přednáškových hodin, v nichž mi bylo o českém románu pojednati, nutil mne obmeziti se jen na zjevy nejvýznačnější; zejména z bohaté literatury románové doby současné mohl jsem vybrati poměrně jen málo spisovatelů, chtěli-li jsem o jejich knihách aspoň několik slov promluviti. Celou řadu románopisců, jichž spisy jsou ozdobou naší literatury románové a stejným právem by zasluhovaly obšírnějšího výkladu, bylo mi vynechati, neměl-li jsem přestati na pouhém výpočtu jmen a knih.

Maje na zřeteli posluchačstvo z vrstev co nejširších a jeho poučení, přihlížel jsem hlavně k obsahové stránce spisů, kompoziční a formální stránky co nejstručněji jsem se dotýkal.

V PRAZE v měsíci květnu 1902.

OBSAH.

I.

	Str.
1. Úvod: Vývoj novodobého románu	1 — 7
2. Počátky zábavné prosy české: román rytířský, povídka čarodějnická, poučná a cizokrajná	7 — 11
3. Jungmannův překlad Chateaubriandovy »Ataly«	11—12
4. Lindova »Záře nad pohanstvem« a Vác. Novotného »Obět«	12—13
5. Překlady rodinných povídek Lafontainových a Clau- reových	13—15
6. Povídky F. B. Tomsy	15—16

II.

	Str.
1. Román historický a tvůrce jeho Walter Scott	17
2. Václav Kliment Klicpera	18—20
3. Karel Hynek Mácha	20—21
4. Jan z Hvězdy	21—26
5. Josef Kajetán Tyl	26—31
6. Prokop Chocholoušek	31—34

III.

	Str.
1. Román vesnický	35—36
2. František Pravda	36—37
3. Božena Němcová	37—42
4. Karolína Světlá	42—54
5. Františka Stránecká	54—55
6. Václav Kosmák	55—56

IV.

	Str.
1. Román sociální	57
2. Karel Sabina	57—66

	Str.
3. Gustav Pfleger-Moravský	66—73
4. Václav Vlček	73—75
5. Ferdinand Schulz	76—78
6. Sofie Podlipská	79—81

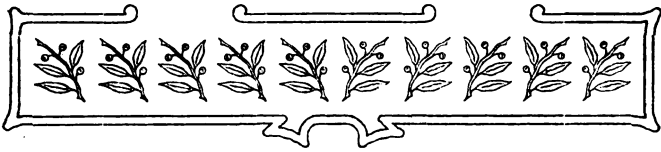
V.

	Str.
1. Další osudy románu historického	81
2. Václav Beneš Třebízský	82—89
3. Alois Jirásek	89—94
4. Povídky vesnické: Karel V. Rais	95—101
5. Vlasta Pittnerová, Gabriela Preissová, Meth. Jahn	101—102

VI.

	Str.
1. Doba nejnovější	103
2. Julius Zeyer	103—111
3. Vilém Mrštík	111—115
4. Matěj A. Šimáček	115—122
5. Karel Klostermann	122—124
6. Božena Viková Kunětická	124—127
7. Josef K. Šlejhar	127—130
8. Jiří Sumín	130—131
Čelnější literatura	132—133

I.

Úvod. — Počátky zábavné prosy české: román rytířský, povídka čarodějnická, poučná a cizokrajná. — Chateaubriandova Atala. — Pokus o povídku historickou. — Povídka rodinná s tendencí mravoučnou. F. B. Tomsa.

Žádný druh literární nebyl podroben tak pronikavým změnám, neprošel ve svém rozvoji tak rozmanitými formacemi jako román a s ním spřízněné druhy **zábavné prosy**. Jako samostatný druh slovesný vyrostl román v středověku na troskách eposu, jehož veršovaná forma znenáhla se uvolnila, rozplizla a přešla v pouhou prosu. Obsah zůstal týž a prosaická forma ukazuje mnohdy ještě zřejmé stopy původních veršův. Ale s rostoucí oblibou zábavné prosy nedostávalo již pouhé převlékání starších epopejí v prosaické roucho, proto vzdělávány byly prosou rozmanité látky jiné, úplně neodvisle od veršovaných skladeb. Až do stol. XVIII. román vyvíjel se dosti zdlouhavě a jednotvárně; teprve toto století prosycené ideami reformními urychlilo jeho vývoj a dodalo mu váhy mezi ostatními druhy básnickými. Přece však pokládán byl ještě za jakýsi nižší, všedním potřebám člověka hovící druh poesie, který se nemůže postavit po bok bohodému eposu a vrcholu vší poesie — dramatu. Z té příčiny nazval také Schiller románopisce toliko »polobratrem« básníkovým.

Za to v století XIX. stal se román nejmodernějším a nejpopulárnějším druhem literárním. Věštecká slova znamenitého kritika ruského Bělinského,

kteřá pronesl již roku 1847, se splnila: román a s ním spřízněná povídka stanuly v čele všech jiných druhů poesie, v nich se zavírá téměř všechna krásná literatura, tak že všechny jiné plody zdají se býti při nich čímsi výlučným a náhodným. Hodnota moderních literatur neoceňuje se ani podle lyriky, ani podle eposu, ba ani podle dramatické poesie, nýbrž hlavně podle románu. Čím výše stojí v některé literatuře román, tím větší jest její význam.

Moderní román soustředil v sobě také všechny přednosti ostatních druhů básnických. On neustrnul jen na pouhém zajímavém vypravování děje jako epos, která mu vlastně dala život, nýbrž převzal od lyriky zobrazování nejjemnějších i nejsložitějších zachvěvů duše, myšlenek, citů, nálad, vášní a nárůživostí, a naučil se od dramata vyvozovati z tohoto duševního zřídla děje a jevy vnější. Psychologická hloubka, výrazná charakteristika, přesná motivace, pravdivost a skutečnost, jež dříve jen od dramatu se požadovaly, přešly v podstatu a jádro románu.

Žádný druh poesie nejeví také tolik rozpínavé síly, nevchází v obecný majetek všech národů, jako právě román. Pravdu má zajisté německý románo-pisec Spielhagen, jenž poznamenal, že za naší doby nebyl žádný dobrý román složen, který by nebyl napsán pro celý svět. V tom ohledu má román veliký význam kulturní, neboť nás seznamuje s duševním prouděním celého světa vzdělaného, učí nás způsobem nejjednodušším znáti duševní hnutí a snažení nejrozmanitějších národů. H. Mielke nazývá proto román pionýrem kultury, který se snaží zákopy a hráze národnostních předsudků strhati, jas a přátelství v srdce národů vnést, svorně a vespolečně je k velikému dílu humanity spojit, pro něž konečně všichni národové vlastně na svět přišli.

Dotknu se nejdříve vývoje novodobého románu v literaturách evropských vůbec jakožto všeobecného rámce, do něhož možno výklady o českém románu vložit. Učiním to co nejstručněji.

V dějinách literárních XIX. st. převládaly dva výrazné směry umělecké: romantism a realism; oba tyto směry obrážejí se sytě v románu.

Hnutí romantické mělo příčiny sociální i literární. V sociálním ohledu projevovalo se hlavně protestem proti stuhlým názorům, zvyklostem a řádům společenským, které tísnily a zdržovaly volný vývoj jednotlivce. Revoluce francouzská jest tohoto hnutí nejzřejmějším výrazem.

Revoluce uchvátila také literaturu. Vypověděn boj dosavadním pravidlům zastaralé poetiky lžiklassické, a vztyčen prapor volnosti ve tvorbě poetické. Literární hnutí romantické bylo ovšem z počátku dosti neurčité a projevovalo se hlavně tím, že básníci odvrhli směle suchá pravidla, která ovládala uměleckou tvorbu, a dělali opak toho, co byli dělali klassikové. Ale vlivem několika vynikajících básníků německých, anglických a francouzských směr tento určitěji se vyhránil a slavil triumfální vjezd do všech literatur evropských. U jednotlivých národů nabyt zvláštního zabarvení ve shodě s jejich národní individualitou. Z počátku měl ráz dosti optimistický, později v letech 1830—40 stal se pessimistickým a revolučním.

První stopy romantického románu nalézáme již na konci XVIII. st. Znamenitý román »Nová Heloïsa« *Jean a Jacquesa Rousseaua*, rozkošná idylka »Paul a Virginie« *Saint-Pierra* a *Goethův* světoznámý román »Die Leiden des jungen Werther« obsahují již podstatné živly, jimiž je proniknut romantický román XIX. st.: zvláštní zřetel k vnitřnímu životu jednotlivce, vypjatý subjektivism, zvýšená citovost, nádherné líčení krás a scenerie přírodní, barvitá a zvučná mluva. Potom paní *de Staël* a *Chateaubriand* způsobili další přeměnu v rozvoji románu v duchu romantickém. Chateaubriandovy romány jsou výrazem nadšené touhy po emancipaci jednotlivce v ohledu náboženském a mravním. Básník staví se na odpor rationalismu XVIII. st. a vrací se ke křesťanství, jmenovitě ke katolicismu. V ohledu formálním byl Chateaubriand tvůrce nové poetické prosy, plné síly a lahody. Dokonalým románem rázu romantického jest již *Senancourův* »Obermann« (1804).

V Němcích, kde byla půda romantismu rozhodně příznivější než jinde, dospěl romantický román znamenité

výše v pracích J e a n a P a u l a R i c h t e r a, T i e c k a, N o v a l i s a a j.

V ovzduší romantismu zrodily se některé nové formy románu, které nabyly evropského významu. Byl to předně román historický, jehož geniálním tvůrcem byl Walter Scott. Z jeho románů vanulo zvláštní kouzlo, které uchvacovalo a rozechvívalo současníky. Ve všech literaturách vyskytli se spisovatelé, kteří ho následovali. V Anglicku samém kráčeli mnozí spisovatelé ve stopách svého krajana, ale jedině Američan Cooper se mu vyrovnal. Ve Francii dostalo se historickému románu více romantického zabarvení, jak ukazují znamenité jinak romány Viktora Huga, Alfreda de Vigny a Alex. Dumasa. V Německu pod pérem romantiků uzrál však větším dílem v plod romantických výmyslův a vzdálil se od své reální půdy; jedinou snad výjimku činí historické romány Vilibalda Alexisa. Také u ostatních národův evropských, jmenovitě slovanských, historický román vzoru Scottova nabyl domovského práva.

Nadaná a duchaplná spisovatelka francouzská George Sandová stvořila nové formy románu romantického: román sociálně-revoluční a vesnický. V prvé epoše své činnosti hlásala nadšeně emancipaci svého pohlaví a vypověděla směle boj všemu, co tísní a potlačuje svobodu lidského citu. S celou silou svého dráždivého temperamentu ujímala se práv ženy, svobody jejího citu, žádajíc pro ni tutéž volnost a rovnost, jakou si osobili muži. Později rozšířila svůj horizont na rozmanité otázky sociální a náboženské, propagujíc je s touž smělostí a bezohledností. Vliv socialistův francouzských Saint-Simona, Fouriera, Proudona a náboženských horlitelů jako patera Lamennaisa jest v románech jejích zřetelný. Posléze začala zobrazovati venkovský život a kreslití půvabné obrazy z přírody, kde žila. Sociálně-revoluční román jejího rázu našel své další vzdělavatele v Eugenu Suovi, Viktoru Hugovi, Karlu Gutzkovu, hraběnce Hahn-Hahnové, Friedrichu Spielhagenovi, a uveden byl znenáhla do všech literatur. Také román vesnický všeobecně se rozšířil.

Od romantismu, jaký byl v létech čtyřicátých, byl jen skok k realismu. Působily tu zase hlavně příčiny sociální. Revoluční epocha let čtyřicátých nezůstala bez vlivu na přeměnu názorův uměleckých. Poznalo se, jak ruský kritik Skabičevskij pěkně vykládá, »že nestačí pouze vnější reformy, nýbrž třeba přepracovati společenské poměry v základech jejich. A tak počala analyza všech základů společenského i individuálního života, filosoficko-vědecká analyza, o níž XVIII. století ani se nezdálo. Vznikla řada osudných otázek, jako byly: dětská — o vychování zdravého a silného pokolení, rodinná — o založení rodiny na základech lásky a důvěry místo dřívějšího strachu a násilí; ženská — o osvobození žen z občanského a majetkového bezpráví; nade všemi pak otázkami stála otázka o zveličení blahobytu národního«. Žádáno také od umění, aby se účastnilo společné práce věku, upozorňujíc na tyto a podobné otázky života. Volný rámec románu hodil se nejlépe pro tento úkol zobrazovati a analysovati skutečný život; odtud jeho dominující postavení vedle ostatních druhů slovesných.

Realistický román touto změnou názorův na umění vzbuzený téměř současně objevil se v různých končinách Evropy, a to ne snad jen vlivem mezinárodním, nýbrž z podmínek daných prostředím a poměry domácími.

Nejsnáze ujímal se v Anglii, neboť odpovídá národnímu duchu Angličanův tíhnoucích k reálnému pojmání skutečnosti. Romantism anglický obsahoval již četné prvky realistické, jak ukazují spisy Byronovy, Scottovy, Bulwerovy. D i c k e n s e m označen je vlastní přechod od romantismu k realismu, jež T h a c k e r e y a G e o r g E l i o t o v á (Mary Evansová) vyvrcholili. Realism anglických románopisců má jednu význačnou vlastnost, kterou se podobá realismu ruskému, totiž živel mravní a ethický. Realisté angličtí ve smyslu hesla »Umění pro život« chtěli zobrazováním skutečnosti sloužiti životu, zejména mravnosti.

Ve Francii přechod od romantismu k realismu tvoří S t e n d h a l svými psychologickými a B a l z a c analytickými romány. Nejtypičtějším představitelem realistického románu francouzského jest G u s t a v :

Flaubert, autor velebeného románu »Madame Bovary«. Po něm rozvětvil se román francouzský typu realistického v několik odnoží, v nichž brzy ta, brzy ona stránka obsahová nebo formová více byla sesílena. Uvedu nejrazovitější formule. Román naturalistický nebo experimentální, který pojímá a vyšetřuje člověka se stanoviska věd přírodních; představitelem jeho jest E. Zola a jeho škola. Román impressionistický, který klade hlavní váhu na to, aby při vši reálnosti obsahu umělecký a smyslový dojem zachycen byl co nejplněji novým, smělym a barevným výrazem; představiteli jeho jsou bratři Goncourtové. Román psychologický, mikroskopicky analysující duševní stavy a vzdělávaný s neobyčejným uměním od Bourgeta, Maupassanta a j. Realism francouzský, pokud je repreasentován Flaubertem, Zolou a j. rozlišuje se od anglického a ruského po přednosti tím, že není v něm mravního ani náboženského principu; jest to realism indifferentní. Teprve vlivem realistů ruských pojat byl také živel mravní v román francouzský a zákopníkem tohoto směru jest zvláště Edward Rod.

Neobyčejně hluboce zapustil své kořeny realism na Rusi, což si zase vykládáme z přirozené náklonnosti ruského člověka k seriosnímu přemýšlení o životě a jeho úkolech. Hojně prvky realistické v literatuře ruské překvapují již za vlády pseudoklassicismu a romantismu, a přední romantik ruský Puškin byl zároveň v detailech znamenitý realista, tak že někteří kritikové počátek realistické literatury ruské odvozují přímo od Puškina. Ale teprve Gogol tvoří přímý přechod od romantismu k realismu, který nejvyššího rozvoje dospěl v Dostojevském, Turgeněvu, Gončarovu a Tolstém. Podstatným znakem realismu ruského jsou živly mravní a náboženské, které tvoří ideový podklad všech významnějších realistických románů ruských.

Příkladem velikých románopisců anglických, francouzských a ruských vešel realistický román také do ostatních literatur a našel tu více méně svérázné a samostatné vzdělavatele, zvláště v Dánsku, Švédsku a Německu.

Realismem není literární rozvoj XIX. st. úplně vyčerpán. Všudy ozvala se v posledních létech reakce proti realismu, vlastně naturalismu, který přestal konečně býti uměním a chtěl býti vědou. O literatuře ponaturalistické pronáší Gustav Lanson toto pozoruhodné mínění: »Naturalism více neexistuje: nenahrazuje ho dosud nic. Každý jde svou cestou, zavádí novoty, napodobí podle vnitřního temperamentu neb své přítomné náklonnosti . . . Z reakce proti naturalismu zdají se lidé prchatí před skutečnostmi dovršenými, před myšlenkami vymezenými, a vidíme na všech stranách vyrůstati symboly temné, neurčité, a obávám se, že často symboly jalové«. Na otázku, co vyjde ze všeho toho, co vře a se připravuje pod hesly dekadence, symbolismu, psychismu a j. odpovídá: »Na příště je konec naturalismu, jako před čtyřiceti lety romantismu, před šedesáti lety klassicismu: to, co se zrodí, bude musit být naturalismem rozšířeným, tím že se opětně dosadí jisté prvky romantické a obzvláště klassické«. Tedy jakási synthesisa všech tří vynikajících směrů uměleckých: klassicismu, romantismu a realismu?

*

Literatura česká ve vývoji evropského románu nehrála dosud ani vynikající aneb vůdčí úlohy, ani nevytvořila sama ze sebe své zvláštní formule románu, domácí a svérázné, nýbrž hleděla se přimknouti k obecnému toku románové literatury světové. Některé vlny jeho osvojila si dokonale, jiné jen mlsala a chutnala. Tato jemná vnímavost pro cizí proudy prospěla jí tím, že téměř všechny významnější druhy moderního románu jsou u nás zastoupeny, ale způsobila také, že některé důležité formace románu, na př. román realistický, byly záhy zatlačeny směry novými, z jiných poměrů literárních vzniklými, dříve než se mohly u nás dokonale udomácniti, vkořeniti a zralejší plody vydati. Tato tĕkavost vkusu a módy jest hlavní příčinou, že formule domácího románu českého dosud se hledá.

V cyklu svých přednášek nemohu podati celistvé dějiny českého románu v XIX. století — to by vyžadovalo mnohem více času — nýbrž toliko

vybrané partie z jeho vývoje. Slova »román« užívat ve smyslu co nejšířším, neboť rozdělení zábavné prosy v román, novellu, povídku a p. nelze provésti přesně.

* * *

První kroky novočeské prosy zábavné byly velmi těžké a nejisté. Kdežto v starší literatuře naší zastoupeny byly všechny rázovitější směry románové tvorby evropské, počínajíc románem byzantsko-řeckým, až do posledního záblesku rytířské romantiky středověké, velebeného »Amadisa«, písemnictví naše od st. XVII. přestalo míti napořád podíl v rozvoji románu; rozmanité jeho druhy, jako nasladlý román pastýřský, herojsko-galantní, filosoficko-politický, rodinný a jiné ještě výhonky románu v XVIII. st., nedotkly se ani letem současné literatury české. Teprve na sklonku XVIII. st. projevuje se uvědomělá snaha buditi lásku k české knize prostředkem četby zábavné a navazovati přerušný styk s románem evropským.

V české expedici V. M. Kramériusa našla zábavná kniha česká první pohostinský útulek. Kramérius spojiv se s některými spisovateli českými, jako Prokopem Šedivým, Janem Rulíkem, Ant. Borovým, Jos. Zimou, začal milovníkům českého čtení opatřovati a vydávati povídky a románky, mnohdy s reklamními přímětky, jako: »pěkná a velmi kratochvilná historie, při kteréž žádný neusne«, nebo »kratochvilné čtení v zimě i v letě, když se člověku nejvíce stejská«.

V literaturách evropských v XVIII. st. román po dlouhém bloudění dospěl na bezpečnější a schůdnější cestu, přiblíživ se značně životu skutečnému. Na půdě anglické vyrostl román občanský či rodinný. Světoznámé romány Richardsona, Fieldinga, Goldsmitha a Sheridana zvěstovaly východ nového směru románopisectví, jehož oborem měl býti život skutečný, umělecky zobrazený. Ve Francouzsku Le Sage, Pierre Marivaux, abbé Prévost vypravovali přirozeně a pravdivě skutečné příběhy života a kreslili nepokrytě mravy současné společnosti. Reformní spisovatelé jako Voltaire,

Diderot a Nicolas Restif tlumočili ve svých románech sociální, politické a filosofické názory své doby. Potom vystoupili již románopisci nám známí: J. J. Rousseau, Saint-Pierre, Goethe, Chateaubriand a j. Ale uvedené novější proudy románopisectví evropského nedotkly se péra prvních belletristů novočeských. Oni prostě upírali zraky na to, co jim bylo nejbližší; byla to literatura německá, v níž tehdy nejpopulárnějším druhem výpravné prosy byl román rytířský. Byl sice již dříve rozšířen v Anglii, kdež Horace Walpole a paní Radcliffová dráždili jím fantasmii čtenářův, ale němečtí spisovatelé přidali mu zvláštní barvitost a příchuti. K. Cramer vytvořil z něho rytířsko-loupežnický román, oplývající řvavou a přemrštěnou romantikou a zvučící bombastickou mluvou. K. J. Spiess přimísil mu ještě silnou dávku zjevů strašidelných a vzrušujících, které rozdechvávaly nervy a rvaly srdce. Vedle rytířův a loupežníkův udomácnil v něm strašidla, duchy a kouzelníky; aby čtenáře dojal, užíval hodně drastických prostředků: zločinů, vražd, krve. Výtvořiny jeho hrůzostrašné romantiky přelévaly se proudem do češtiny. Prokop Šedivý, Jan Hýbl a jiní ještě spisovatelé sytili jimi naše čtenáře. Jen zřídka překládány byly rytířské povídky solidnějších spisovatelů německých, jako J. L. Wächtra a paní Naubertové.

Po překladech následovaly pokusy o samostatné vzdělání povídek rytířských. Podle starší povídky o Fortunatovi vytvořil nejmenovaný spisovatel dosti poutavý románek »Zdeněk ze Zásmuku aneb Rytíři v Blánickém vrchu zavření« (1799), který se velice líbil a častěji byl otiskován. Jiný pokus o českou povídku rytířskou připisuje se Janu Nejedlému »Plzeňští rytíři aneb Odplata udatnosti« (1799), neladná slátanina žvlů historických, rytířských a strašidelných. Více se zavděčil současným čtenářům našim Prokop Šedivý, vzdělav podle Hájkovy kroniky »České Amazonky, aneb Děvčí boj v Čechách pod zprávou rekyně Vlasty« (1792). Rytířský román zůstal u nás dlouho v oblibě; o jeho rozšíření horlivě se staral později syn Kramériusův, Václav Rodomil, který takové příběhy pro lid překládal a upravoval.

Jiný druh zábavné prosy v literatuře německé rozšířený byly povídky čarodějnické (*Contes des fées*). Původní vlastí jejich byla Francie, kdež jich užíváno hlavně jako rámce, do něhož byla vkládána mravná naučení a poučné příběhy pro urozenou mládež. Vnikly záhy do literatury české a V. M. Kramérius horlivě je vydával, jak ukazují »Básně o čarodějnicích« (1794), upravené podle »*Contes des fées*« francouzské spisovatelky hrab. d'Aulnoy, a »Čarodějnice Megéra aneb Okouzlený zámek Pana z Jednorozec« (1795), vzdělaná podle německé veselohry F. Hafnera. Nejmenovaný spisovatel český napsal samostatnou povídku tohoto druhu »Rybrco! na Krkonoských horách, nebo Zakletý a vysvobozený princ« (1794), k níž užil vhodně prostonárodní pohádky o třech zlatých vlasech Děda-Vševěda a domácích pověstí o Rybrcoulovi, ale celek znechutil čarodějnickou fantastikou podle nevkuusu své doby. Zároveň s čarodějnickými povídkami vešly v oblibu fantastické povídky orientální a arabské (*Contes Arabes*), jež také Kramérius uváděl v belletrii naší.

Překvapuje téměř, jak strašidelná romantika a povídky čarodějnické v osvěceném století XVIII. mohly najíti takový odbyt u čtenářův, ale vysvětlení je na snadě. Na konci XVIII. st. v protivě k suchému racionalismu doby předchozí začal se šířiti spiritism a mystika, vyrojili se četní zaklínači duchův a magnetiséri, kteří i v nejvyšších vrstvách společenských nabývali víry. Dobrodruhové jako Cagliostro a St. Germain jsou nejznámější jejich typy. Duchové tragedií Shakespearových, Goethův »Faust« a Schillerův román »Geisterseher«, podporovali tuto víru v zjevy nadpřirozené, tajemné. U lidu, jenž tonul ještě v bahně pověřivosti, nacházelo čtení takového spiritistického a strašidelného obsahu zvláštní oblibu.

Brzy vyskytli se však spisovatelé, kteří potírali pověry a strašidla, vydávající knížky proti čarodějnictví k poučení lidu. Spisy německého spisovatele Karla z Eckarthausen »Odkryté tajnosti čarodějnických kunstů«, »Rozličné povídačky k poučení a k obveselení«, »Porušená práva člověčenství« převáděny byly do češtiny. K témuž cíli směřoval

také V. Flammenberg, jehož komplikovaná povídka »Zaklínač duchů« přeložena byla česky (1799). Později to byl Jan Hýbl, jenž se staral o vydávání drobných povídek poučných pro lid, jež ukládal ve sbírce »Rozmanitosti« (1816—1822). Hlavním zdrojem byly mu A. G. Meisznerovy »Kriminalgeschichten«, jež po česku v Rozmanitostech vydával. Proti pověrám a strašidlům směřuje také sbírka jeho »Poučné a kratochvilné historie o strašidlech«, kterou věnoval v žertovné dedikaci »všem na rozum uhozeným, vysoce pověřivým babičkám«.

Vážnější byly pokusy seznámiti čtenářstvo naše s některými poučnými romány francouzskými, které nebyly sice tehdy již novinkami, přece však po celé téměř Evropě byly rozšířeny. Světoznámý román Fénelonův »Příběhové Télémachu, syna Ulyssova«, upravil benediktin sázavský Jos. Javůrek (1796—7), Florianův historický román »Numa Pompilius« přeložil Jan Nejedlý (1808) jazykem správným, jadrným a plyným. V. R. Kramérius vydal »Příhody princezky z Pontje« (1813) od paní M. A. de Gomes, která ve Francii první opřela se čarodějnickým a orientálním povídkám.

Kramériusovi, jenž chtěl získati co nejvíce příznivců české knize, neušel ještě jiný druh četby všeobecně oblíbené. Byly to Robinsonady, jež Angličan De Foe poprvé uvedl v literaturu. S Robinsonadami vešly v oblibu také povídky líčící příběhy cizokrajné, jako »Maran a Onyra, americký příběh« (1791), »Ferdinand a Kalista, španělská historie« (1799) od Aug. Vulpiusa, »Alonzo a Kora, americký příběh« (1800) a p.

Největším činem v oboru zábavné prosy na poč. XIX. st. jest však Jungmannův překlad Chateaubriandovy »Ataly« (1805). Jungmann, jenž se snažil ze všech sil, aby překlenul propast zející mezi úhorem zanedbaného písemnictví našeho a bohatou úrodou literatur cizích, podal našim čtenářům četbu svrchovaně moderní, která měla vsudy ohromný úspěch i pro svou originální ideu křesťanskou i pro nádherné přednosti stilistické a umělecké. »Myslím«, praví Jungmann v předmluvě, »že chvalné spisu tohoto

po celém světě křesťanském přijetí, živý, jakýmsi milostným zármutkem promíšený cit a to sličné pustého a jako původního světa vymalování, kterým, zdá mi se, nemálo vděku přidal skladatel spisu svému — mne dosti vymluvena učiní pp. vlastencům mým, že tím neposledním kvítkem literatury francouzské naši českou zahrádku okrásiti jsem neostýchal se«. Jungmann chtěl vystihnouti svěží, barvitou a obraznou řeč francouzského originálu, byl nucen rozmnožovati běžný materiál slovní řeči české novými výrazy, jež vážil hlavně ze staršího písemnictví, uváděje v oběh slova starší, kromě toho tvořil si slova nová a přebíral vhodné výrazy i z jiných jazyků slovanských, čímž přispěl ku vzdělání vyšší a ušlechtlejší prosy české.

Z domácích prací nejzajímavější jest pokus o román historický, asi v tom duchu, jak jej pojímal v literatuře německé L. Wächter ve svých »Sagen der Vorzeit«. Jest to skladba Jos. Lindy »Záře nad pohanstvem, nebo Václav a Boleslav. Vyobrazení z dávnověkosti vlastenské« (1818). Děj jest prostý. Líčí se tu boj křesťanství s pohanstvím v Čechách. Zástupcem křesťanství jest kníže Václav, nadšený pravou křesťanskou láskou, spravedlivý, zbožný, smířlivý a poeticky snivý. Pohanství zastupuje divoký, hrdý a smělý Boleslav. Vida, jak s křesťanstvím i cizozemci v Čechách nabývají vrchu, jak jimi se porušuje národnost a samostatnost česká, zanevře na bratra Václava, a podnícen byv věštbou pohanského kněze, odhodlá se bratra zavraždit a zachrániti hynoucí pohanství. Bratrovraždou v Boleslavi a pokáním vrahovým končí se děj. Rozpor mezi oběma zástupci světla a tmy líčen je dosti zajímavě, postup děje jest slušně motivován, povahy osob, zvláště Václava, Boleslava a Drahomíry pojaty jsou originálně, některé scény vynikají dramatickou živostí. Špisoratel snažil se vystihnouti i kolorit místní a dobový. Popisům mravů, zvyklostí pohanských Čechů, jejich názorům náboženským, bájím a písním, národním slavnostem a obřadům věnováno až příliš mnoho místa na újmu vlastního děje. Mluva je květnatá, obrazná, často strojená a umělkovaná. Epický sloh Ossianův, ruské »Slovo o pluku Igorově« a »Die Gründung Prags« od Brentana

zanechaly v ní zřetelné stopy. Celý obraz ozářen je onou snivou romantikou, kterou Herder vytvořil o minulosti slovanské. Ve vývoji zábavné prosy zůstane Lindova skladba tím památna, že byla dlouho vzorem pro naše belletristy, kteří vzdělávali historickou povídku českou. Nejzřejměji to ukazuje »Oběť, povídka z dávnověkosti české« (1824) od Vác. Novotného, jejíž ráz Sabina charakterisuje takto: »Sloh tu tak zamotaný, tolik květů tu naházeno a tolik obrazů, že se nelze k povídce ani propracovati. Zdá se, že tu znamenitý talent ubředl v labyrintu tropův, vypléstí se z něho nemoha. A přece se jeví v povídce této neobyčejná fantasie, až příliš někdy potřeštěná a v přepodivných skupeních obrazových si libující. Oběť Novotného jest unicum svého druhu v belletristické literatuře české, pravé metaforické monstrum.« Ač jinak Sabina správně vystihl zvláštní ráz této povídky, přece neprávem vyhláší ji za unicum v literatuře naší, neboť jest to rodná sestra Lindovy »Záře«.

V letech dvacátých živeni byli čtenáři naši hlavně překlady rodinných románů v duchu sentimentálním a s tendencí mravoučnou. Z francouzské literatury zabloudila k nám povídka »Obležení Rošelské« (1820) od hrab. de Genlis, která si libovala velebiti zbožnost, ale ne tu pravou a srdečnou, nýbrž strojenou a umělkovanou. Překladateli Janu V. Štěpánovi zamlouvala se zejména mravoučná tendence tohoto příběhu, jak v předmluvě vykládá: »Zalíbil se mi nemálo z mnohého ohledu. Není z počtu spisů, majících za jediný výhradně účel, by libě čtenáři zjednaly vyražení a vášnou na čas bavily rozkoší mysl. Tuto na každé téměř stránce čísti mravné rozejmutí neb ponavržení, které nynější mládež, zvláště v městech, bez užitku špiní a trhá«.

Nejvíce se překládalo z literatury německé. Nejříve přišel na řadu Aug. Lafontaine, který svými slzorodými romány uměl příjemně dráždit fantasií a působiti na cit čtenářů, tak že byl u vrstev čtenářů měšťanských dlouho oblíben. Nelze mu upříti obratnost vypravovatelskou, ale ježto více psal, než tvůrčí jeho síla dovolovala, brzy svou fantasií vyčerpal. Rodinné a sociální vztahy byly hlavním předmětem jeho skladeb,

v nichž pod rouškou nevinnosti a mravnosti zobrazil často scény dosti pikantní. Do rukou českých čtenářů dostaly se drobnější jeho povídky »Láska a vděčnost« (přel. J. V. Hübner r. 1821), »Mocnost svědomí« (př. F. Lehký), »Nalezení ostrova Madéry« (př. Hübner r. 1822) a delší historický román »Romulus, první král Římský« (př. J. M. Ludvík r. 1826).

Po Lafontainovi následoval Clauren (Karel Heun), který proslul novellami ze života rodinného, jež vzdělával ve vkusu rokokovém a v nichž smyslnost, pod pláštěm naivnosti se skrývající, ještě zřejměji se ohlašuje než u Lafontainea, tak že protivníci jeho směru nazývali je »Taschenbordellchen«. Obecenstvo však jeho výlevy sentimentálních a strojených citů téměř hltalo, a trvalo to dosti dlouho, než se jimi přesytilo. Do literatury české razil mu cestu F. B. T o m s a, který od r. 1826—30 vydal 10 dílků jeho povídek. Vybíral si z něho jen to, co se mu zdálo mravně nezávadné. »Proto jsem si umínil«, praví v úvodě, »z nejlepších nejlepší vybrati, v nichžto by srdce i duch outlého pohlaví občerstvení našel; a vystříhám se pilně všeho, co z cizonářečnických podobných spisů zábavného obsahu přívětivou obálkou, ano lehkou růžovou rouškou jen napolo zakryté prozírá, smyslnost dráždí, stud a mravopočestnost, onen nejvyšší poklad mládectva, sladkým jedem napájí a nevinnost poznenáhlu podkopává«.

Jakého rázu byly tyto povídky Claurenovy, jež Tomsa čtenářům našim předkládal, ukáží aspoň na jednom příkladě. K nejoblíbenějším patřila novella »Mimili«. Hrdinka její jest spanilé děvče Švýcarské, zázračná to směs nevinnosti a vzdělanosti; ona dovede jmenovati všechny alpské květiny po latinsky, zná všechny básníky tamní, mluví jako městská dáma a ve své naivnosti líbá vášnivě cizince, s kterým se sotva poznala, a sedá mu na klín. Vzdělavatel český při své pečlivosti, aby nepropustil nic neslušného, nemohl se přece vyzouti úplně z ovzduší svého originálu a ponechal mnohé črty, jež od Clauraena úmyslně jen k podráždění smyslnosti byly vymyšleny. S jakousi faunovskými utajenou rozkoší líčí se krátká sukně spanilé Mimily, pod níž konec mnohonásobně vyšitých

podvazků mňhajících se po nožkách krásně urostlých viděti bylo; rovněž se zvláštní rozkošnickou choutkou děje se zmínka o smělém větěrku, který vzedmul širokou její sukýnku a odhalil před průvodčím její růžové kolínko. Takových narážek, v nichž se tají raráškové smyslnosti, dráždice fantasii čtenářovu, vyskytuje se tu celá řada. Jevišťem celé této milostné idylky jsou Alpy, které spisovatel do podrobnosti líčí, ale nejsou to Alpy skutečné, nýbrž spisovatelem uměle vysněné. Pocukrovaná dikce s hojnými slovy zdobněnými a ozdobnými epithety rozplizuje se téměř na jazyku mluvících osob. Strojenost, nepřírozenost a nasládlý sentimentalism Clarenův nepůsobily zajisté prospěšně na vkus našich čtenářů, kromě toho někteří čeští spisovatelé oblíbili si tuto nezdravou manýru, až později Havlíček byl nucen z literatury naší ji vymrskati.

Překladatel Clarenových povídek, Frant. Bohumil Tomsa (1783—1857), patřil v letech dvacátých a třicátých k nejpilnějším spisovatelům našim. Počet všech jeho prací blíží se ke dvěma stům. Větším dílem to byly překlady z němčiny, jimiž obohacoval písemnictví naše, a při tom převládaly zase spisy obsahu mravoučného, jak byly v oblibě v literatuře německé. Vedle Clarena překládal povídky Em. Scaevoly, hrab. z Loebenu, J. N. Vogla, Amalie Schoppe, Krummachera, Hoffmanna, Nieritze a j. Z francouzské literatury převedl k nám napínavý román A. Dumasa »Tři mušketýři«.

Samostatné práce Tomsovy mají pečet ovzduší, z něhož si vybíral předlohy k překladům. »Jaré Fialky« (1823) a »Romantické povídky« (1825) jsou snůškou drobnějších jeho povídek obsahu rozmanitého. Nalezneme v nich vzdělané pověsti místní, přepracované pohádky východní, povídky rytířské, legendy i dosti realisticky líčené obrazy ze života. Případné naučení mravné jakož i nábožné reflexe o vítězství ctnosti a potrestání nepravosti ozývají se při každé příležitosti. Frasovitá a nasládlá mluva ukazuje zřejmě na německé vzory. V posledních dvou delších pracích »Svatava a Vojmil« (1831) a »Viz keř, dcero má, a doufej!« (1832) zabočil Tomsa na dráhu histo-

rických povídek, které se začaly v literatuře české nejvíce ujímati, ale vzdělával je ještě v manýře starších historií rytířských, jen s vynecháním žvlů nadpřirozených a strašidelných.

Takové byly v podstatě začátky z á b a v n é prosy české. Snaha poskytovat čtenářům zásobu poutavé a zábavné četby jest tu patrná, ale síly byly slabé. Nedostatek jemnějšího vkusu, povrchní znalost literatur cizích a vlastní tvůrčí nedostatečnost vadily našim belletristům nejvíce. Literatura německá, která sama tehdy v oboru románovém značně pokulhávala za jinými, byla přední jejich zásobnicí, z níž vybírali si předlohy a vzory. Z francouzské literatury překládaly se jen věci starší, dávno zvetšelé, Atalu Chateaubriandovu vyjímajíc. Z počátku, dokud běželo jen o to, pořizovati prostému lidu zábavné knížky ku čtení, produkce tato ještě postačovala, neboť byla v jádře svém lidová a lidovým názorům přiměřená. Ale když vlastenci chtěli působiti i na vrstvy vzdělanější, pocítován trpce nedostatek lepších a vkusnějších knih zábavných. Vyslovil to nejráznější syn Jungmannův, Josef Josefovič, jenž r. 1824 psal Kollárovi: »Velmi nám zábavných spisů třeba, nebo naše vyšší publicum, míním všeliké slečinky a jonáky studující, pro zábavu v českém nic nenacházejí; a jen pro zábavu čítající německých kněh se chytati musejí. Tuším, že v našich časech nejlépe by se překládání neb skládání dobrých románů dařilo, nebo odbyt mají, čtou se všude a rády, a což my jiného žádáme, než aby se české knihy četly? Scott, Schiller, Goethe, Jean Paul, z těch by se bráti dalo, obzvláště z prvního, ale básníř musí básníře překládat. Myslíl jsem, aby se více vlastenců sestoupilo«. Mladý Jungmann chopil se tohoto úkolu s neobyčejným zápalem a podařilo se mu založiti jakýsi spolek tehdejších spisovatelů, kteří byli ochotni opatřovati českému obcenstvu zábavnou četbu. Praktickým výsledkem jeho nadšené snahy bylo však jen přeložení spisů německého románopisce Van der Velde.

Zatím přihlásili se k belletrii obratnější a nadanější spisovatelé, jichž úsilím povznesla se u nás nejdříve povídka a román s látkou historickou.

II.

**Romány Scottovy. — V. Kl. Klicpera. —
K. H. Mácha. — Jan z Hvězdy. — J. K. Tyl. —
Prokop Chocholoušek.**

Půdu zkyprěnou a k setbě připravenou našel u nás román historický. Vzpomínky historické byly z nejučinnějších prostředků budití poutuchlé vědomí národní v obecnstvu. Buditelé naši jich také užívali, s hrdostí ukazující na slavnou minulost národa našeho, jenž kdysi mocně zasahoval v osudy sousedních národův, a posilovali příkladem statečných předků vrstevníky své v sebedůvěře a v lásce k vlasti. Za tou příčinou vydávány byly záhy starší dějepisné knihy, a přední učenci tehdejší psali o dějinách českých nová díla, aby se navázala přerušená spojitost s naší minulostí. Látek historických chápala se také poesie, nejdříve poesie dramatická, potom epika a konečně i zábavná prosa.

Působily také vlivy zevnější. Znameníť básník anglický, *Walter Scott*, vytvořil historický román velikého slohu, v němž obrážely se osudy celého národa ve všech jeho vrstvách určité periody dějinné. Širokým vztahem k životu celého národa, pravdivostí v zobrazení historických fakt, věrným vystižením koloritu dobového i místního a konečně vřelou láskou vlasteneckou okouzlovaly jeho romány a budily u nás neobyčejné nadšení vyzývající přímo k následování. Čelakovský psal r. 1825 příteli svému Kamarýtovi: »Nu, a jak se líbí *Ivanhoe*? Věru právě taková otázka, jako onoho, co se tázal *Werthera*: *Wie gefällt Ihnen Ossian?* — Kéž bychom my jenom jedním tak vypracovaným původním románem se vykázati mohli. A naše dějiny k tomu!! Z těch by ani za sto let se nevyčerpal, zvláště z prostředních století . . . Až budeš čísti ostatní spisy Scottovy, uhodneš, kam mířím. V mé hlavě ti divná pomatenost, že nevím, kam to všechno

vystřelí. Nic mi nechybí, jen pohodlná chvíle a trochu uspokojení pro budoucnost«. Čelakovský pomýšlel tehdy na velký román historický z dějin českých v slohu Scottově; škoda, že ho nenapsal.

Nadšeným obdivovatelem Scottovým byl i V. K. I. Klicpera, který r. 1827 psal: »Pravíte, že ro z p r a v n ý c h prvopůvodních básní či historických románů tak málo máme, anto historie žádného, říkáje, národu na neobyčejné, rázné a veliké děje i charaktery tak bohatá není, jako naše a lid že nyní, co Walter Scott, Washington Irving, Cooper atd. jednohlasným rozsudkem skoro všech pěti dílů světa na Parnassu vevládně se usadili, na všechny jiné knihy s jakousi nechutí se dívá . . . Nuž, co tedy za příčinu, že žádných historických románů nemáme? co nám schází? — Nic, než Walter Scott! a možná-li, aby ten v Čechách uzrál, na to ani svědčiti, ani o tom pochybovati nechci«.

Klicpera zkusil své síly v historické povídce a vydal r. 1828 skladbu »Točníc«, k níž vzal děj z doby Václava IV. Vedle účelu literárního měl také na mysli zobraziti povahu krále Václava pravdivěji, než jak obyčejně byla pojímána; boje se však, že by takto zobrazený Václav — který podle Klicpery nebyl ani ďábel ani cherub, nýbrž cos, co mezi oběma uprostřed jest, t. j. člověk a člověk na stolci královském, — neprošel censurou, vydával svou povídku za překlad ze starého latinského rukopisu. Povídka jeho způsobila u vrstevníků Klicperových nesmírný dojem a uhodila vedle slov současného kritika jako blesk do matné arkadické tichosti naší literatury. Líbil se svěží a smělý ton, kterým Klicpera události vypravoval.

Z půvabného ovzduší doby knížete Oldřicha, která mu poskytla látky k několika dramatům, vybral si děj k romantické povídce »Víte k Vítkovič« (1830), po níž následovala skladba »První mlejnv Praze« (nejdříve německy, potom česky), vzdělaná, podle národní pověsti o založení prvního vodního mlýna v Praze proti Štvanici. Prostá pověst lidová zdála se mu však jako kmen s holými rozsochami a sněťmi, když je lednatá ruka ostrého mrazu do naha svlékla, proto osnovu její rozložil, děj úhlednějším rouchem přioděl a jímavými výjevy oživil, aby vypravování

v prsou citlivého posluchače, buď on mlynář či nemlynář, podivení a soustrast vzbudilo.

Osudy Václava II. a jeho šlechtné ochránkyň Věnceslavy, dcery hradního v Žitavě, jsou předmětem nejlepší jeho povídky historické »Věnceslava« (1834), napsané sice na kvap, ale s uměleckým taktem a bez zbytečného aparátu fantastického.

Klicperovi tanul sice na mysl Walter Scott jako vzor, ale byl to vzor proň nedostizný. Jemu byl bližší V a n d e r V e l d e, méně šťastný Scottův napodobitel německý. Povídky Klicperovy nejsou věrným obrazem minulosti, nýbrž fantastické vidiny, jež spisovatel v určitou epochu historickou promítnul. O nějakém pečlivějším studiu pramenů, pomocí kterých Scott se snažil vniknouti ve věky dávno minulé, o snaze po historickém detailu, není u Klicpery ještě stopy. Jemu dostačilo čísti Hájka, a fantasie jeho tvořila pak dál volně a vzletně. Po jeho mínění »každý vývoda, každý kníže, každý král dá se kouzelně poeticky obrazovati a když se mimo to jeden každý z nich do zadu jen postaví, tu se opět nich kol a kolem celé světy básnické ustvořiti dají«. Klicpera, skladatel romantických her rytířských, zůstává i v románopisectví fantastickým romantikem. Snaha po vzrušujících efektech, výstředních a bizarních scénách, divuplném líčení, překvapujících situacích zavádí ho často za meze přirozenosti a možnosti.

Měl však Klicpera vzácný dar řeči, ovládal zvukový materiál jazyka českého jako málokdo za jeho doby, nikdy nebyl na rozpacích při volbě pádných a zvučných výrazů pro pojmy nejrozmanitější. Jsa rozený dramatik uměl rozprávati zajímavé a svěží dialogy, uměl také rázně slovy charakterisovati a živě popisovati. Těmito přednostmi stilistickými působil mocně na čtenáře, dovedl ho proudem svých slov a obrazův upoutati, dojmouti a očarovati. »To plné s vysoka zvučící popisování, ten pádný klusot rozpravy, ta ostrá malba charakterů — to všecko bylo u nás něco nového, to mě celého roznítilo«, vyznává Tyl o dojmu četby první povídky Klicperovy.

Později zamiloval si Klicpera epochu Karla IV. a napsal několik obsažných románů, jichž středem jest

Karel IV., otec vlasti : »Příchod Karla IV. do Čech« (1855), »Karel IV. před Frankensteinem« (1856), »Král Jan Slepý« (1858). Ton a ráz vypravování v těchto skladbách jest zcela změněný; kdežto dříve básník překypoval ohněm a plýtval barvami, stal se zase nyní příliš chladným a kronikářsky suchým. Pro samé obšírné popisy válečných výprav, scén bitevních a zápletek diplomatických nehýbá se děj ku předu a čtenář unaven odkládá knihu.

Historickému románu veliký význam přikládal velebený pěvec »Máje« K. H. Mácha. Historický román český měl by podle jeho slov nahraditi Čechům společnost, přitele, besedy, časopisy a všecko, čeho jiní národové nazbyt mají a čeho nám se nedostává. Vábiti měl by i příkladnou mluvou svou, aby se národ, jehož síla a sláva na minulosti spočívá, k oněm časům v duchu přiblížil a s nimi se úplně sprátelil. Také on spatřoval v kronice Hájkově nevyčerpatelný zdroj látek románových. »Hájkova kronika jest nejpěknější román český, aneb — chceme-li, nejladnější sbírka povídek a pověstí. Nevím, zdali Walter Scott na anglický lid více působí, nežli Hájek na český. Co tam nestojí, toho se čtenář snadno domyslí. Kéž bychom se takového románu u nás dočkali, který by tak rázně k české mysli a k českým srdcím mluvil, jako spis Hájkův!« Toto velebení Hájka jest ovšem nadsázkou a vztahuje se hlavně k slohu, který se Máchovi zdál vrcholem lidovosti.

Mácha zatoužil státi se naším Scottem. K povolání tomu se velmi pečlivě připravoval. Především hleděl si osvojiti ryzí, národní sloh, který by již sám k srdci čtenáře mluvil. »Slohu, na jakýž pomyslím, neučí — ani mluvnice, ani skladba, ale neustálé hrabání se v starých knihách českých a přátelské přilnutí k domácím mravům. Jako přítel příteli se odcizí neustálým zacházením s jinými lidmi a zanedbáním přátelských poměrů, takž i s jazykem jest a se vším, co našeho«. Proto četl nejen Hájka, nýbrž i Paprockého, Veleslavína, Pelcla a jiné historické památky. Tím přiučoval se netoliko slohu, nýbrž vnikal i v ducha dějin a osvojoval si ráz i barvitost historickou. Aby osvěžil dojmy čítáním kronik vzbuzené, cestoval po Čechách,

vyhledával staré hrady a místa historicky památná, sbíral pověsti a paměti dějepisné. K srdci národa hledal klíč studiem mravův, obyčejův a zvláštností národních, které pilně sbíral nebo z časopisův a knih si vypisoval. Zároveň horlivě četl povídky a romány s látkou historickou, domácí i cizí; z cizích románopiscův oblíbil si německého romantika Novalisa a zvláště Scotta, jehož romány nečetl pouze, nýbrž v pravém smyslu studoval a analysoval, aby vnikl ve vnitřní jádro jejich.

Kdož ví, zdali by při svém skvělém nadání nebyl dostihl svého vzoru! Smrt odňala nám ho hned na počátku jeho literární činnosti. Zůstavil toliko jeden delší román »Cikáni«, řadu kratších povídek »Obrazy ze života mého«, z nichž »Márinka« jest nejvýznamnější, zlomky z delšího románu »Kata a koncepty rozličných povídek jiných. Přednosti jejich jsou: zajímavě vypravovaný děj, výrazná kresba charakterů, jemné vystižení nejsubtilnějších hnutí duševních, z nichž zevnější děje se rodí, plastické a věrné líčení krajin a míst, kde se děj rozvíjí. I tam, kde Mácha místo děje výslovně nejmenuje, možno je z popisu jeho uhodnouti, na př. v Cikánech krajinu v okolí Kokořína. Sloh jeho není tak třpytivý, květnatý a přeplněný jako na př. Klicperův, ale je pečlivě a důmyslně propracován, při vši prostotě a jednoduchosti jest sytý, pojmový a impressionistický. »Někdy tři, čtyři slova, pravil prý Mácha v rozhovoru o »Křivoklátě«, jako uzavřená skříňka chovají celý poklad důsledných myšlenek. »O králi, dobrou noc!« — což nepochopuješ, co v tom leží? Všeho že konec! Celý osud Václavův že se již vyplňovati počíná. Den jeho že zašel — dlouhá noc že mu nastává, jemu i všemu, co zamýšlel. Tím »dobrou noc« jsem chtěl vyznačiti kus historie české, ukončení celé staré doby, kterážto na popraží nových přechodů stála . . . .«

Obratným povídkářem byl Jan z Hvězdy (Jan Jindřich Marek 1803-1853), ale scházelo mu vyšší posvěcení básnické. Literární vývoj jeho byl zdlouhavý, trvalo to dosti dlouho, než se zbavil vlivů cizích a šel svou cestou. První jeho práce, povídka »Radomíra« (1824), napsána byla za zřejmého vlivu Lindovy »Záře«. Obsah — boj světla s temností, křesťan-

stva s pohanstvem — i stil, přesyceně květnatý, to potvrzují. »Konvalinky« (1824, 1827) obsahují hlavně rytířské povídky v romantickém hávu, tu a tam s historickým pozadím a často s tendencí mravoučnou. Od starších historií rytířských liší se hlavně tím, že duchové a strašidla vymizeli z nich úplně, a živel loupežnický nevystupuje tak v popředí. Vůbec znamenají pokrok, jsou modernější a vkusnější. Děj jest celkem dobrodružný a romantický, ale vždy pravdě podobný, aspoň v tom rámci historickém, do něhož jej spisovatel vkládá. Řeč jest sice příliš šťavnatá a metaforicky obrazná, ale přiléhá tím právě k romantickému obsahu. Jak Jan z Hvězdy byl cizím vlivům přístupný, ukazuje na př. v Konvalinkách povídka »Světoběžná milenká« (z r. 1825), složená v manýře Claurenové, ovšem krotce a taktně. Rytířské romány něm. romantika de la Motte-Fouqué připomíná romantická pověst »Čechové v Prusích«, líčící výpravu Otakarovu do Pruska, v níž hrdinové čeští nebojují jen s Prusy pohanskými, nýbrž i s příšerami pekelnými, jež mocná Irta, věštkyň pohanská, na ně vysílala.

Dosavadní práce Jana z Hvězdy neuspokojovaly, jak se zdá, ani auktora ani jeho recensenty. Není divu; po obsahu pohybovaly se větším dílem v romantických historiích rytířských, které jinde vycházely už z módy, toliko po formě byly dokonalejší než starší plody toho druhu. Recenze Palackého a Dundra způsobily, že náklonnost jeho k povídkám ochabovala. Teprve k vybídnutí Jar. Pospíšila napsal po několikaleté přestávce novelku »Znamosti z průjezdu« (r. 1838), která se mu dost podařila. Spisovatel sáhl tu do plného proudu života a vykreslil poutavý obrázek ze života společenského, místy ozářený paprskem romantiky. Za to delší jeho práce »Harfenice« (1841) připomínající loupežnické povídky, jež se šířily vlivem Vulpiova »Rinaldo Rinaldini«, vypočtena je na úžas a ustrnutí citlivých duší. Tyl právem vytkl jí řadu odporujících ingrediencí a nesrovnalostí s opravdovým životem.

Úspěch historických románů v cizině jakož i pokusy některých domácích spisovatelů v tomto oboru povzbudily Jana z Hvězdy, aby své síly zkusil v delších povídkách historických. Náběhy k nim jeví se již

v historických rámcích, do nichž své rytířské povídky vkládal. Z dopisů jeho k Pospíšilovi poznáváme, že k tomu úkolu vážně se strojí a připravoval, sbíraje historický materiál, na jehož základě by mohl své dílo založiti. »Chvílkami pracuji na větší historické povídce z časů Jiřího krále, nemaje však historických knih po ruce, často ustávám. — S povídkou z časů milého našeho Jiříka jde to velmi nedbale; nejvíce překáží mně nedostatek historických pramenů a chci přece, aby povídka jakýž takýž historický základ měla. To mne zdržuje«.

R. 1843 byl konečně Jan z Hvězdy se svou prací hotov a vydal »J a r o h n ě v a z H r á d k u«, novellu z časů Jiřího Poděbradského. Vybral si za předmět svého líčení dobu velmi pohnutlivou a nepokojnou, kdy země česká jsouc bez krále zmítána byla zápasy politickými i náboženskými. V proud tohoto nepokojného ruchu uvádí nás spisovatel a ukazuje, jak statečný Jiří Poděbradský přes všecko usilování svých protivníků snaží se zavést v zemi mír, jak zmocňuje se Prahy, podrobuje si města, krotí loupeživé choutky Koldy ze Žampachu, s nímž strana katolická se buntovala, jak uvádí mladistvého krále Ladislava na trůn český a po jeho smrti zvolen byv za krále, zavádí všude pořádek. — Do tohoto obecného rámce dějinného vložil spisovatel líčení pestrých osudů titulního reka, který jsa vychovanec přepjatého katolíka, Přecha z Hrádku, přece Jiřího si oblíbil a v službách jeho se proslavil.

Za dvě léta vyšla druhá jeho delší skladba »M a s t i č k á ř«, povídka z časů Jindřicha Korutanského. Vypuzení Jindřicha Korutanského z Čech, který dával zemi českou na pospas cizincům, zamlouvalo se našim dramatikům a belletristům, neboť jim poskytovalo velmi vděčné látky k poetickému vzdělání. Osudy milované Elišky Přemyslovny, kterou chtěl Jindřich zašantročiti svému milci pánu z Bergova, vlastenecké nadšení všech stavův obyvatelstva země české, které bez rozdílu se spojilo, aby osvobodilo zemi od tísnícího jha nenáviděných nepřátel, všecko to obsahovalo momenty tak jímavé, že k básnickému zpracování přímo vyzývaly. Jan z Hvězdy podrobně vypravuje, jak k tomu společ-

nému cíli pracovala šlechta, duchovenstvo, měšťané, lid obecný a selský.

Jan z Hvězdy si přál, aby historické skladby jeho měly »jakýž takýž historický základ«. Toho také docílil. Základní rysy jeho obrazů jsou vykresleny podle tradice historické, detailní provedení jest však volné a často i historii odporuje. Příčinou toho není však povrchnost spisovatelova, nýbrž nedostatek pramenů. Auktor byl si tohoto nedostatku vědom a omlouval jej známým výrokem, že »malfrům a básníkům« takové licence jsou dovoleny. »Ostatně, dokládá, musím podotknouti, že nepíší historii, ale co možná jednotlivé obrázky z rozličných věkův, abych čtenářstvu cestu ke čtení historie propravil a je takořka přilákal; neboť nepochybuji, že ne jeden po přečtení mých povídek po kronice české sáhne, chtěje zvědět, jak asi ty věci v pravdivé historii vypadají. Tím snad chuť ke čtení věcí vážnějších u obecnstva se vzbudí, a to ku prospěchu literatury naší«. Měl-li skutečně jen tento skromný účel na mysli, pak ho zajisté dosáhl. Povídky jeho jsou zajímavě vypravované obrazy z našich dějin, jest to podle případných slov současného kritika »pilně a drobně popsaný list domácí kroniky«.

Na podkladě velikých událostí veřejných kreslí spisovatel soukromé osudy reků, méně šťastně v Jarohněvu z Hrádku, lépe v Mastičkáři. V Jarohněvu jest titulní rek passivní, v dějinný rozvoj nezasahuje, nýbrž jest jím unášen. Vlastním rekem jest Jiří z Poděbrad, který je vylíčen ve světle nejpriznivějším. Blaho země a národa jde mu nade všecky jiné ohledy. »Vůle má jest nezvratná, odpovídá Jiří Rokycanovi, já chci, co na mně jest, nasazením krve, statků i hrdla království tomuto dopomoci k míru, blahu, květu, a na rumech třeštivých svárů náboženských vystavěti chrám bohubilí svornosti«. Ostatní osoby, historické i smyšlené, jsou buď jeho přátelé nebo protivníci, podporující neb zdržující ho na dráze k vytčenému cíli. Mastičkář jest mnohem ucelenější a jednotnější, osobní osudy jednotlivců nevystupují tak v popředí a podřizují se vesměs jedné veliké myšlence: zbaviti vlast nedůstojného a nehodného panovníka.

Aby se čtenář příjemně bavil, spisovatel vymýšlí příběhy dojemné a romantické. K tomu směřuje též volba míst: trosky zbořeného chrámu, lidomorna, hrobka, krčma a p. Noc, přítmí, bouře zvyšují dojem. Jest to jímavý apparát známý z povídek rytířských. Těchto živilů romantických jest mnohem více v Jarohněvu než v Mastičkáři. Při lidech básník všímá si hlavně zevnějšku, jež obyčejně do podrobná popisuje, duševní stránky jejich tak nedbá. Jemu vůbec běží o zajímavý děj, zevnější efekt, nikoliv o vnitřní jeho zdůvodnění. Tím se liší od moderních románopisců historických.

Sloh jest epicky klidný, mnohdy až jednotvárný, dialog dosti živý, řeč pěkná bez zbytečných metafor a ozdůbek, ale není odlišena podle osob mluvcích. Idea vlastenectví jest nejsilnější emoci, kterou dílo jeho vzbuzuje. V Jarohněvu jest nositelem jejím Jiří z Poděbrad, v Mastičkáři leží v ději sám.

Po vydání Mastičkáře Jan z Hvězdy psal Pospíšilovi: »Až trochu času a lepšího zdraví nabudu, míním se opět pustiti do nějaké větší historické povídky, snad z časů Ferdinanda I., abych tak z rozličných epoch historie naší několik obrazů sestavil, kteréž by k poznání osudů národa českého vedouce, lásku k němu vzbuzovaly, a ač ne k obohacení literatury naší, aspoň k rozšíření jejímu sloužily.« K provedení toho plánu již nedošlo. V sebraných jeho spisech vyšly toliko tři nové povídky: »Nocleh na Kacerově«, lehkým humoristickým způsobem vypravovaná rytířská pověst, »Čechové pod Mediolánem«, romantický obrázek dějepisný, a »Volšanský zámek«. Tato povídka jest nejzajímavější, zvláště její počátek. Spatřujeme v ní zdařilé náběhy líčiti sociální a literární poměry naše; ale celá věc zůstala při pouhém rozběhnutí a rozvlekla se potom v romantický příběh o nalezeném synovi. Jsou tu však důležité příspěvky k poznání literárních názorů Jana z Hvězdy. Jako odchovanec staršího pokolení, vyrostlý v idyllických poměrech sentimentálního vlastenectví, byl protivníkem a odpůrcem nových směrů literárních, které v letech čtyřicátých začaly narážeti na literaturu českou. Ústy starého faráře horlí ze-

jména na tehdejší sociální román a na celou literaturu emancipační zvláště. »Tak nazvaná emancipace tato jest vejce vylíhnuté v zapařeném mozku zhýralé mužatky francouzské Dudevantové a několika pomatených hlav z nové německé školy. To a podobné jest otrava z Německa do Čech vpašovaná, hnusná a protivná« . . .

Od r. 1847 Jan z Hvězdy vzdal se literární činnosti, proto prý, že Tyl příkře posoudil básnickou jeho činnost a zvláště výpravné práce. Ale posudek Tylův není tak zdrcující a vyznívá na konci pochvalně: »Spisovatel Masticákáře a Jarohněva náleží mezi naše první novellisty — jakových arci pohříchu méně máme, nežli je potřeba. — Jan z Hvězdy jest právě muž, který by literatuře naší mohl v tomto nedůstatku z pokladu ducha svého hojně pomoci poskytnouti.«

Nejpopulárnějším novellistou našim v této době byl Josef Kajetán Tyl (1808—1856). Historické povídky začal skládati za přímého vlivu V. Kl. Klicpery, u něhož za svých studií bydlil. Ukazuje to nejzřejměji povídka Tylova »Statný Beneda«, kterou napsal jako studující, maje plnou hlavu »Točnicku«. Vedle Klicpery působil naň i Linda svou »Září« a Jan z Hvězdy. Z cizích spisovatelů oblíbil si jmenovitě slzorodé romány Lafontainovy, které překládal do češtiny; manýra jeho znatelná je v Tylových novellách ze života. Veliký vliv na literární názory Tylovy měli také němečtí romantikové Tieck, Tromlitz a zvláště Karel Spindler. Spindlerovi podobá se Tyl nejvíce i rázem svého nadání i způsobem tvoření. Tyl jako Spindler vynikal podivuhodnou fantasií a skutečným nadáním básnickým, ale oba, Tyl i Spindler, psali zběžně, bez rozvahy a uměleckého prohloubení.

Z životopisu Tylova jest dobře známo, že on netvořil svých povídek jen z popudu vnitřního, jenž pohání umělce, aby své vidiny v určité obrazy vtěloval, nýbrž často z nutnosti životní, aby si opatřil kus chleba. O způsobu jeho tvoření vypravuje přítel jeho Vác. Filšpek toto: »Tyl psal velmi mnoho, povídky psával obyčejně po kusech do čísla, sazeči takofka pod ruku, čímž se nejednou stalo, že se mu mnohá povídka rozpředla víc, než jak byl na začátku

zamýšlel, a někdy přinucen byl náhle ji ukončiti a takměř useknouti«. S tímto zimničným chvatem pod nátlakem potřeb životních složena je většina povídek Tylových; z toho si vykládáme vnitřní jejich nepropracovanost a časté vady v kompozici děje i v charakteristice osob.

K historickým povídkám Tyl nejraději volil předměty ze starší periody českých dějin, které ponechávaly fantasmii jeho úplnou volnost a svobodu. V dávnověkost českou uvádějí nás povídky: »Čech a Lech«, »Svátky na Vyšehradě« (z dob knížete Jaromíra), »Poslední pohanka« (za knížete Oldřicha) a »Vězeň v nové věži«. Z časů Břetislava I. pochází »Prkoš Bilinský«, za Vratislava I. odbývá se děj »Statného Benedy«. K osudům Soběslava, knížete selského, váže se povídka »Uhlíř a vládyka« a pokračování její »Syn vládykův«. »Tataři u Olomouce« a »Braniboři v Čechách« udávají čas již svým názvem. Za Václava II. vyvíjí se děj několika povídek: »Poslední doby v Bílé věži«, »Slečna Lichnická« a »Rozina Ruthardova«. »Vychovanec pomsty« osvětluje panování Jindřicha Korut. a »Dalimil« počátky vlády Jana Lucemburského. Doba Václava IV. poskytla Tylovi látku k nejlepší povídce »Dekret Kutnohorský«, mimo to ke kratším skladbám »Zlatníková milenka« a »Růže z keře nízkého«. Pohnutivé doby husitské připomíná »Břeněk Švihovský« a »Svatba na Sioně«. Z pozdějších časů vzat je toliko »Alchemista«, vztahující se k r. 1649.

Theorie Tylova o historické povídce vrcholí v těchto slovech: »My učiníme nejspravedlněji, když budeme od historické povídky -- krom všeobecných vlastností a známek, ježto zdravý rozum a čistý vkus v každém básnickém útvaru vyhledává -- jen tolik požadovati, aby byla umělecky vytvořený kus života z jistého času, odlesk jeho mravů a ohlas jeho smýšlení. Onoť je tu ovšem krátce mnoho řečeno, mnoho požadováno; za to ale nebudeme básnickou obrazivost choulostivými mezníky ohrazovati a na každý šev dějepisně přistříhnutého a vyšňořeného roucha hleděti.« Ze slov těchto poznáváme, že theorie

Tylova byla dosti volná; jemu postačovalo, jen když povídka v hlavních rysech svých odpovídala určité době historické, v líčení detailů ponechával si úplnou volnost a nestaral se o historickou věrnost v zobrazování jednotlivostí. Byl tedy Tyl v theorii ještě dalek oné pravdivosti a reálnosti, kterou se vyznačují moderní spisovatelé historických románů. A praxe jeho byla ještě volnější.

Na dotvrzenou toho prohledněme si na př. »Dekret Kutnohorský«, který se čítá k nejlepším jeho pracím. Jest to skutečně umělecky vytvořený kus života z jistého času, odlesk jeho mravův a ohlas jeho smýšlení, jak toho Tyl v theorii žádá? Nikoliv. Historická jest pouze základní myšlenka, spor o tři hlasy na universitě. Ale ani průběh tohoto sporu není podán věrně podle historie. Tyl podkládá králi Václavovi pohnutky čistě vlastenecké, ve skutečnosti však rozhodovala hlavně necht, kterou pojal Václav proti cizím třem národům, převahou německým, na universitě, když odporovali jeho vůli ohledně sporův o papeže. Předáci Čechů na universitě, jmenovitě Hus a Jeroným, chopili se této nálady Václavovy a pomocí dvořanů, kteří přáli straně národní a oprav milovné, přivedli krále k tomu, že rozhodl ve prospěch Čechů. Tyl líčí to zcela jinak; hlavní zásluhu o vymožení dekretu Kutnohorského má u něho studios Kuchyňka, který v krčmě dosti pochybné pověsti s Václavem popíjí a při dobrém víně vynutí mu slib, že dá Čechům tři hlasy. O králi Václavovi si vůbec čtenář jeho díla utvoří asi divný obraz! Tyl líčí ho tak, jako by neměl nic jiného na starosti, než potloukati se s kmotrem katem a s velikým černým hafanem za noční doby po ulicích a šenkovních domech, dělati námluvčích starým mládencům a odkvetlým vdovám, pečovati o zamilované pletky nešťastných milencův a o rvačky nachmelených studentů.

Jestliže již v takových věcech základních Tyl nedbal historické pravdivosti, tím méně najdeme v jeho díle věrný odlesk mravův a ohlas smýšlení této pohnutlivé doby, která byla obtěžkána palčivými otázkami náboženskými, sociálními a politickými, a především večerem velkých dějinných převratů. Tylova práce

nesnese ani přibližného srovnání s daleko hlubším pojetím této důležité doby od Jiráska v románu »Mezi proudy«.

Jednu přednost nelze však upřít historickým skladbám Tylovým. Od románu historického právem se požaduje, aby se v něm zrcadlily podobné ideje, které duchu současné doby odpovídají, proto jest spisovateli vyhledávati v knize dějin zvláště takové kapitoly, které v témž duchu a smyslu jsou psány jako kapitoly doby současné. A tomuto požadavku Tyl vyhovoval. On si vybíral z dějin po přednosti události, v nichž předkové naši osvědčovali účinnou lásku k vlasti, bojovali za svobodu a samostatnost její. Této účinné lásky k vlasti a sebevědomého vlastenectví bylo také svrchovaně potřebí v době, pro niž Tyl psal; ideu vlastenectví buditi a posilovati bylo hlavním účelem jeho činnosti spisovatelské. V tom záleží vlastní význam jeho prací, z toho si vykládáme oblíbenost jeho ve vrstvách čtenářů nejširších.

Více ještě než povídky s látkou historickou čteny byly jeho novelly a povídky ze života současného. »Pout českých umělců«, »Láska vlastenky«, »Láska vlastencova«, »Vlast a matka«, »Poslední Čech«, »Ptáčnickova dceruška«, »Chudí lidé« a j. rozlétly se do všech končin naší vlasti a našly všudy horlivé čtenáře. Hlavním předmětem jejich bylo zase vlastenectví. Abychom náležitě ocenili jejich význam propagační, třeba si připomenouti stav národnosti naší v době, kdy Tyl začal psáti. Užijí při tom vlastních slov Tylových, který národnostní naše poměry takto líčí: »Ždaž by kdo věřil, že se v Praze ještě lidé nacházejí, kteří veřejně česky mluví, veřejně k národu svému se přihlašovali, veřejně o své krvi svědectví dáti se ostýchají — ba bojí! Bojí, pravím! O mnoho-li potupnějšího opovržení zasluhují takoví, než oni, kteří se za mateřský jazyk jen stydí?« A na jiném místě Tyl si stěžuje: »Tenkrát se nám stavěli pod nos lidé, s opovržením anebo s lítostným úsměvem nás bodající, když jsme o národních důležitostech — to jest ve vší české skromnosti o zachování a zvelebení mateřského jazyka mluvili. My byli také tiší beránci, my nechali celý svět na pokoji, žádnému jsme se

práva ani nedotkli a — jakého odporu musili jsme přestáti?«

Za takových poměrů Tyl vyrůstal a stal se nejhorlivějším hlasatelem nadšené a obětavé lásky k vlasti. Kde vědomí české bylo utajeno a jazyk český potrčen, tam Tyl razil svými spisy vlastenectví cestu a zjednával řeči české platnost ve vrstvách nejširších. Vhodně podotýká K. Sabina: »Tyl jako novellista prováděl povídkami svými vlasteneckou politiku. Jediné v této formě bylo tehdáž možná vzbuzovati národnost a činiti propagandu pro jazyk český. Tyl jako novellista připravoval cesty publicistice národní, a tendenční povídky jeho byly právě předchůdkyněmi politických úvah pozdějších politikův.«

Ale zároveň nelze zamlčeti, že vztahy, v jakých Tyl o vlastenectví pojednává, jsou z velké části jen mělké a povrchní, týkající se hlavně poměrů milostných. O hlubší a pronikavější problémy otázky národnostní, zejména k poměrům politickým a veřejným, Tyl se nepokusil, ač k tomu revoluční doba let 40tých přímo vybízela. V době, do níž spadá hlavní belletristická činnost Tylova, r. 1830-1848, v sousedním Německu rozvinulo právě Mladé Německo prapor nejbouřlivějších ideí politických a sociálních. Na otázky toho druhu se ideální vlastenectví Tylovo nevztahovalo. On se vesnil v idyllický stav vlastenectví našeho, jak jej v mládí svém shledal, a ve snění tom setrval až do let čtyřicátých, ač stav národnosti naší za tu dobu značně se změnil. Jinak by byl nemohl ještě r. 1844 vytvořiti naivní figuru posledního Čecha.

Proti tomuto idyllickému a planému vlastenčení, jehož typickým představitelem jest Tyl, a které libovalo si přílišně ve formálních příznacích vlastenectví a odvádělo mysl od skutečných potřeb národa, vystoupil Havlíček v recenzi »Posledního Čecha« volaje: »Byl by již čas, aby nám to naše vlastenčení ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a do těla, abychom totiž více z lásky pro svůj národ jednali, než o té lásce mluvili.«

Po jedné stránce uznává se všeobecně zásluha Tylova o rozvoj výpravné prosy naší. Týká se řeči. Když Tyl v řadu belletristů našich vstoupil, většina

spisovatelů libovala si v nepřírozené a strojené mluvě jak ji Linda uvedl v povídkovou literaturu naši. Tyl sám dikci tuto případně charakterisuje slovy: »Myslilo se, že nemůže býti pěkná prosa bez pádného, vlečitého chodu nahromaděných okras a obrazů; všecko muselo tancovati jako na chůdách a zníti jako slavné troubení«. Jan z Hvězdy byl první, který rozbil toto nepřírozené nadutí, olověné vlečení a kroucení slohové. Tyl ho v tom následoval a hleděl dosíci ještě větší přirozenosti a lehkosti, což se mu také podařilo. Havlíček, který jinak spisy Tylovy bez ohledu přísně posuzoval, vzdává dikci jeho zaslouženou pochvalu.

Velmi čilým a celkem málo oceněným spisovatelem historických obrazů byl Prokop Chocholoušek (1819-1864). Když r. 1841 odevzdával první práci »Vandu« z dějin polských Tylovi, překvapil ho tvrzením, že má několik rozvrhů k velikým románům za lubem, a zároveň prý podotekl, že by se rád stal českým Walterem Scottem. Chocholoušek byl bez odporu nadaný románopisec, který za příznivých poměrů životních mohl vysoko se povznésti, ale neblahé osudy životní otrávil mu život a rušivě působily na jeho přirozené vlohy. Pocházeje z rodu chudého, nemohl ani dostudovati, později pro účastenství v politických bouřích r. 1848 byl žalářován a jinak pronásledován. Tyto zevnější nepříznivé okolnosti překážely mu, aby mohl vypracování svých skladeb věnovati náležitou péči, a jsou hlavní příčinou formálních nedostatků jejich. Sabina srovnává práce jeho případně s rychle pracovanými sochami a soškami nadaného tvůrce, jemuž nezbývalo času k umělému naznačení všech záhybův a k dolíčení duše v tvářnosti. »Pracoval v rázných konturách, jako každý plastik, a podával spíše výsledky psychologických pohnutek, než tyto samy«.

Chocholoušek rozšířil rámec historického románu českého a pojal v něj také obrazy z dějin jihoslovan-ských, polských, ruských, italských a španělských.

V povídkách z dějin českých vzdělával sice s oblibou, jako Klicpera, Jan z Hvězdy a Tyl, látky ze starších dějin, které poskytovaly fantasii jeho plné volnosti k samostatnému tvoření, ale dovedl se také

povznéstí nad tyto úzké meze a se stejným zdarem pojal v obor svého vypravování látky pozdější, jako vpád Pasovských do Čech v povídce »Pan Šimon z Vrchotic« a úryvek z války třicetileté v povídce »Hrad«. Walteru Scottovi přiblížil se pečlivějším studiem historických pramenů. Víme, že pilné studie konal k románu »Templáři v Čechách«, o nichž za jeho doby jen málo co bylo známo, a k povídce »Pan Šimon z Vrchotic«, jak četné citáty v povídce samé ukazují. K práci »Dcera Otakarova« užil vzácných pramenů, kterých mu Palacký poskytnul, k »Jiřině« doručil mu mladý spisovatel Humhal hojný materiál, který Chocholoušek vlastními studii doplnil a rozhojnil. Nepřestával jen na kronikách českých, vyhledával i prameny cizí, latinské a německé, čerpal z listin a zápisův archiválních a p. V tom ohledu pokročil mnohem dále než všichni dosavadní historičtí románopisci naši a tvoří jakýsi přechod od spisovatelů starších k novějším, k Třebízskému a Jiřáskovi.

Suchá data historická oživoval ze své fantasie, ale tak, že výmysly jeho splývají s historicky dosvědčenými detaily v ladný celek, doplňují mezery tradice historické s takovou pravděpodobností, že mnohdy jen pečlivým rozborem obě vrstvy možno rozeznati. Uměleť osobní příhody jednotlivců, které tvořivou fantasií si vymýšlel, vhodně přizpůsobiti rámci historických údajův a nenadsazoval na újmu historické pravdy. Ve vymýšlení příběhů byl ovšem romantikem, i jemu běželo hlavně o scény a příběhy poutavé, při jichž vyličování nešetřil barev, nicméně byl mnohem střízlivější než Klicpera a Tyl. Historie lásky a milostné příběhy tvoří u něho také hlavní osnovu děje, který se v určitém prostředí historickém rozvíjí. Z dějin dovedl zachytiti hlavní rysy povahopisné svých osob a podati je průběhem děje v osvětlení zostřeném. Přemysl Otakar II. v povídce »Palcéřík«, Anna a Anežka Přemyslovna, Jindřich Korutanský v »Jiřině«, Jan Lucemburský v románu »Dvě královny« zachovávají v podstatě svůj historický ráz, ale spisovatel vymaloval je sytěji a na podkladě širším, než jsou z historie známy. Zřídka přičí se jeho povahy

historické tradici, jako Eliška Přemyslovna v románu »Dvě královny«, Vilém z Valdeka v »Templářích v Čechách«.

Sloh Chocholouškův jest epicky klidný, místy rozvláčný. Dialog oplývá nezřídka vtípem a humorem. O způsobu jeho tvoření vypravuje biograf jeho B. Čermák toto: »Mívalť Chocholoušek, dříve než k práci usedl, práci svou v hlavě již úplně hotovou, ne-li detailně, tedy aspoň v rysech základních, od nichž během psaní jen zřídka kdy se uchýlil. Jako jiní nadaní spisovatelé neznal i on psaného rozvrhu práce. Píše rozvínoval v duchu děj, stanovil odbočky, líčil povahy a krajinu, uváděl rozhovory a vymýšlel scény pohnutlivé, na které z počátku nevzdechl. . . . Bylo-li kde trochu improvisace, byla zajisté přiměřená a básnická«.

Velice se líbily jeho obrazy z dějin jihoslovan-
ských, zahrnuté názvem »Jih« (3 díly). Básník rozví-
nuje v nich řadu zajímavých výjevů z bojů Jihos-
lovanů s Turky. Některé povídky tvoří spolu
souvislé cykly. »Pole Kosovo«, »Mileva«, »An-
gora«, »Poslední král Bosenský« a »Svatba
Benátská« vztahují se k osudné bitvě na poli Ko-
sově a k neblahým jejím následkům. V živých obra-
zech líčí spisovatel nenáhly úpadek slavné kdysi říše
srbské, osudy předních rodů srbských, porobení krá-
lovství bosenského a marné úsilí Turků pokořiti si
také junáky černohorské. V povídkách »Harač« a
»Krusa« vykresleny jsou sytými barvami útisky a
svévole, jež bylo Jihoslovanům v porobě turecké sná-
šeti, a marné jejich snahy zbaviti se těžkého jha
krutých nepřátel. Zoufalé boje Srbů, Černohorců a
Bulharů za svobodu v XIX. st. jsou předmětem drob-
nějších povídek: »Agapia«, »Zahynutí Suly«,
»Nekibe«, »Drak Notjaiský«, »Ilia«, »Hajduci«,
»Harambaša«, »Krvina« a »Černohorci«.

Vytýká se mnohdy, že si spisovatel vzhledem k látce
dějepisné počínal s bezstarostnou povšechností a spra-
voval se toliko svou fantasií. Ale není nesnadno do-
kázati, že Chocholoušek obrazů těch si prostě nevy-
mýšlel, že nejsou pouhými výtvary jeho fantasie, nýbrž
že v podstatě své zakládají se na motivech a zdrojích

skutečných. Pramenem těch obrazů, v nichž soudobé boje Jihoslovanů za svobodu jsou vylíčeny, byla mu vlastní jeho zkušenost, které nabyt při svých potulkách v Dalmacii a na Černé Hoře. Tam seznámil se s hrdinnými postavami junáků jihoslovanských, poznal jejich život, mravy a obyčeje, byl nadšen jejich láskou k svobodě; zároveň shlednul přírodu a zemi, osvojil si místní barvitost. Kromě toho vybíral látku ze současných zpráv, neboť tehdejší boje Jihoslovanů za svobodu byly horlivě u nás tak jako v ostatní Evropě sledovány. K obrazům, v nichž starší události z dějin jihoslovanských jsou vykresleny, vážil látku ze spisů dějepisných, z Raičovy historie slovanských národů, z Milutinovičovy historie Černé Hory a p. Ale vedle toho našel ještě jiný zdroj, vydatný, svěží a svrchovaně poetický. Byly to překrásné písně jihoslovanské, jimiž napájel tvůrčí svou sílu. Z junáckých písní vážil i látku k jednotlivým příběhům i črty povahopisné svých rekův. Ano i ve slohu hleděl vystihnouti zvláštní ráz řeči v písních jihoslovanských.

Závislost jeho na národní tradici srbské není však otrocká. Motivy písní tvoří jen nejspodnější vrstvu jeho skladeb, ony jsou jen základním jejich tonem; fantasie jeho se jimi rozehrála a tvořila podle nich celky nové a samostatné. Mohli bychom je nazvati prosaickými ohlasy písní jihoslovanských, ale v tom ušlechtilém smyslu, jako mluvíme o ohlasu písní ruských nebo českých při skladbách Čelakovského. K některým obrazům Chocholoušek našel dost látky v písních, jako na př. k nejdelší své práci »Svatba Benátská«, ale jinde tvořil zcela samostatně. K vylíčení bujného života ohnivých a smyslných Orientalců, k plastickým popisům obrazů bitevních v povídce »Angora« nenašel zajisté nikde těch podrobností, jakými je kreslí; detaily ty jsou vlastním jeho dílem, odpovídají však úplně danému prostředí, dýší jeho vůní.

Časového významu nabyt »Jih« ušlechtilou ideou, kterou básník do něho vložil; jest to idea svobody, pro niž junáci jihoslovanští rádi cedili svou krev, aby svrhli jeho otroctví, které na ně Turci vrhli. Tato touha po svobodě začala se také u nás v letech čtyřicátých mocně ozývati; Chocholoušek ji živil a vzpružoval vznešeným příkladem reků jihoslovanských.

III.

**Román vesnický. — F. Pravda. — B. Němcová.
K. Světlá. — F. Stránecká. — V. Kosmák.**

Román s látkou historickou vštěpoval lásku k české knize, šířil vědomí národní, poskytoval potravu nadšení a citu vlasteneckému, ale zároveň odváděl mysl od života přítomného a bezprostředního. Prohloubením vědomí národního se poznalo, že pouhý historism nám nepomůže, že třeba hledati opory v přítomnosti. Významná jsou slova, která r. 1846 pronesl V. B. Nebeský: »Nám jest více než kterému národu potřebí, abychom se života bezprostředního uchopili, jelikož celé naše snažení v nadšení založené ve skutečnosti pevné pudy nemá a teprv jí se zmocniti musí. Nyní by především naše heslo mělo býti lid... V lidu máme naše kořeny, naši sílu a náš základ, jej především musíme chrániti v národnosti, vzbuditi a povznésti; on má býti naše první a hlavní péče, aby cizotou rozežrán a mařen nebyl, jelikož z něho rosteme«. Nebeský nebyl u nás jediný, jenž takto smýšlel, on jen jasně vyslovil, co ostatní vřele cítili.

Ovocem této snahy vniknouti v lid, jenž byl nejdéle nositelem naší národnosti, poznati jeho individualitu, osobité zvláštnosti, jeho tužby a potřeby, byly také povídky a romány s látkou vesnickou. Vedle toho také vlivy zevnější působily na vznik jejich. V rušných letech třicátých a čtyřicátých, kdy pozornost byla obrácena k sociálním poměrům všech vrstev společenských, také obrázky ze života vesnického pojaty byly v obor románu. Povídky vesnické byly z počátku skládány hlavně k poučení a vzdělání sel-ského lidu. Ale nespokojenost s nespořádanými poměry společenskými v městech vedla spisovatele brzy k opačné cestě. Shledalo se, že pravá počestnost a mravnost hojněji rozkvétá na venkově než v městech, a proto skládány byly vesnické povídky, aby zobrazováním spořádaných a prostých poměrů venkovských

vzdělané obecnstvo se poučovalo a šlechtilo. V Němcích proslul v tomto oboru jmenovitě B. Auerbach, u Francouzů znamenitá spisovatelka George Sandová; práce jejich nezůstaly také bez vlivu na belletristy naše.

Povídku vesnickou jako zvláštní genre románový uvedl v literaturu naši F. r. Pravda (kněz Vojtěch Hlinka). Povídky Pravdovy můžeme rozdělit ve dvě skupiny; jedna obsahuje povídky mravoučné, v nichž spisovatel ukazuje, jaký význam pro život mají zásady náboženství katolického. Patří sem většina povídek Pravdových vydaných s nadpisem »Sebrané povídky pro lid«. Pravda vážil k nim sice látku ze života vesnického, ale jak už název sám ukazuje, složeny byly pro poučení venkovského lidu. V rozvoj belletrie naší nepůsobily, neboť perioda čistě didaktických povídek v románové literatuře evropské byla již dávno odbytá. Mají cenu jako vzdělavací a mravoučná četba lidová.

Mnohem větší význam mají povídky, v nichž F. Pravda beze vší úmyslné tendence kreslí obrázky ze života lidu. Vydány jsou z části s názvem »Povídky z kraje«, z části byly uveřejněny po různu v časopisech. Nejpodarenější z nich jsou ty kusy, v nichž spisovatel vypravuje příhody z vlastního svého života: »Sládek a jeho schovanec«, »Štěpánův Vít učí se na kněze« a »Matka studentů«. K nim se řadí povídky »Sedlák Krupička, svobodný občan v Přestupíně«, »Martinův nový plášť«, »Voják nováček«, »Vávra kuřák«, »Krejčí Fortunát«, »Matěj sprosťák« a j., v nichž zobrazeny jsou typické postavy z lidu a vysvětleny rozmanité poměry života venkovského. Pravda ovšem nepřetrásá ještě hlubších konfliktů životních, pozorování jeho dotýká se zjevů nejobyčejnějších, pro pochopení jemnějších a drobnějších stránek venkova neměl dosti citlivosti. Povahy jím zachycené jsou větším dílem jednostranné, buď úplně dobré, nebo úplně zkažené. Spisovatel nekreslil jich věrně podle skutečnosti, nýbrž upravoval je podle svých plánů a záměrů didaktických. Proto je přemrštěno tvrditi, že povídky jeho jsou dějinami našeho lidu, jeho domácího i společen-

ského života se vším jeho světlem a se všemi jeho stíny. Kdo by dějiny našeho lidu znal jen z povídek Pravdových, znal by je jen povrchně a nedokonale.

Jest rozšířena domněnka, že F. Pravda skládal své práce podle vzoru Auerbachových povídek vesnických, ale nebylo to dokázáno. Nalézáme sice v povídkách Pravdových někdy — dosti zřídka — podobné látky jako u Auerbacha, ale celý ráz a smysl, jakož i provedení u obou spisovatelů jest zcela rozdílné. Auerbach byl žid a byl vychován podle přísných zásad náboženství židovského. Naučil se již z mládí pokládati zásady náboženské, mravy a zvyky rodinné za něco nedotknutelného a posvátného, čemuž jednotlivec nutně se musí podrobiti. Podobný zjev pozoroval také na venkově u lidu selského. Také život selský jako židovský pohybuje se v určitých pevných formách, dědičně utvrzených a zvykem posvácených, jejichž porušení od jednotlivců těžce se nese a od celku přísně se trestá. Proto skládaje své povídky ze života selského, měl stále na zřeteli rozmanité konflikty, v nichž jednotlivci se zděděnými, rodinnou a stavovskou tradicí upevněnými zvyky a názory se ociťují a jejich moci podléhají. Tím jest zvláštní, řekl bych, filosofický směr jeho povídek přesně vytčen. Takového filosofického podkladu v povídkách Pravdových nenalézáme. Jeho povídky podávají jednak prosté obrázky ze života selského nebo jsou čistě mravoučné. V tom záleží také hlavní rozdíl mezi jeho povídkami a skladbami Auerbachovými, které řeší vždy nějaký problem, týkající se zvyklosti od otců zděděné a poměru jednotlivce k této zvyklosti.

V duši našeho lidu mnohem hlouběji vnikla a podstatu její poznala oblíbená dosud spisovatelka naše Božena Němcová (1820—1862). Působení jejích povídek vesnických při vši změně vkusu i módy nebledne a nepozbývá ceny. Co si intimního a upřímného vane z jejích prací, co působí dosud na čtenáře kouzlem neodolatelným.

B. Němcová teprve v dospělejším věku přilnula k české knize. Byly to spisy Tylovy, které v ní doutnající jiskru vlastenectví rozkřesaly. Sama o tom

vypravuje slovy: »Já také více po německu vychována jsem byla, a jediné moje babička, taková upřímná staročeška, jakých posud leckde nalézáme po Čechách, jen že si jich nevíšmájí, ta napomínávala mne k lásce k vlasti, povídávala děje z historie české, nejraději o Libuši a Přemyslovi, a hleděla vždy zošklivit mi němčinu. Dokud jsem byla malá, poslouchala jsem jí, ale jak jsem dorůstala, opírala jsem se proti tomuto brojení na němčinu, zastávala jsem ji, neboť jsem velké zalíbení nacházela v knihách německých, to české čtení a ta česká řeč zdálo se mi tuze sprosté. — Byla jsem již kolik let vdaná, když se mi dostaly do rukou spisy Tylovy; ty mi hnuly srdcem a živě mi na mysl uvedly dobrou mou babičku. Stále přede mnou skvěle, krásně, jako obrázek prosté upřímné lásky vlastenecké . . . Tak poznenáhla upevňovala se ve mně láska k jazyku mateřskému a k národu, z něhož jsem pošla.«

V Praze, kamž r. 1841 manžel její byl přeložen, Němcová ocitla se brzy ve společnosti uvědomělých vlastencův a spisovatelů, zvláště J. Čejky, V. B. Nebeského, K. J. Erbena, B. Rajske, kteří poznavše její nevšední nadání, k spisování českým jazykem ji pobízeli.

Němcová osvědčila nejdříve svou znalost lidu, v jehož středu od malička žila, sebráním »Národních báchorek a pověstí«, jež »vyšňořivši trochu fábory a kvítím«, tiskem vydala, a studii lidovědnými, jako jsou »Obrazy z okolí domažlického«, »Selská svatba z okolí domažlického«, později cestopisnými obrázky ze Slovenska, »Slovenskými pohádkami a pověstmi«, »Obrazy ze života slovenského« atd.

V národních báchorkách a pověstech českých, jež k vyzvání svých přátel, zvláště K. J. Erbena, tiskem vydala, nalézají se již některé kusy, které Němcová dosti samostatně provedla, jako »Jak Jaromil k štěstí přišel« a »Viktorka«. Prvním pokusem jejím o povídku vesnickou jest však »Obrázek vesnický«, který vyličuje osud mladé ženy přinucené bez lásky se provdati. Po té následovaly v krátkých lhůtách

povídky: »Karla« z okolí domažlického, »Dlouhá noc« s pěkným líčením přástev na Krkonošku, »Sestry« a »Divá Bára«. Ovoce krátkého pobytu ve Vídni byly kresby »Domácí nemoc«, »Baruška« a »Dobrý člověk«, k nimž vážila látku ze života vídeňských Čechů. Pobyt její na Slovensku, kdež se stejnou horlivostí studovala lid jako v Čechách, poskytnul jí látky k pěknému obrázku »Chýže pod horami«.

Ale nejzářivějším skvostem, jímž obohatila naši literaturu, jest široce založená skladba »Babička«, kterou psala v době, kdy nouze a hlad byly u ní stálými, nezvanými hostmi. Zdá se, jakoby Němcová živými vzpomínkami na své mládí, na dny blaze strávené v lůně rodiny a pod ochranou nezapomenutelné babičky zaháněla stíny, které obkličovaly její duši a zachmuřovaly mysl. Spisovatelka sama doznala, že Babičku psala »pro úlevu zkormoucené duše své«. K Babičce důstojně se řadí »Pohorská vesnice«, kterou Němcová pokládala za nejlepší svou práci. Následovaly pak povídky, v nichž spisovatelka ujímá se vřele chudého lidu, ukazuje jeho nezkažené jádro a budí proň sympatie; jsou to zvláště povídky: »V zámku a podzámčí«, »Chudí lidé« a »Rozárka«. Poslední její široce založený román »Cesta z pouti« zůstal fragmentem.

Spisy B. Němcové jsou obecně rozšířeny a známy, že možno přestati na stručné jejich charakteristice. Němcová ovládala znamenitě slovní materiál řeči české, osvojila si lidové její zvláštnosti a různoreči a užívala jich dovedně k místnímu zabarvení děje v povídkách a k rozlišení mluvících osob. Ve shodě s místem děje ozývají se v jejích pracích brzy zvláštnosti dialektu domažlického, krkonošského, slovenského. Řečí Němcová velmi případně dovedla osoby charakterisovati. Skladba vět jest větším dílem prostá a jednoduchá, ve shodě s řečí prstonárodní, okořeněná obraty, vtipy, pořekadly a příslovími z úst lidu. V delší své skladby vkládala ráda kratší příběhy buď ze života nebo z podání lidu. Zejména v »Babičce« jest takových vložek několik, ale vždy případně volených a na patřičném místě vetkaných.

Živé a plastické jsou její popisy zjevů přírodních a krajinek. Spisovatelka volila jen taková místa za dějiště svých povídek, která na vlastní oči spatřila a dovedla je s uměleckou názorností a věrností reprodukovati. Lokální zbarvení jest u ní vždy význačné a rázovité.

Život vesnický a maloměstský našel v Němcové znamenitou malířku. Ona předvádí čtenáři před oči celou gallerii typických osob z venkova a malého města. Ačkoliv líčí nejraději lidi drobné a prosté, přece nezapomíná i na jiné význačné typy venkovské, jako mlynáře, myslivce, hostinské, kupce, učitele, odtud stoupá výše k úřednictvu vrchnostenskému a k vrchnosti samé, bez níž život na venku byl by kusý a neúplný. Do podrobně popisuje zvláště zevnějšek osob, jejich podobu a kroj, osobitý ráz a zvláštnosti, a to vždy věrně podle skutečnosti. Postavy od ní nakreslené jsou jako živé a vrývají se čtenáři v duši. Nejrozličnější zaměstnání lidu venkovského, jeho zvyklosti, obřady, slavnosti, hry a zábavy jsou věrně zachyceny. Při tom je pamětihodno, že užívá folkloristického materiálu s umírněností uměleckou, nehromadí ho úmyslně a nápadně, jako mnohdy K. Světlá, nýbrž všecko splývá u ní v obraz venkovského života ladně nakreslený.

Při volbě povah byla však Němcová poněkud vybíravá. Ona si zamilovala lidi dobré a šlechetné, a tyto pojímala hlavně v obor svých povídek. Lidi zlé a bezbožné jen zřídka v nich nalézáme, ač ve skutečnosti jest jich mnohem více. Němcová myslila jinak. »Je přece více dobrých lidí na světě než zlých. A kam by se dělo, nemůže býti více koukole než pšenice; kdež bychom se octli!« Povahy šlechetné jsou nezřídka idealisované, naneseno na ně příliš mnoho jasných barev, spisovatelka vkládá jim nejednou v ústa názory a zásady vyšší, kterých samy o sobě míti nemohly. Idealisování je nejnápadnější u osob šlechtických, na př. kněžny v »Babičce«, hraběcí rodiny v »Pohorské vesnici«. Němcová nelíbila postav těch, jak ve skutečnosti byly, nýbrž jak by měly býti. V tom ohledu jest její realism ještě neúplný.

Příběhy v povídkách vypravované zakládají se větším dílem na skutečných událostech. Ale nejsou to pouhé odličky skutečnosti, nýbrž obrazy umělecky propracované a určitou ideou ethickou oživené. Němcová neanalyzuje v nich skutečné zjevy života po způsobu realistů moderních, ale vybírá si světlejší stránky skutečnosti a shrnuje je v ideální obrazy. Ona je výtečnou malířkou pozitivní stránky života našeho venkova. Obrazy její nebudí úžasu, hrůzy a ošklivosti nad zkažeností světa, nýbrž posilují naději ve vítězství dobra a ctnosti. Z toho si vykládáme zvláštní jejich povznášející ráz a mocný dojem ušlechťující.

Vedle umělecké a ethické hodnoty její práce vynikají též důležitou stránkou sociální. Němcová byla sama obětí neblahých poměrů hmotných, zakusila sama bodlavý osten bídy a nedostatku se všemi jejich krutými důsledky, při tom byla v životě nejen láskyplnou dobrodějkou chudých a opuštěných, nýbrž zastávala se jich horlivě ve svých povídkách. »Chudého ctnosti nikdo nevidí«, připsala k dojemné povídce »Rozárka« a jala se tedy zobrazovati ušlechtilé povahy lidí chudých a opovržených, ponížených a urážených, ukazujíc, že v nich čistá lidskost, dobré srdce pod hrubým zevnějškem často mnohem jasněji bije, než u lidí bohatých. K takovým dobrým lidem patří na př. forman Hájek v »Dobřím člověku«, nádeník Jakub v »Chudých lidech«, krejčí Sýkora v »Zámku a podzámčí«, Rozárka v obrázku stejnojmenném a p. Její přesvědčení bylo: »Pod ošumělým kloboukem tak moudrá hlava bývá jako pod pěkným, a pod sprostou halenou srdce často bije šlechetné, mnohdy šlechetnější, než pod drahým sukem a hedvábím«. Vyličujíc strastiplný a těžký život chudého lidu, ozařujíc světlé stránky jeho povahy, měla na zřeteli určitý cíl: vzbuditi v čtenáři soucit a útrpnost s chudými, pohnouti jej k pravé dobročinnosti a křesťanské lásce k bližnímu. Zásadou lásky k bližnímu překlenuje Němcová ve svých povídkách propast mezi chudým a bohatým, smiřuje jejich protivy a horlí, aby se podle této zásady řešila též otázka sociální v životě.

Němcová byla u nás také z prvních lidí, kteří zabývali se vážněji důležitou otázkou ženskou.

Zvláště napomínala k přirozenějšímu a rozumnějšímu vychování mládeže ženské. »Děvče dle nynější mody vzdělané zná velmi mnoho, jen samo sebe nezná; ví toho náramně mnoho, jen to neví, kde leží základ pravého štěstí. . . . Ono poznalo hejno potřeb, bez nichž neví, jak se obejít, ono baží po rozkoších velkého světa, a v těch jediné hledá svého štěstí, a jestliže jich užívat nemůže, cítí se nešťastno, a mnohdy k dosažení jich dopouští se nejhroznějších prostředků. Hlava jejich naplněna ostřížky nepotřebnými, srdce prázdná buňka, z níž med trubci vyssáli«. Zvláště pozoruhodná a téměř programová jsou následující její slova v »Pohorské vesnici«, k nimž netřeba přidávati výklad: »Nevědomost ženina jest ta Nemesis, která muže ustavičně v patách stihá, půdu pod nohou mu podemílá, kdy se vznést chce k výši, olovené závaží na křídla mu přivěsuje, která budovy jeho boří, úrody v popel obrací. Nevědomost ženina je bič, ježž muž sám na sebe upletl! Dokud si nebude žena vědoma svého vysokého postavení a úkolu, ježž Bůh jí přiřkl, položiv do její ruky blaho veškeré budoucnosti: dotud muž na sypkem základě buduje. Žena musí býti povýšena na stolec panovnický vedle muže, ne aby soudila, ne aby trestala, ale jako anděl smírce mezi ním a světem. Do ruky ženiny dal Bůh palmu víry a pochoďeň lásky, by je nesla před mužem, když kráčí do boje Ducha. — Její pata potře hlavu hada nepřítel, do její ruky vložil Bůh moc roztrástit modlu ješitnosti a na vysoký stánek, na nějž se ona povznesla, vyvýšit velebný obraz lásky, oné lásky, jež z kříže za nepřátele svoje prosí. Žena musí vrátit lidstvu ztracený ráj; onu drahocennou perlu; dříve však musí vědět, že spočívá na dně vlastního srdce, tam že se musí pro ni ponořit!«

Na dráze, kterou B. Němcová tak šťastně nastoupila, pokračovala mladší její družka Karolina Světlá (1830—1899), která však počtem svých prací, prohloubenějším vzděláním a rozšířenějším rozhledem světovým nad ni vynikla.

Zvláštní poměry uvedly K. Světlou na dráhu spisovatelskou a vtiskly jí péro do ruky. Po ztrátě jediné své dcerušky r. 1853 těžce ochuravěla a dlouho

nemohla se zotaviti. K tělesné ocháblosti přidružila se choroba ještě hroznější, duševní; smysly jí vypovídaly časem službu, viděla a cítila se ve dvou osobách; duševní její »já« bylo rozdvojeno, zdálo se jí, že i myslí dvěma mozky. Čtyři dlouhé roky trval tento hrozný stav ubohé paní. Dr. Podlipský, ženich její sestry Sofie, poradil jí konečně, aby hleděla duševně se zaměstnávatí co nejintenzivněji, aby měla stále na zřeteli určitý cíl, k němuž by myšlenky její jako k centru tíhly. Odporučoval jí zejména studium některého jazyka, z něhož by se pak mohla podrobiti zkoušce. Světlá chtěla tedy prohloubiti své vědomosti v jazyku francouzském a probírajíc se francouzskými mluvnicemi v knihovně svého muže, připadla na jméno známého myslitele Lamennaisa, proslulého přítele George Sandové. Vzpomněla si při tom na milostnou epizodu z jeho života: jak totiž ve své mladosti zahořel blouznivou láskou k nevěstě jednoho ze svých chovanců, a poznáváje, že cit jeho jest opětován, stal se knězem, vztyčuje tím mezi sebou a dívkou milovanou i milující hráz nepřekročitelnou.

Světlá jme se přemýšleti, jaká byla asi dívka ta, která muže tak vážného, přísného a hloubavého okouzila, chápe se mimovolně péra a počne na papír k překladau určený sama sobě kreslití povahu dívky té. Píše francouzsky ve formě dopisův, s chutí stále rostoucí pokračuje každý den, až vyčerpá román oné lásky až na dno vším možným způsobem a směrem. Při intenzivní práci zapomíná sama sebe, přízraky, které dosud mysl její děsily, ustupují do pozadí. Pod rouškou Lamennaisovy lásky vkrádala se jí sama poesie s líbeznou potměšilostí do duše, aby se stala spasitelkou a vykupitelkou její. Tu dostaví se Hálek a žádá, aby také vstoupila do řady mladých pracovníků chystajících almanach »Máj«. Světlá dá se přemluvití, upravuje svůj román původně francouzsky psaný do češtiny, lokalizuje a zkracuje jej, podpisuje vypůjčeným jménem »Světlá« od rodiště svého manžela, a Hálek pokřtí jej názvem »Dvojí probuzení«. V almanachu »Máji« na rok 1858 dostává se do rukou čtenářů.

Světlá napsala takový počet románů, novell a povídek, že by zevrubnější výklad jejich vyžadoval mnoho času. Třeba se zde obmeziti na věci nejdůležitější.

O úkolu románopisce Světlá měla povznesený názor. On má poskytovatí klíč k srdci našemu, klíč to k srdci národa, k srdci přírody samé. Románopisec má býti především malířem kulturních a vnitřních dějin svého národa. »Za kronikáře vnitřních těchto dějin jsou povoláni románopisci; jim přísluší je sledovati, studovati a otázky sociální a psychologické, kterým v nich přišli na stopu, zahalené v roucho umělecké fikce před obecnstvem rozlušťovati«. Toto důležité poslání románopisce majíc na paměti, pídila se po zajímavých typech, charakteristických průbězích, v nichž se zrcadlila zvláštnost ducha českého. Při našich poměrech nemohla ovšem, jak sama praví, přijíti na nic světoborného, mysl lidskou otrásajícího, jak si toho současný vkus obecnstva žádal, ale za to se jí objevilo tolik ryzího, ušlechtilého, ba přímo vzneseného, čím málokterý jiný národ se honosí; na zlato tichých, skromných, ale převzácných ctností těch může směle národ náš svou budoucnost postaviti.

Ona si všímala jmenovitě zásluh lidu našeho o osvětu a pátrala v něm po stopách starší kultury národní. Nejvíce ji poutalo stol. XVIII., zvláště doba, kdy »jsme se o to, pokusili napjetím veškerých sil vřaditi se opět mezi národy samostatné, z jejichžto síku jsme byli násilně vymknuti vyhlazením a z vlasti vypuzením veškeré intelligence naší, kdež jsme se snažili činně a zjevně zas účastniti se jejich postupu... Právě v době té, tak velice pro nás významné, ať nedím slavné, vyskytují se takové víry, temné body, křiklavé odpory, zdánlivé zmatky, které rozlušťiti, objasniti a dle dosahu oceniti bude badateli jistě již za krátko velice těžko, neuváže-li se v práci tu co nevidět«. I snažila se proto v lidu vystihnouti a vystopovati takové kulturní proudění, v němž vyzařovaly zbytky starší kultury národní, zvláště oněch ideí a názorů, které vypěstovala česká reformace.

Za tou příčinou »vymořovala« v pravém smyslu slova, jak sama praví, upomínky všech starších lidí

s nimiž náhoda ji svedla, zejména svých příbuzných, kteří jí ručili povahou za věrohodnost podání svého. Tak povstaly memoirové její črty: »Několik archů z rodinné kroniky«, »Ještě několik archů« a »Upomínky«, pečlivě sebrané dokumenty k dějinám vnitřního života našeho z doby obrozenské.

Z románů, v nichž se obrází mravní, náboženský a sociální ráz druhé polovice XVIII. stol., poutá nás především »Frantina«. Postava Frantiny vzata je ze skutečnosti, z těch zlých časů, »v nichž až ženskou museli udělati rychtářem«. Spisovatelka stopující pověsti o ní v lidu rozšířené, nabyla přesvědčení, že to byla asi »potomkyně nějaké staré rodiny podobojí« a snad »poslední neuvědomělá vyznavačka pantheistické víry nejkrajnější strany starých Táborů«. Světlá vystihla ve svém románu onen zmatek názorů náboženských a společenských, v němž tonul tehdy lid i intelligence. »Doba tehdejší na všechny strany byla spletena, vše povolovalo a šlo jako z klihu; ani kněží ani úředníci nevěděli, jak to s nimi dopadne a jak jim to přijde... Někteří zbožní lidé ovšem toho bedlivě se přidržovali, čeho záhodno se přidržeti, následovali Krista v každém kroku; ale více jich bylo, kteří přestali všemu věřit a na nic, co náboženství učí, dáti nechtěli...« Z dějin církevních jest dobře známo, že prostý lid v Čechách za dlouholetého útisku protireformačního dospěl co do pojmání základních vět náboženských zrovna tam, kam současně dospívalo také osvícenství XVIII. věku.

Jiný úchvatný obraz oné zmatenosti náboženských pojmů za doby tehdejší nakreslen je v »Nemodlenci«. Nositelem těchto zmatek jest Michal Luhovský. Víru v spravedlivého a laskavého Boha podryl v něm děd, jenž sešlel nad mrtvolou svého syna, který jako tajný přívrženec učení českobratrského byl odpraven. A byl to již několikátý člen z rodu Luhovských, který byl takto pro své náboženské přesvědčení umučen. Otec Michalův, vychovaný mezi pány, osvojiv si jejich materialistické a neznabožské názory, na otázku syna, který hledal u něho rady, odpovídá skepticky: »Žádné nebe, žádný věčný život, za to žádné

peklo; žádná hrůza před posledním soudem, žádné po smrti trápení — jen světa rozkoš, rozumné a opatrné užívání — — — Michal namáhal se dlouho a marně vybrísti z těchto zmatků ducha a najíti pravdu, po níž prahla horoucně jeho duše. Teprve »soustrastí s bratry trpícími a v zoufalství tonoucími, oživilo v Michalovi jediným rázem svědomí ohromené otcovým úkladným učením. V efektní scéně před sochou sv. Jana napomíná Michal své rodáky, aby se znali zase k těm starým heslům národa svého, ve výhni souzení pozemského zkušeného a jako ryzí zlato poznaného, jenž nevěděl o jiném Bohu než o pravdě a o jiném zákonu než o lásce. Pro oba jmenované romány Světlá našla látku v lidu; rozumí se, že jen pouhé stopy, málo souvislé zlomky, které teprve svým uměním očistila a s určitými proudy kulturními — rationalismem a česko-bratrstvím — spojila. Za to v povídce »Poslední poustevnice«, jejíž děj položila též do doby císaře Josefa II., uložila své vlastní vyznání víry, svůj názor světový. Jest to čistý deismus, proti jehož jádru prý ani exaktní věda nikdy ničeho nenamítala a namítati nemůže. »Teplý jeho dech zúrodnil téměř zázračně tak mnohý suchopar poměrů veřejných, v paprscích jeho uzrálo tak mnohé ovoce, z něho vyklíčil onen vznešený humanismus, jenž dospěl u nás v Čechách v Bolzanovi tak spanilého rozkvětu, jemu děkujeme nejučenější, nejnadanější buditelé naše Jungmanna, Palackého, Šafaříka, Presla a Purkyně«.

»Poslední paní Hlohovská« zakládá se na pověsti pražské o šlechtičně, kterou by byl prý císař Josef, ovdověv po druhé, zajisté za choť svou povýšil, kdyby se nebyli na sebe rozhněvali, ježto ona na něm si žádala, aby Čechům takových poskytnul výhod jako Němcům. Když císař nechtěl, uprchla z Prahy a zosnovala proti němu pověstné selské sbouření. V rámci tohoto děje, již na první pohled romantického, vykreslila obraz onoho podivuhodného kvašení ideí náboženských, sociálních a národnostních, jimiž doba josefínská se vyznačuje. Jak sama přiznává, spojila tu úmyslně zbytky víry bratrské, jak je v lidu vystopo-

vala, s deismem, k němuž pokročili duchové oné doby byli dospěli, ježto mezi nimi znamenala jakousi souvislost vnitřní.

Také »Zvonečková královna« opírá se o skutečný příběh pražský. Přítel jejího otce »pan Josef«, stoupenec zásad josefinských, ukazoval jí v Ostruhové ulici dům, kterýž obývali bratři Nattererové, z nichž nejstarší, byv prý hlavou tajného jakéhosi spolku s francouzskými revolucionáři spojeného a vyzrazen Jesuitům žárlivou svou milenkou, jimi byl tajně jat a odpraven na Karlově náměstí. Světlé podařilo se na daném základě zobraziti odraz proudění politického i náboženského, jehož vlny z Francie k nám narážely. Dozvuky krvavých bouří selských, předzvěsti velikých událostí ve Francouzsku, intriky kněžstva a rodin katolických po smrti cis. Josefa a jiné otázky časové došly v románu jejím náležitého výrazu. Ona upozornila správně také na to, že svobodné zednářství mělo nemalý vliv v šíření osvětových a lidumilných zásad, jež pomáhaly ve spojení s jinými ještě činiteli probouzeti český lid z dosavadní netečnosti a poníženosti.

Tytéž vlny svobodomyšlného a filantropického ruchu, které se u nás šířily, tvoří také ideový podklad románu »Na úsvitě«, k němuž užila paměti své tety Josefky Böhroerové. V »První Češce«, k níž vážila látku hlavně z vypravování svého otce o osudu vynikající kupecké rodiny pražské, vysvětluje zase jinou z těch četných složek, z nichž proudilo probuzení našeho národa. Složkou tou bylo utajené a skryté vědomí národní, které dědilo pokolení od pokolení. I v poněmčených rodinách pražských vědomí toto trvalo, čekajíc na buditele. Na venkově pak byli nositeli vědomí národního zvláště tajní přívrženci učení česko-bratrského.

K čemu Purkyně důtklivě vyzýval B. Němcovou, aby totiž všímala si zásluh našeho lidu o osvětu, při čemž jí schvaloval zvláště studium doby josefinské, kdež prý patrně, jak mohutně ještě doutnaly zásady husitské pod popelem krvavě vynuceného a krutě nahnázeného zapomenutí, to snažila se provést Světlá. Nenakreslila sice celistvého a detailního obrazu, v němž

by hrály všechny odstíny a barvy této pohnutlivé a pro náš vývoj národní důležité doby, podala přece cenné příspěvky k vysvětlení tehdejších vnitřních dějin našeho lidu.

V jiné řadě svých kreseb zachycovala vzácné exempláře venkovanů, kteří se jí zdáli býti nositeli rázovitých vlastností našeho lidu. Takovým byl Lamač v povídce »Lamač a jeho dítě«, v němž viděla typ českého venkovana, netknutého ještě kulturou vnější, žijícího svým vlastním, originálním životem přírodním. Vavřínek v povídce »Mladší bratr« jest zase typ prostého člověka, jenž sám sobě ponechán, vlivem mocné kouzelnice přírody povznese se k neobyčejné ryzosti citu, sebezapření a obětavosti. Zejména pěkné jsou povahopisné črty, jež spisovatelka s názvem »Prostá mysl« vydala, z nichž nejpodarenější jest »Josefů Josef«, typ měkkého a poctivého dobráka se srdcem zlatým.

Stejně ji poutaly také postavy ženské, jež na venkově poznala, zvláště takové, jež ozdobeny byly řídkým v městě heroismem, sebeobětováním, něhou i hloubkou citu jako Krejčíkova Anežka, Kantůrčice, Eva v »Kříži u potoka« a p. Ale ona zobrazovala nejen takové řídké a vzácné exempláře, nýbrž i lidi průměrné, drobné, kteří mají sice své individuální vlastnosti, přece však nad své prostředí se nepovznášejí. Vypravuje o nich jmenovitě v povídkách zahrnutých společným názvem »Kresby z Ještědí«. Postavy jejich kreslí s neobyčejnou věrností realistickou. Lukáš a Vendulka v »Hubičce« — tvrdé to české palice — jsou povahy na našem venkově dobře známé. Čteme-li v povídce »Přišla do rozumu«, s jakou bezmeznou láskou lne mladý Rokelský k té hroudé země, poznáme v něm hned našeho venkovana, oddaného rodné půdě. Prostoduchý Matýsek se svou Barborkou v »Nebožce Barboře« jest téměř zosobněním významných slov sv. písma: »Blahoslavení chudí duchem«. Těmito obrázky Světlá ukázala, jak dovedla se sblížit s lidem, porozuměti tlukotu jeho srdce.

S neobyčejnou horlivostí Světlá ujala se otázky ženské a propagovala různé její stránky v četných

svých pracích. Hned v první povídce »Dvojí probuzení« pozvedla svůj hlas proti převrácenému vychování ženské mládeže u nás. Hrdinka její Božena, dívka duševně zanedbaná, v listu k sestře uvádí slova dr. Daňka, jenž ukazoval jí svět s nového, dosud netušeného stanoviska. »Lál mému pohlaví, ježto vznešenou svou úlohu tak špatně pochopuje a nestarajíc se o pokrok duševní, jen malicherným hříčkám hoví. Horlil proti naší hříšné netečnosti ku všem vyšším snahám, proti tupé naší lhostejnosti k nejsvětějším povinnostem; žaloval, že tak málo která žena svému vznešenému povolání porozumí, a že své rodině a lidem je tak málokdy tím, čím býti jí od přírody určeno«. Spisovatelka dobře věděla, že otázka ženská, vlastně jen podstatná její část — vychování žen — nedá se tak krátce odbyti, nýbrž že třeba ji důkladněji přetrásati, intenzivněji k vědomí čtenářů předváděti; proto věnovala jí řadu dalších kreseb jako »Zamítání«, »Sestry«, »Líbánky kokety«, »Společnice«, »Láska k básníkovi« a j.

V delší povídce »Rozcestí« obrala si za úkol vykresliti ideál umělkyně, jak si jej sama představovala. »Býti umělkyní jest býti desetkráté ženou. Umělkyně uvědomělá a svědomitá je učitelkou a vůdkyní pohlaví svého, ona vás vzdělává, vy ženy ostatní, ona vás povznáší i poučuje, ona vás zasvěcuje v úkol váš . . . Umělkyně nesmí žíti nikdy sobě, vždy jiným«. V novele »Konec a počátek« zkoušela novellisovati kus nejdůležitější otázky ženské, poměr to dívky k muži. Akcentuje jmenovitě požadavek mravní rovnocennosti u muže tak jako u dívky. »Víte, jakou si myslím já rovnost«, praví Viléma k Juliovi, »která by byla oběma stranám stejně prospěšna? Uznávejte to, co nazýváte u nás cností, taktéž cností u sebe, podrobuje i své jednání tak přísné mravní kontrole, jako naše, a jak povyšujete k sobě dívku jen bezúhonnou za což, a vaše ruka jí jest odměnou za její chování, tak budiž i ruka vaše, do níž vloží dívka ruku svou, čista jako ruka její, i ona pohrdej mužem, jenž si plece věncem vavřínový ze své na pohlaví jejím zrady, a odmítej ho tak rozhodně, jako odmítá muž myšlenku na spojení doživotné s dívkou nařknutou. Láska budiž tu i tam

jen údělem šlechtných«. Zároveň vysvětluje, proč tak málo dívek jest si vědomo svého plného významu ve společnosti lidské, a příčinu toho shledává správně v hříšném vychování žen: »Vyvinují naši pěstitelé v nás jen cit a fantasií, jimiž bez toho oplýváme, jichž budít a podněcovat netřeba, a vše, co působí na rozum, čím se dodělává hloubky, co tříbí úsudek a jej ustaluje, co utužuje a upevňuje zásady, podává se nám rozbrědlé, nezázivné mělkou morálkou«. Proto vyzývá své družky k vážnému studiu, k vyššímu vzdělání. Majíť prý ženy k vyšším studiím stejné schopnosti jako muži, ano v jistém ohledu i nad ně vynikají. Vyznamenávají se zejména šťastným smyslem pro podrobnosti, který se zřídka vyskytuje u mužův, a podobá se, že jest výhradně údělem pohlaví ženského. — Pokračování ideí, jež spisovatelka v této novelle rozvinula, nalézáme ještě v románu »V zátíší«, jehož hrdinka Ivona, dívka vysoce vzdělaná, zabývá se již zpytováním problému nad jiné těžkého o poměru umění k přírodě.

Světlá často přetrásala ve svých pracích otázku manželství. Sytě a plně zobrazila ji v nejlepší své skladbě »Vesnický román«, jehož děj se opírá o skutečnou událost. Stará Jirovcová a syn její Antoš představují dva různé názory o svazku manželském. Jirovcová stojí na stanovisku čistě náboženském, příkazném, jemuž se podrobítí pokládá za povinnost. Její zásadou je přikázání: »Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!« Antoš byl sice vychován přísně podle jejích puritánských zásad, ale vlny skutečného života otráslý jeho názory v základech. On chtěl se dáti s ženou, která se na svých povinnostech mateřských i manželských hrubě prohřešila, rozvésti a pojmouti Sylvu, která si neskonalou obětí lásku jeho zasloužila. Po jeho mínění je to zákon nespravedlivý, odsuzující člověka, aby setrval ve svazku s člověkem nehodným, poněvadž se s ním jednou spojil, donucen jsa k tomu poměry neblahými; proto možno jej bez rozpaků přestoupiti. Světlá rozhodla konflikt ve prospěch nerozlučitelnosti svazku manželského. Bylo to její pevné přesvědčení, její vlastní názor o manželství, kterému dala průchod také v románu »Kříž u potoka«, v obdobné mu novelle »V Hložinách«, v povídkách

»Mladá paní Zapletalová«, »Na košatkách«
a »Škapulíř«.

Od r. 1880 mocně zajímaly mysl spisovatelčinu rozmanité otázky časové, jež tehdy dorážely útočně na naši veřejnost a otrásaly mnohdy i kořeny naší národní existence. Jak spisovatelka přiznává, domnívala se jako jiní, že jsou otázky národnostní dávno již u nás odbyty, přemoženy, podstata naší československé bytosti úplně a všeobecně uznána a zabezpečena, že nebude mítí spisovatel jiné již u nás úlohy, než přihlížeti v dílech svých k zájmům čistě lidským, všem národům stejně důležitým a posvátným. Byl to osudný klam; jak jej Světlá prohledla, nerozpakovala se dlouho, odložila, jak sama významně praví, pokorně štětec a hlásila se horlivě ke lžici zednické, aby pomáhala opravovati ohroženou stavbu národní existence naší. Ale nejen boj za naši národní državu, na kterou protivníci naší nepřestali útočiti, nýbrž i jiné otázky časové tanuly jí při tom na mysl. Tlumočiti a vykládati je lidu, poučovati vrstvy co nejširší zdálo se jí důležitou potřebou časovou. Ona si přála, aby všichni vynikající spisovatelé naší vedle uměleckých úloh, jež sami si ukládali, chtěli se státi »spolupříteliteli svých nestudovaných čtenářů, spoluřešiteli jejich mravních pochyb, spoluzápasníky v jejich bojích duševních«, aby »uchopivše je aspoň někdy přátelsky za ruku je provázeli tím pestrým rejem událostí veřejných, tím tajemným bludištěm záhad duševních a důvěrně jim pravili, kterak sami na ně hledí«, aby »jejich pokrok neponechávali jen talentům podřízeným, inteligencím nedosti vytríbeným a obsáhlým«.

Tak povstala četná řada povídek Světlé, v nichž vykládala palčivé otázky časové rozmanitého druhu. Brzy horlila proti proudům po jejím zdání nezdravým, které z ciziny se k nám hrnuly, jako byl kosmopolitismus a národní nihilismus (v povídce »Plevno«); proti tomu stavěla se zvláštní oblibou nadšené a činorodé vlastenectví bouřlivého r. 1848 (»Tři chvíle«, »Z ovzduší barrikád«, »Bludička«, »Pán a sluha«, »Mlha«). V jiných črtách obracela zase pozornost na nebezpečí germanisace českých dětí ve školách německých (»Z našich bojů«, »Na blud-

né cestě«, »Satanáš«). Neušla jí také otázka nad jiné důležitá, totiž dělnická a sociální, které věnovala drobné črty »Nezabloudil«, »Pozdě«, »Miláček svého lidu«. Stanovisko její sociální bylo čistě lidské. Podle jejího mínění celá ta hrozná obluda společenské nouze a bídy, a všech oněch hříchů z ní se rodivších dala by se napravit tím, »kdyby každý poctivec určitě chtěl, aby měl každý stejných s ním práv a povinností, stejnému by se s ním těšil štěstí«.

Galerie osob, jež Světlá ve svých spisech předvádí, jest velmi bohatá a vyznačuje se velikou rozmanitostí, jak to s četnými pracemi jejími souvisí. Že Světlá osoby předvedené často silně idealisuje, o tom nemůže býti sporu, zejména pojmáme-li idealisování šíře, totiž ve smyslu zhušťování barev a sesilování světla a stínu, opravování a doplňování přírody. Ona celou bytostí tkví v idealismu, který je nejspodnější vrstvou její individuality. Při postavách ze života vyšší společnosti spisovatelka se k tomu nepokrytě přiznává, odvolávajíc se na právo umění, které dovoluje básníku jako sochaři ozdobovati své výtvoř; mnohdy přímo vyhláší zobrazené typy za ideály postav ženských do určitých poměrů promítnuté. Za to rozhodně se brání proti výčitkám, že v povídkách vesnických nadsazuje a mnohé krásné stránky do lidu vnáší. Věřím Světlé, že našla v lidu Ještědském všecky ty zvláštnosti kulturní, které tvoří myšlenkové jádro předních jejích skladeb, našla tu zajisté nositele přežitků víry českobratrské i názorů pantheistických, deistických i pessimistických, ovšem názory neuvědomělé, nerozvité, v rudimentech a zárodcích, a v tom ohledu mohla právem protestovati proti výtkám, že do lidu vbánila, co v něm není. Ale zároveň je patřno, že spisovatelka prvky a rudimenty tyto povznášela na výši vědecké nauky, stavějíc je s nadšením na roveň uvědomělým poznatkům a filosofickým teoriím, k nimž někteří myslitelé evropští dospěli. A v tom ohledu zase nadsazovala, sesilujíc a doplňujíc skutečnost, a nositelé těchto sesílených názorů jeví se pak jako postavy idealisované.

Zevnějšek lidí spisovatelka krátce a stručně rýsuje, nejraději obrazně srovnáním. Více si všímá nitra,

které zobrazuje podrobněji. Ona vypravuje nadšeně a živě, co osoby její cítí, myslí, o čem sní, po čem touží, vykládá vnitřní pohnutky jejich konání, líčí jejich mravní zásady a názory, a tak seznamuje čtenáře s vnitřním ustrojením jejich. Ale na tom nepřestává; vedle toho užívá ještě jiných prostředků k znázornění stavů duševních. Jsou to především šťastně volené a kombinované obrazy básnické, jimiž se snaží naznačiti čtenáři, co se děje v nitru předvedených osob, a nutí ho téměř násilně do toho duševního stavu, v jakém se nalézají její lidé. Aby čtenář poznal, jaké city naplňovaly duši Evičky, když sedávala večer u opuštěné kapličky nedaleko mlýna, hledí je vyvolati řadou srovnání: »Podobaly se někdy těm svěžím na stránkách hájkům, těm růměnným na večerní obloze mráčkům, někdy zas tak čarovně a mocně v ní zaplanuly, jako to zářící slunce k západu se chýlicí« a p.

Velmi účinně dovedla využití také přírodní malby a popisů. Popisy její nejsou jen ozdobnými vložkami vypravování, neslouží jen k orientování místnímu, nýbrž ilustrují také děj, budí určitou náladu u čtenáře, připravují ho na příběhy následující nebo provázejí děje přítomné, zvyšující jejich dojem. Na doklad toho dostačí na př. přečísti si úvod ke Kříži u potoka, v němž Světlá líčí dojem, jaký poskytovalo okolí Dolanského mlýna, když najednou po třiceti letech přestalo se ozývati obvyklé jednotvárné klapání mlýna . . .

Světlá uvedla v české románopisectví celý proud myšlenek nových, aspoň u nás v belletrii dosud neobvyklých; jsou to otázky náboženské a filosofické, otázka svobody a společenské rovnosti, otázka manželství, otázka sociální a celý komplex otázky ženské. I když přiznáme, že Světlá přejala mnohé myšlenky od jiných, zvláště od zbožňované George Sandové, kterou v mnohých svých pracích napodobila, přece vidíme, že dovedla je oprítí o domácí půdu, promítnouti je v naše prostředí a odítí je v našinecké roucho. Myšlenky své podávala slohem vzletným a obrazným, tonem větším dílem vzepjatým a exaltovaným. K tomu vymýšlela situace zvláště překvapující a neobyčejné, jichž dojem zvyšovala případnou dekorací místní i dobovou. Před oči čtenářů předváděla

pestrou řadu osob téměř ze všech stavů, osoby tyto líčila velmi sympathicky, dávala čtenáři nahlížeti co nejhloběji do jejich nitra, užívala působivých přírodních barev a zvukův, aby děje vnější i vnitřní náležitě ilustrovala. Z toho všeho si vykládáme silný emoční ráz jejich spisů. Žádnou z delších prací Světlé čtenář neodloží bez hlubšího dojetí.

Pokud její náboženské, humanitní a sociální zásady měly vliv v české obecnost, těžko kontrolovati, ač působení jejich při oblíbenosti spisů Světlé je jisté, ale jedna věc je zřetelně vyložena, totiž že její myšlenky o emancipaci ženské padly u nás na úrodnou půdu. Spisovatelka dočkala se sama praktických výsledků svých snah: celá řada ústavů vzdělávacích pro dívky, Ženský výrobní spolek, dívčí gymnasium Minerva atd., při jichž zakládání Světlá i skutkem pomáhala, jsou ovocem zásad od ní usilovně hláсанých. V tom záleží veliký sociální význam literárních prací Světlé.

*

Povídky a romány z života vesnického rostly u nás jako houby po dešti. Málo jest zajisté jen poněkud rázovitějších krajinek v Čechách a na Moravě, které by nebyly našly svého malíře-novellistu. Práce jejich mají ovšem nestejnou hodnotu uměleckou.

S B. Němcovou bývá často srovnávána Františka Stránecká (1839-1888), která ve svých drobných črtách zachycovala typy selského lidu na Moravě. Stránecká všímala si hlavně světlejších a lícnějších stránek života vesnického, vyhledávala přede vším povahy poctivé, zbožné a neporušené, líčila poměry rodinné, majetkové a náboženské na venkově v takovém svitu a září, že bezvadnost jejich téměř překvapovala. Není divu, že jeden z kritiků, důvěruje jejímu optimismu a jasné kresbě, v nadšení zvolal: »Čtouce tyto povídky ne-jednou se vážně zamyslíme nad tím, co vlastně dosud dobrého nám ta západní kultura a její šířitelé přinesli a jak jsme my pošetilí, že se tak po ní honíme? Ne-podobáme-li se trochu oněm, kdož ryzí zlato v hojnosti dávali za trpytné skélko?« (Osvěta 1883. 96).

Není pochyby, že Stránecká našla v lidu tu a tam ty vzácné a úctyplné postavy, jaké nám ve svých črtách zobrazuje, ale zorný úhel, jímž na život lidu se dívala, byl příliš úzký, nezachycoval všech stránek jeho, nýbrž jen ty světlé a vzácné, pro temné a negativné neměla tolik chápavosti.

Zcela jinak díval se na život lidu moravského známý kukátkář Václav Kosmák (1843-1898). Stráneckou lákaly řídké exempléry selského lidu, typy ctihodné a ušlechtilé, Kosmák pohlížel však na svět všestranněji a nalézal tu mnohem více koukole než pšenice.

Kosmák byl daleko plodnější. Psal dílem krátké feuilletonické črty, sebrané potom v *K u k á t k u*, V n ě k t e r ý c h o b r á z c í c h z K u k á t k a a p o r ů z n u v S e b r a n ý c h s p i s e c h, dílem drobné povídky jako: *Jak byl Rapouch jun. vyléčen*, *Cesta ke klidu*, *Chlubilova rodina*, *Potkalo ji štěstí*, *Ztracená*, *Bída je, proto juchu!*, *Volby do říšské rady a j.*, konečně obsáhlejší skladby: *Sláva a úpadek Jana Kroutila*, *pololánka v Drnkálově*, *Eugenie*, *Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu se zase vrátil*, *Chrt*.

O rázu svých kreseb praví spisovatel sám čtenáři toto: »Nalezneš v této knížce svět vykreslený tak, jaký je skutečně, sem tam nějaký žert, více však truchloty a bídy. Nemohu za to: jak jsem viděl, tak jsem popsal. Z mnohého obrázku načerpáš snad poučení a doufám, že některým se pobavíš, ač jiný ti vynutí slzu bolnou. Inu — tak jde ten svět!«

Kosmák byl bystrý pozorovatel, viděl v lidu moravském mnoho vad a nedostatkův, a začal je bezohledně ve svých pracích odhalovati. Práce jeho překvapovaly svého času svou pravdivostí a svérázností, tak že kritik *Nár. Listů* (23. srpna 1888), který v Čechách první na jejich přednosti upozornil, těmito slovy čtenářům našim je doporučoval: »Všude plno lidských dokumentů, pozorování ze skutečnosti, jak se teď po naturalisticku říká. Tu jste dojatí, tu se zasmějete, tu vás něco pozlobí, zasmuší, ale po každé zvoláte: tak

jest! tak lidé jednají, tak cítí a smýšlejí, to znám, to jsem už stokrát viděl a slyšel . . .»

Naturalism Kosmákův jest ovšem jenom popisný a zevnější čili, jak jeden z kritiků případně podotknul, n a i v n í. On vážil sice k svým spisům náměty a předměty ze života skutečného, zobrazoval postavy, jak je v životě viděl, ale do duše se jim nedíval, o vnitřních pohnutkách jejich činů nepřemýšlel, přestáváje na pouhém konstatování nebo kritice hotových faktů. Psychologická analýsa, hlavní umělecký prostředek moderního realismu, nebyla údělem jeho talentu. Při tom na hříchy a nedostatky lidské díval se okem přísného mravokárce, k čemuž byl veden svým kněžským povoláním; jemu běželo přede vším o to, aby zlo bezohledně na pranýř postavil, strhal a lidu zošklivil, při tom nejednou skutečnost karikoval a zveličoval. Jako přísný moralista neměl s chybujiícím slitování, neznal proň polehčujících okolností, nepátral ani po kořenech jeho zla, nýbrž choval se k němu jako k experimentu, jímž chtěl ukázati, k jak smutným koncům vede hřích a nepravost. Proto jest jeho humor poněkud drsný a bezohledný, satira štiplavá a posměšná. Mravoučná tendence jeho spisů jest často tak vysoko vypjata, že podmanila si uměleckou jejich stránku. Moralista zvítězil nejednou nad umělcem.

Umělecké nedostatky jeho prací vysvětlují se již ze způsobu, kterým je Kosmák skládal. Jak biograf jeho VI. Šťastný vypravuje, Kosmák nikdy nenapsal větší povídky celé, psal vždy po částech, kolik právě do čísla toho onoho časopisu bylo potřebí, při tom psal prý často i dvě tři povídky zároveň. Rozumí se, že při takovém způsobu tvoření umělecká stránka jeho prací byla zanedbávána.

Kosmák má však plný význam jako spisovatel pro lid; to byla také jeho hlavní tendence, aby lid poučoval, varoval, káral a k polepšení povzbuzoval. Spisy jeho vnikly skutečně do nejdlehlějších krajinek na Moravě, staly se obecně populárními, a případně se o jejich původci praví, že naučil moravský lid čísti.

O některých novějších spisovatelích obrázků venkovských promluvíme ještě později.

IV.

Román sociální. — K. Sabina. — G. Pflieger-Moravský. — V. Vlček. — F. Schulz. — S. Podlipská.

Z proslulých románopiscův evropských Walter Scott a George Sandová měli nejrozhodnější vliv v rozvoj českého románu. Vedle nich působil pronikavěji také příklad spisovatelů »Mladého Německa«. Mladé Německo bylo dítkem revolučních ideí, jež zvláště od r. 1830 šířily se z Francie a otfásaly politickými i sociálními poměry v Evropě. Francouzská revoluce, učení francouzských socialistů, Byron, George Sandová a sociální romány francouzské i anglické způsobily veliký převrat v názorech mladé generace německé, a nový tento duch obrazil se nejzřetelněji v románech přívrženců Mladého Německa. Otázky politické, sociální, umělecké, emancipační, náboženské i filosofické horlivě byly v románech tohoto druhu přetřásány a vykládány. V tom se jeví právě pokrok vzhledem k románu staršímu, tím vnesen nový cenný živel v obor románu, neboť románopisec byl nucen všimati si skutečného života, jeho poměrův i projevů, musil přiblížiti se životu a vnořiti se i do nejspodnějších jeho vrstev. Ovšem nebylo to hned hlubší a pronikavější prohloubení života skutečného, přestávalo se větším dílem jen na povrchním jeho pozorování, přece však to byl pokrok a první náběh k reálnému pojímání skutečnosti, k němuž se konečně po těchto počátcích šťastně dospělo. Také ohledně formy románu stala se změna; forma románu se totiž uvolnila, jednotný proud vypravování rozlil se často po řadě listův, aforismů, reflexí, denníkův a zápisek.

U nás nejtypičtějším přívržencem ideí hláсанých Mladým Německem byl Karel Sabina (1813—1877), přední tvůrce politicko-sociálního románu v literatuře naší. Jméno jeho má sice u nás řezavý zvuk, neboť

Sabina sám je zstudil, když se stal z radikála a revolucionáře tajným policejním konfidentem, ale to nás neoprávnjuje odsuzovati jeho literární činnost, která byla záslužná a mnohostranná. S literárně historického stanoviska jest Sabina zjev velmi zajímavý; literární vědomosti jeho byly obsáhlé, ducha byl ostrého a vnitřního, jak svědčí četné jeho úvahy a kritiky o současných zjevech literárních. Od něho pocházejí mimo jiné také první závažnější přehledy o vývoji literatury románové cizí i domácí. Pozoruhodná jest jeho studie »Slovo o románu vůbec a českém zvláště« (Lumír 1858). Partie týkající se románů cizokrajných zakládají se sice také na pomůckách cizích, za to výklady o románu slovanském jsou plodem vlastních jeho studií odborných. Samostatně koncipován jest článek jeho »Novellistika a romanopisectví české doby novější« (Krit. příloha k Nár. Listům 1864).

Sabina podléhal na počátku své spisovatelské činnosti úplně kouzelnému vlivu ducha Máchova, s kterým přátelsky obcoval, a který si ho vyvolil za svého důvěrníka. Nadáním svým se mu ovšem nemohl rovnati, a plody jeho, jež za působení byronismu Máchova skládal, zůstávají daleko za svým vzorem.

Po několika drobných pokusech v oboru povídkovém Sabina složil na počátku let čtyřicátých velký román šestidílný »Husité«, který měl zvláštní osudy. Censura jej pětkrát zamítla, ač Sabina po každé jej přepracoval, až konečně rozdrobil celek na několik povídek, z nichž část vyšla r. 1844 s názvem »Obrazy ze XIV. a XV. věku«. Spisovatel chtěl v těchto obrazech a v dalších, jež mínil ještě vydati, vyložiti nenáhlý vznik velikých bouří husitských, průběh jejich i s krvavými následky, jež měly v zápětí. Hodlal v nich zobraziti spory stavův, učencův a lidu obecného, boje Čechů s cizozemci, tajné i veřejné podkopávání míru a svornosti, nesnášlivost jedněch s druhými, zisk a konečně nevázané náruživosti, které se rozmohly na půdě naší vlasti a byly příčinou velikého následku krvavého. Tanul mu tedy na mysli velkolepý plán k prosaické epeji, oslavující nejvýznamnější dobu v historii české. Ale vydané obrazy, jichž hlavním rekem jest kat krále Václava IV., neodpovídají ani přibližně pojatému plánu;

jest to zkrátka nepodařený román krvavý. Nepodařený proto, že všechny ty četné romány o katech a katových pacholcích, jimiž se krvavá literatura románová vyznačuje, pohybují se ve sférách katům přiměřených, kdežto Sabina vykázal jim místo poblíže trůnu královského. Ráz celé jeho skladby nasvědčuje tomu, že hlavním podnětem k složení románu »Kat krále Václava« a povídek s ním souvislých, byl mu Máchův nedokončený román »Kat«. Co přítel jeho Mácha neprovedl, nýbrž toliko v několika fragmentech svým plastickým způsobem načrtnul, to chtěl Sabina provésti, ale ducha Máchova se mu nedostávalo. Ta imposantní postava kata, již Mácha jen zlomkovitě, ale s plnou životností utajených náruživostí a tužeb zobrazil, opojila také Sabinu, pod rukou jeho rozplizla se však v obraz strojeného reka byronského, jenž z malicherných příčin lidmi opovrhuje a jako na odív v krvi lidské se brodí.

Z ostatních prací, které Sabina na počátku své spisovatelské dráhy napsal, největší obliby došla novella »Hrobník«, prozrazující zřetelně vliv genia Máchova. Jako pokus zobraziti silné a mohutné vášně, odhaliti neutěšené poměry společenské jest však pozoruhodna. Světobol, pessimistická nálada spisovatelova projevuje se též ve většině drobných črt jeho v sbírce »Povídky, pověsti, obrazy a novelly«.

R. 1847 vyšel Sabinův obrázek ze života venkovského »Vesničané«, který se již povznáší nad počáteční jeho skladby. Zvláštní jest stanovisko, jež spisovatel k látkám vesnickým zaujal. Můžeme je nejlépe charakterisovati vlastními jeho slovy, která pronesl o obrazích z venkovského života v povídce »Ervin«, kdež praví: »Nikoliv, ty doby více nejsou, kdež obrazy venkovského života látkami bývaly nadpoetických se- lanek a předmětem žádostí přecitlivých lidí. Vímeť již, mnoho-li pravdy do sebe mají vše ony báje o přirozeném rozumu, mírném jednání, neporušené mravnosti, vlídnosti a nevinnosti rybáků, skotáků, lovců atd., aniž se více v arkadický život jejich důvěřujeme«. Sabinovi »Vesničané« jsou prvním pokusem o naturalistickou povídku venkovskou asi v tom genu, jak ji nyní s velikým uměním vzdělává Šlejhar.

Obsáhlejší romány Sabina začal vydávati teprve po svém propuštění z pevnosti Olomoucké r. 1857, kde byl vězněn pro svou politickou činnost. Zajímavé jsou jeho theoretické zásady o románu vůbec. »Román jest věrné zrcadlo vnějšího i duševního života, pročež celou ústrojností svou jest obrazem sociálních poměrů času, v němž děj se koná; on přímo na to poukazuje, kterak dějiny, v něm obsažené, buď výsledky jsou svobodné vůle lidské, buď svědky odvislosti její od okolností a vášní... Minulý román hledal veškeren půvab v pestré rozmanitosti výjevu, román našich dnů se zakládá na pravdě života... Neodpovídá-li na žádnou životní otázku, je-li nepatrným bezdušným vypravováním nepatrných událostí, tu ovšem jen málo kterého čtenáře zajme a nižádným snad nepohne«. Ze slov těchto mohlo by se usuzovati, že Sabina měl na mysli román realistický, který věrně zobrazuje pravdu života, nesmíme však realism, jehož Sabina po románu požaduje, stotožňovati ještě s realismem moderním. Jak on realismu v románu rozuměl, poznáváme z těchto slov: »Realismus, pokud o něm v románu se mluví, nečelí jinam, nežli aby se románopisec půdy života nespouštěl, a byť i duch jeho jakkoliv do ideálních výšin zalétal, staniž se to v souměru se základy opravdivé jsoucnosti«. Theoric jeho směřuje spíše k jakémusi smíšení realismu a idealismu, neboť podle jeho slov »pouhý realismus by právě, jako ondy v romantice pouhý idealismus, přímo zase na rozpadnutí hlavních živlů jsoucnosti čelil, a jakož tam opravdivost ve vidinách se ztrácela, nepravdivě se jevila, takž by zde myšlenka v hmotě utonula a vzlet duchu nemožný se stával«. Této theorii odpovídá také ráz jeho románů.

Romány Sabinovy »Blouznění« (1857) a »Hedvika« (1858) jsou v podstatě své historiemi lásky; spisovatel ilustroval v nich rozmanité názory o významu lásky v životě lidském a vylíčil nestejně projevy její u rozličných povah. Německé romány hraběnky Hahn-Hahnové a Fanny Lewaldové zanechaly v nich znatelné stopy.

Základní myšlenka oblíbeného románu »Jen tři léta!« (1860) obsažena je v těchto slovech: »Proč

medle jen mrzáci duchem mají býti na světě šťastni? Proč jen těm každý nadhání? Proč jen sobíkům svět přeje a sobectví podporuje? — To snad proto, že celý sám už pokažen! Ano, pokažen, podezrán jest ze základu, a svrchovaný už čas, aby na jeho vyléčení se pomýšlelo!« Spisovatel vylučuje pak v románu svém, jak sobeckost dovede rafinovaným způsobem domoci se úspěchu, a šlechtnost s nescíslnými překážkami musí zápasiti. Mladý, dovedný, ale chudý řemeslník zamiloval si upřímně šlechtnou dceru marnivého sedláka Kopala, a když tento odkazuje na jeho chudobu, nechtěl mu ji za ženu dáti, vyžádal si snaživý mladík lhůtu »tři let«, v nichž hodlal silou svého ducha tak se vzdělati, aby mohl milence své pohodlné živobyti jako manžel zabezpečiti. Jen tři léta — a jaké tu změny! Sobečtí a nešlechtní lidé nejen způsobili, že milenka jeho byla přinucena podati ruku zhýralému a spustlému člověku, jenž skončil v káznici, tíž sobečtí úkladníci přivedli také bohatého a marnivého sedláka Kopala úplně na mizinu. Spisovatel předvádí průběhem děje řadu charakterů šlechtných i zvrhlých a vylučuje obratně konflikty, v nichž se ocitují. Hlavní pásmo děje propleteno je hojně vlasteneckými a humanitními idejemi. Při vsí náladě pessimistické, která vane vypravováním, spisovatel nepozbývá důvěry ve vítězství ctnosti a spravedlnosti.

Na podkladě mnohem širším zbudován je čtyřdílný román »Na poušti« (1863), jež Sabina začal psáti ve vězení. Původní název jeho byl »Synové světla«. Kdo byli tito synové světla? Byli to členové tajného spolku českých Obručníků, který povstal obnovením staršího bratrstva Masonův a svobodných zedníků. Za úkol životní vytknuli si práci posvátnou, osvětlení národa českého. Heslem jejich bylo: Světlo a láska! Duší a velmistrem tohoto spolku byl Prokop Vltavský, jenž hleděl bratrstvo bývalých českých Obručníkův obnoviti na základě zásad humanitních a ryze křesťanských. Pravda čili světlo, moudrost a láska jsou prostředky, jimiž podle jeho názoru možno napravit zbloudilé lidstvo a obroditi zvrhlou společnost. Všecko naše vědění, všecka naše moudrost, nemá-li býti marná, musí vedle jeho učení splynouti v jedině křesťanské

zásadě: milujte se vespolek! »Kdyby lásky nebylo, nebylo by žádné lidskosti, žádného milosrdenství, žádného práva, žádného míru na světě. Celý život byl bojem všech proti všem«. Hlasatel těchto humanitních zásad, Prokop Vltavský, stal se však nepohodlným pro strážce veřejné bezpečnosti, proto prohlášen byl za šílence a zavřen do blázince...

Sabina vykládáje humanitní ideál měl příležitost dotýkati se rozmanitých poměrů sociálních své doby. Veřejné poměry naše v době reakce vyličuje barvami temnými: »Duch byl upoután; všecken duch, i politický i umělecký, i vědecký i společenský; v novinách nebylo než blbých úvah o všelikém komediantství, jež požívalo nejvyšší protekci za to, že jako magnet na se táhlo pozornost veřejnou, odvracujíc ji od věcí podstatnějších a důležitějších... Šosáctví se rozložilo po všech kruzích národu, blbé náhledy nabyly vrchu, hloupost se usazovala na přední místa, zotročilost se zobecnila v zemi naší. Nebylo možná, aby umění a písemnictví se vysoko povzneslo z bahna, a vznikl-li kdes jakýs talent, tu se vlastenecké ruce hotovily k jeho udušení a tiskly ho do močálu, aby nerušil národní mír a v šosácký ten poklid jakous znepokojující myšlenku nevnesl«. »Největší pohroma — píše Alf Bert vzhledem k národu českému — »jež nešťastný a zanedbaný v sobě národ potkati může, jest ona, když lid se do hniloby své vpraví a spokojeně snáší bídu svou. Spokojenost šťastných jest blahoslavenství, ale kdo s hadry spokojen, už ani nebaží, aby lepšího se dopřídil oděvu, kdo v špíně si hová a v otroctví ducha si libuje, ten klesá na hmotu bez vůle a bez svobodné, člověka důstojné myšlenky...«. Takovým způsobem podrobuje Sabina nejrozmanitější poměry společenské, umělecké, literární, řemeslnické a dělnické ostré a mnohdy i podrážděné kritice. Zároveň horlí stále po opravách v duchu humanity a bratrské lásky.

Není nesnadno dokázati, že Sabinův román »Na poušti« či »Synové světla« povstal za vlivu Gutzkowova proslulého románu »Die Ritter vom Geist« (1850-1). Tajný spolek domáhá se tu také ideálu humanitního. V obou románech rozvinuje se celé pleťo rodinných příhod a událostí, nejrozmanitější vrstvy

společenské: šlechta, učenci, umělci, rolníci, řemeslníci a dělníci jsou v nich zobrazeni. Oba romány mají tutéž formální zvláštnost; ne po sobě, ale vedle sebe řadí se jednotlivé složky děje. Původcem románu »Nebeneinander« byl právě K. Gutzkow; Sabinovi byl vzorem.

K nejlepším skladbám Sabinovým patří obrázky nadepsané »Oživené hroby« (1870). Jest to práce dosti realistická, v níž spisovatel vylíčil své dojmy, jichž zažil při svém uvěznění na pevnosti Olomoucké. V temném a těsném vězení setkali se tu nadšení horlitelé pro svobodu politickou z rozmanitých zemí rakouských; byl tu zádumčivý Sláv, opatrný a důmyslný Maďar Hon a tři ohniví Italové. K nim přibyl konečně Němec Schauberk, který jen pro svou chvástavost sem se dostal jako politický provinilec a po dobu uvěznění svého byl komickým živlem v kruhu svých společníků. Volba látky k těmto obrázkům byla zajisté vhodná a originální. »Žalář, praví Sabina, toť zvláštní svět pro sebe, uzavřený a tajuplný. Co vězeň v něm prožije v skutku, pak myšlenkami, city a obrazivostí, to se písmem posud ani částečně neobjevilo ostatnímu světu. Kdyby každý poněkud vzdělaný vězeň vésti mohl a vedl svůj denník, v němž by všecko uvedl, co duchem a smysly prožil, byla by to zajímavá škola pro dušezpytce«. Známo je, jak Dostojevskij ve svých nedostižných »Zápiskách z mrtvého domu« tohoto předmětu využil. Sabina správně uznal, že vězňové v žaláři prožívají vzrušený život duševní. »Jako červ rakev, tak člověk uvězněný svou mysl vyhlodává. Stává se též někdy, že jest na čas samotěn. Tu pracuje duch, a bylo by úžasné pozorovati, jak se namáhá. Či to není hrozné, vždy a vždy jen v hloubku svých vlastních myšlenek sestupovati, a neustále se jen týmiž probíratí?« Sabina dotýká se sice také tohoto rozvlácného a pohnutlivého života vnitřního, ale podstatná část jeho vypravování vztahuje se přece jen na vnější změny a zjevy, jimiž jednotvárnost a lenivost života vězeňského byla přerušována. Na hlubší psychologickou analýsu síla jeho nestačovala. Vypravování vnějších příhod v žaláři jest vskutku živé a dojmavé, rovněž tak zdařilá je charakteristika uvězněných i strážců jejich.

Jako v románu »Na poušti« tak i zde Sabina podrobuje věci české ostré a bezohledné kritice. Něco pravdy jest v těchto výčitkách přece, ač netýkají se národa jako celku, nýbrž jen jednotlivců. Vlach Forti shledav se v žaláři s Čechem, ustrnul se nad tím, že také Čech zavřen je pro svobodu, neboť on dosud znal Čechy s jiné stránky. »Můj auditor v Miláně, podotýká Forti, byl také Čech, un carogno! Můj profós také, un cane. Celý vojenský soud samí Čechové, brutta gente. Všichni naši policajti z Čech. Tutti diaboli. Ani jsem nevěděl, že mohou býti též Čechové zavřeni. Jsou u vás také demokrati? Či jste vy jediný?« Čechům se však ve vězení nejhůře dařilo; sám profós vypravuje Maďarovi: »Nejtišší a nejskromnější všech arestantů jsou Čechové. Nemají chudáci peněz a tudíž i kuráže. Jsouce nuceni se držeti vězních instrukcí, drží se jich. Jeden neustále počítá křídou na stole, druhý čte gramatiky a slovníky, třetí pořáde píše noty roubíkem na křidlicovou tabulku a ostatní pijou pivo a prospávají dny i noci«. Při tom měli nejmenší naději na amnestii, jak dobře doktor Schauberk rozpoznal, řka: »Vy Italiané ovšem půjdete nejdříve, ale ostatní si tu ještě posedí. — A víte, kteří tu as nejdéle ostanou? Čechové. Ti nemají za sebou ani silnou a agitující emigraci, ani rozmrzelé honvedy, ani Piemont ani Garibaldiho. Svět o nich neví, vláda jich nenávidí, Vídeňáci se jim smějou a vlastní jejich krajané jsou buď teprv na počátcích poznání aneb — za nic nestojí. Jejich panstvo je většinou daremné a jejich političtí vůdcové jsou egoisté. Nemají nikoho za sebou, než několik chudých přátel...«

Poslední svůj obsáhlý román »Morana čili: Svět a jeho nicoty« (1874) Sabina vydal s pseudonymem Arian Želinský. Román tento odpovídá úplně náladě jeho mysli, v kterou upadl, když byl usvědčen jako policejní důvěrník a ze společnosti české vyobcován. Zapomněl na svůj humanitní ideál, který tak důrazně svým krajanům doporučoval jako zázračný prostředek k mravnímu obrození, a upadl v čirý pessimism. Tento svět viděl se mu býti světem nejhorším, a život lidský toliko přechodem z nicoty jedné do druhé a to přechodem velmi trapným, v němž

obstojí jenom ten, kdo jím opovrhuje. Tlumočnickem pessimistických názorů jeho jest přední osoba románu Jan Karmel, potomek rytířů Řičanských z Řičan, jehož názory vrcholí v těchto slovech: »Tvrdím přímo, že všecko je nic a jenom zlo ovládá nejhorším tímto světem, kde lež, klam a barbarství pod štítem obecného mínění, jakožto cnost se velebí a nejobětavější srdce a hlavy na špalku zlomyslů lidských se utloukají. Ale z čeho vycházím, na tom nepřestávám a tvrdím dále, že úlohou každého člověka jest, aby z nicoty této si učinil něco, a v nejhorším tom světě si upravil útulek aspoň částečně snesitelný.« Jak toto něco má vyhlížeti, vykládá Karmel dále. »Snaženlivému jednotlivci nezbyvá ve vřavě světa nic jiného, než aby, vyhýbaje se stykům s barbary, skromně si upravil hnízdo v nějakém zátíší a obcházíje massy, plody práce své sděloval jednotlivcům myslí mu příbuzným, s nimiž se na postranní a tiché dráze života potká.«

Tuším, že na rozvoj životního názoru, jež Sabina v »Moraně« propaguje, měli vliv někteří románopisci ruští, zvláště Černyševskij románem »Co dělati«, neboť pozitivní část učení Karmelova o tom, jak si má rozumný člověk v tomto nejhorším světě upravit život, shoduje se nápadně s míněním Černyševského, že »noví lidé« mají se zřítí tak zvaných předsudkův užívati života, aby byli šťastni, mají se spojití v přátelský spolek, odloučiti se od okolí, od neosvícených filisterův a podati lidu vzory pravého a rozumného štěstí.

Význačnou vadou všech románových skladeb Sabinových jest nedostatek jednotného názoru životního. Sabina jsa povahy měkké a mělké, byl přístupen všem možným vlivům, těkal princip od principu a nikde nedocházel konce. Arbes jmenuje to subjektivností, nazval bych to spíše nedůsledností a neustáleností. Brzy byronism Máchův, brzy revoluční ideje Mladého Německa, brzy humanitní ideál Gutzkova a zase pessimism Černyševského působily v jeho názory. Také v ohledu uměleckém možno románům Sabinovým vytýkati mnohé nedostatky, zaviněné povrchností a nepropracovaností. Ale patří mu zásluha, že příkladem jeho ustálil se a zdomácněl v literatuře naší

román sociální, který od jeho vrstevníků dále byl vzděláván a znenáhla k vyšší dokonalosti dospěl.

K nadšeným stoupcům Byrona, k velebitelům slovanských básníků romantických a k odchovancům revoluční epochy r. 1848 patří Gustav Pfleger-Moravský (1833—1875), spisovatel velmi plodný, ač chatrné zdraví bránilo mu intensivněji pracovati. On psal básně lyrické, epické a dramata, ale nejvýznamnější jsou jeho romány. Po první delší povídce »Dvojí věno« (1857), bezvýznamné historii lásky, následoval román »Dva umělci« (1858), psaný přem svižným a zachycujícím dosti věrně zjevy životní. Vlastní význam Pfelegrův v románopisectví našem zakládá se však na následujících třech románech: »Ztracený život«, »Z malého světa« a »Paní fabrikantová«.

V Ztraceném životě (1862) předvádí básník před oči čtenáře živý obraz tuhé reakce, kvetoucího byrokratismu, hnusného odrodilství a tuposti politické, které zavládly v Čechách po záběsku svobody r. 1848. Čím vzletnější byly sny mladé generace o jitřence svobody, která se ukázala jako bludička vycházející nad vlastní naší, tím krutější byla pouta poroby, která sevřela a dusila veškeré projevy života veřejného. Dosavadní hajitele svobody se rozptýlili; ti nejslabší stali se brzy slepým nástrojem reakce, a silní rozdělili se ve dvě skupiny: jedni chtěli násilím vybojovati si svobodu, vyhledávajíce spojení se spiklenci jiných národů, druzí rozvážlivější chtěli znenáhla a postupně dojítí téhož cíle. Zástupcem prvních jest hrdina románu Olšovský, k skupině druhé patří přítel jeho Lesnický.

Bouřlivý rok 1848 zastihnul Olšovského na universitě, a mocný ruch tehdejšího našeho života politického dotknul se ho vši silou. Vyznamenával se brzy mezi svými soudruhy obzvláštní oddaností věci národní a nevidaným plamenem vroucího citu pro vlast a svobodu. Netrvaly dlouho ty krásné sny o dobyté svobodě a o probuzeném citu národním. Olšovský zoufalým zrakem díval se za plány, ježto nedospěvše k vyvedení a uskutečnění již se shroutily jako velké budovy stavěné bez pevných základů...

Dokončiv studia, přijal místo vychovatele u hraběte Rovnického a vymohl na hraběti, že dovolil, aby syn jeho směl býti vychován směrem poněkud odchylným od zastaralých tradic šlechtických. Olšovský zjednal si sice úctu hraběcí rodiny, ale spokojen nebyl. Život, jaký vedla šlechta, se mu hnusil. »Ti lidé zde, psal příteli svému Lesnickému, milují život svůj toliko proto, že užívají jím světských radostí. Aby tohoto života použili k vyšším účelům, podporování jsoucme jméním a stkvělými prostředky k dosažení krásného cíle, o tom nemají podechu! Tu si myslím, jak bych všecko já si upravil, kdybych vládnul vydatnými prostředky. Tvořím si celý ráj a představuji si, jak bych se stal středem velikých podniků, čelících k ušlechtění krajanů mých; jak bych těmito prostředky přitáhnul v obor svého působení výtečné síly mohutných duchů, kteří by se ve spolku se mnou zasazovali všemožně o dosažení všeobecně vytknutého cíle. Vidím, jak podporuji umění a vědy, jak podporou touto budím dřímající, nové, ještě nepoznané síly, jak je svými hmotnými prostředky vedu ve chrám dokonalosti, kde z prvních pokusů začátečnických vytvořují díla mistrovská...«

Tento mladý blouznílek setkal se na zámku Rovnickém s italským hrabětem Parym a byl jím zasvěcen do tajného spolku revolučního, jehož účelem bylo dobýti uhněteným národům svobody. Olšovskému byla přidělena úloha podávati tajnému výboru do Frankfurtu zprávy o smýšlení šlechty a českého lidu. Opustiv své místo na zámku Rovnickém, odeběře se do kraje a zkoumá smýšlení lidu. Výsledky pozorování toho nejsou pro něj nikterak utěšené. Na otázku, zda-li by venkované neměli chuti opřít se svým utiskovatelům, dostává tuto odpověď: »I ty můj bože! Kam to myslíte? To teď nejde! A já říkám: Jen pokoj! To k ničemu nevede! Toto! Aby nám sem poslali na exekuci setninu vojáků! To by stálo za to! To ono se vám to pánům z města snadno řekne! Ale my, co máme chalupu a nějaké to pole, my na to jinak koukáme!« Olšovský nepochodí se svým posláním ani u přítele Lesnického, když ho přemlouvá, aby se také přidal k italskému spolku svobody všech národů. Lesnický mu odpovídá takto: »Já nevidím za nynějších poměrů

politických k tomu pravou chvíli a neshledávám žádného prospěchu pro naši věc národní v prostředcích takových... Život veškerenstva je veliký, krásný zjev nevyzpytatelné přírody; v přírodě se loučí jeden stupeň od druhého, nikde není žádného skoku, vše se vyvíjí organicky, jedno za druhým — a tak to musí býti i v životě lidské společnosti, v životě jednotlivých národů.«

Olšovský svým jednáním v městě i na venkově neopatrně vzbudí pozornost bdělých strážců veřejného pokoje, musí utéci z Čech a dostane se mu od tajného sboru rozkazu, aby se odebral do Neapole a spolupůsobil tam při povstání. Plán spiklenců se však nepodařil, a Olšovský otrávil se ve vězení. Ztracený život!

Ač spisovatel velmi pečlivě vykreslil postavu reka svého Olšovského, v jehož nitro vložil část své duše, své mladistvé sny a tužby, svou nadšenou lásku k svobodě a volnosti, přece je patrné, že sympatisuje více s praktickým a prozíravým Lesnickým. Lesnický je postava zcela pravdivá a program jeho, obsažený v dopise Olšovskému, staví jej mravně vysoko nad tohoto: »Já budu pěstovati půdu, píše Lesnický, nad níž mě dobrá náhoda učinila pánem, budu prospívati sousedům vědomostmi, jichž chci nabýti v oboru hospodářství, budu hledět vzdělávat jejich půdu, rozšiřovat jejich zkušenosti novými nálezy a novými myšlenkami. Vymoženostmi ruchu průmyslového budu hledět přispívati k jejich blahobytu, budu je vybízeti ke čtení a k vzdělávání sebe samých a jejich dětí. — Veškerá naše činnost musí se nyní obrátit na venek — tam je zárodek naší budoucnosti...«

Kdežto Lesnický kreslen je podle skutečnosti, jest Olšovský postava románová, na jejíž vytvoření měl nemalý vliv hrdina románu »Problematische Naturen« německého románopisce Spielhagena, jehož skladba v Pflégrovi asi rozkřesala ideu napsati »Ztracený život«.

V »Ztraceném životě« jest ještě mnoho dobrodružné romantiky, strojených a na efekt vypočtených situací, mnoho fantastického blouznění. Ideou i tendencí daleko větší význam má Pflégrův sociální román

»Z malého světa« (1863), první náš román ze života dělnického, psaný i s odbornou znalostí toho života i s láskou k chudým dělníkům fabrickým. -- Pfleger navštívil za účelem instruktivním několik závodů fabrických, mezi nimi zvláště Příbramovu velikolepou fabriku na kartouny na Smíchově. Dotazoval se dělníků na jejich poměry a slyšel nemálo stesků na život, který vedou ubozí dělníci fabriční. »S citem k nepopsání, vypravuje spisovatel, opustil jsem v průvodu svého přítele dusné, všelikými výpary až ohamující pracovny, a bledé, chorobné tváře dělníků tanuly mně na mysl. Což divu, že předmětem rozmluvy s přítelem mým byl způsob života ubohých těch pariů ve společnosti lidské.« Přítel jeho, Rudolf Volf, upozornil ho, jaká to vděčná látka k románu z českého života, neboť dělníci byli s malými výjimkami sami Čechové. Pfleger neprestal o látce této přemýšleti, proběhl nejednu dílnu, smluvil se s nejdělníkem, konal pokud možná zevrubné studie, aby se co nejdůkladněji seznámil se svým předmětem, a výsledkem toho všeho byl román »Z malého světa«.

Reálním podkladem jeho jsou známé nepokoje dělnické r. 1845, které vznikly pro hromadné propouštění tiskařů v továrnách na kartouny, když zavedeny byly místo ruční práce stroje. »Bouřlivé výstupy tyto, vypravuje spisovatel, vyvolaly všeobecné hnutí po celých Čechách; bylo to, jakoby po dlouhém mrtvém klidu najednou osvítil první blesk zachmuřený obzor budoucích událostí. Upomínky na ony výstupy nezahynuly v myslí rozčileného obecnstva. Jako trou, do něhož padla jiskra, doutnalo jakési zimničné rozechvění útrubami rozrušené Prahy, až několik let později vybuchlo způsobem krvavějším. Rok 1845 byl jaksi předchůdcem červnových událostí...«

Dějovou osnovu románu Pflégrova tvoří osudy dvou mladých lidí, Čecha a Němce, kteří stejně chudí a nuzní vyhledali Prahu, aby tam zkusili svého štěstí! Václav Procházka, chovanec chudého tkalce z pohorské vsi u Turnova, opustil svůj domov, kdež od malička za mizerný peníz pracoval v brusírně na granáty. Prsty měl od samého broušení znetvořeny a tělo od stálého sedění zakrnělé! Nemoha déle snášeti úsměšky

a nadávky, jichž se mu od dětí městských dostávalo, chtěl v Praze najítí zaměstnání svým schopnostem přiměřené. Ale záplatovaný oděv a neúhledný zevnějšek byly jeho neštěstím. Syn »české luzy«, jak se naň v poněmčilé Praze pohlíželo, darmo sháněl se po práci, darmo volal po výdělku, všudy odháněli ho jako lumpa a flamendra. Zakusil neskonalých útrap. »Já to všecko prodělal; já nic neměl do huby, já jsem spal za deště a zimy na ulici, já neměl čím bych zakryl svou nahotu, a za to jsem klnul celému světu; já bych byl zapálil celou Prahu, to proklaté hnízdo ještě větší bídy a nouze, než jsem měl doma v horách...«

Trvalo to dlouho, nežli se uchytil a stal se tiskařem v Lechmanově továrně na kartouny v Karlíně. Od té doby život jeho se poněkud zjasnil. Družka jeho, s níž se sdílel o chudou domácnost, obdařila ho dítětem, a v otcovském srdci mladého dělníka vzňala se nesmírná láska k tomu ubohému červu, který se stal předmětem jeho něžné péče. Svou pilí, obratností a dovedností zjednal si přední místo v továrně a požíval přízně nejen představených, nýbrž i svých soudruhů, kteří naň pohlíželi jako na svého vůdce a zastánce. Procházka ujal se nejednou svých soudruhů, postavil se sebevědomě na odpor, když továrník chtěl nesvědomitě jich využítkovati; on snažil se vzbuditi v opovržených dělnících cit lidské důstojnosti, poučoval je slovem i skutkem, neboť pochopil, že poctivá srdce, čisté duše žijí v těch hadrech a špinavých tvářích, ale vzdělanost, osvěta, duch, že jim schází...

Když zavedením strojův hrozila dělníkům hmotná bída, Procházka postavil se v jejich čelo a vyjednával s továrníkem, aby jim dal práci a nenechal je zhytnouti hladem; jeho intervence byla však marná. Když pak roztrpčení dělníci se shlukli a vnikli do továrny, snažil se odvrátiti je od plenění cizího majetku, ale stal se sám obětí vzbouření, dostav se pod podstavec stroje, na který se byl postavil, vybízej soudruhy své ke klidu.

Paralelně s osudy dělníka Procházky vylíčen je příběh Roberta Hüttera, který z Němec zároveň s Procházkou do Prahy přišel a nemaje krejcaru v kapse, polovici jmění — několik měďáčků — od Procházky

se vypůjčil, ale neoplatil. Několik nepoctivě vyzískaných grošů stalo se základem dalších jeho spekulací peněžných. Jednak svou drzostí, jednak i kupeckou rafinovaností naklonil si naivního kupce pražského Wondraschka a po krátké době stal se chotěm jeho dcery a společníkem obchodu, který povznesl k znamenité výši. Z obchodníka byl brzy továrník a majitel fabriky Lechmanovy, v níž také Procházka pracoval. Hledě své bohatství co nejvíce rozmnožiti, vykořisťoval nemilosrdně práci rukou dělnických a svou hříšnou hrabivostí zavinil sám dělnickou bouři, při níž přišel o svůj majetek, který tak bezohledně hromadil. Nad troskami jeho jmění a nad rakví Procházkovou syn Hütterův a dcera Procházkova podali si ruce k svazku manželskému, aby usmířena byla spáchaná krivda.

Pflegrovi patří zásluha, že u nás první podal živý obraz dělnického života a vylíčil nepokrytě všecku tu společenskou i mravní bídu, v níž vinou nelidských vykořisťovatelů, větším dílem cizí národnosti, dlouho se brodil dělný náš lid. Srdce se čtenáři svírá, když čte popis dusných a přeplněných bytů dělnických v bývalém klášteře sv. Anežky na Františku. V každé ze špinavých světnic, sotva pět sáhů dlouhých a půl třetího sáhu širokých, tísnilo se několik rodin i s dětmi, »aby vyspalo se z lopocení vezdejšího života, aby proklínalo život tento a jeho bídu, aby z duševního otupení v hnusné rozkoši tělesné se válelo, aby hladovělo a aby si někdy vzpomnělo na okruh nebeský a na toho, jenž se dívá neviděn na tu jejich bídu zoufalou, srdce sžírající . . .« A což ty nelidské výjevy ve fabrice, když nemocným a téměř umírajícím dělníkům strhováno ze mzdy, nebo když tělesně vyssátí pracovníci vyhazováni bez milosti na ulici. A nejen hmotně hynul tu náš lid, nýbrž i mravně, a nebylo nikoho, kdo by mu podal pomocné ruky. Což divu, že ze zoufalství sáhl ku svépomoci.

Spisovatel věrným zobrazením krivd, jež společnost na dělnictvu páchala neb aspoň páchati dovolovala, snažil se buditi soucit s tímto opovrženým davem a pracovati k jeho povznesení. V představiteli dělnictva, Václ. Procházkovi, vylíčil zároveň, jak mnoho mravní síly, sebezapření a ušlechtilého citu pod hru-

bým zevnějškem se skrývá. Procházková vroucí, téměř chorobná láska k dítěti, péče o jeho tělesné i mravní dobro, pocta, které se jeho návodem dostalo zemělému soudruhu Váchovi, cit lidské důstojnosti vzbuzený tímto solidárním vystoupením dělníků při pohřbu Váchově, snaha zachrániti při demonstraci proti továrníkům čest dělnictva — to vše patří k nejsvětlejším stránkám knihy Pflegrovy.

Při vši realnosti líčení poměrů dělnických Pfleger nezapřel své náklonnosti k romantice. Chtě dodati Procházkovi větší zajímavosti a ději více napínavosti, vsunul v děj romantické pásmo o dělníku Strouhalovi a hraběti Arnoštovi, jehož nemanželským synem byl Procházka. Tím docílil sice několik efektních a překvapujících scén, a spojil bouře dělnické s revolučním hnutím intelligence, ale význam jeho románu se tím nezvýšil.

Knih Pflegrova měla týž osud, jako většina našich lepších děl. Když vyšla, zůstala téměř nepovšimnuta, nač si také spisovatel při druhém vydání trpce stěžuje. Se strany německé byla mu pak učiněna výtka hrubé výstřední tendenčnosti a buřičství, kterou spisovatel rozhodně odmítá slovy: »V knize mé jsou poměry našeho národního života společenského líčeny barvami doby, v níž u nás život tento jinak se takřka nejevil. A že té doby u nás se živlem cizím vedl se boj a že se boj tento vede dosud na život a na smrt zbrani nejkruší, za to nemůže spisovatel, jenž líčí holou objektivní pravdu. A že v boji, jež kniha tato líčí, živel cizí byl zároveň panujícím živlu domácím, za to spisovatel také nemůže.« Že kniha Pflegrova řála do živého, že dotkla se palčivé otázky sociální, která také u nás volala po rozřešení, ukázalo se brzy; mohl sám autor v předmluvě k druhému vydání r. 1871 se zadostučiněním poznamenati: »O oprávněnosti knihy mé svědčí i ta okolnost, že v ní nacházejí se mnohé pravdy společnosti naší prospěšné. Vidím to z toho, že tak mnohé návrhy, jež jsem uváděl na ulehčení bídného stavu třídy pracující, po letech vstupují do života, že otázka, o níž jsem se byl před lety šire rozepsal, za našich dnů nabývá i u nás vždy mocnějšího významu a že se žene urychleným proudem k svému rozluštění.

Uznají-li také kruhy ony, jichžto život plný svízeli a strasti jsem věrně vylíčil, že nikoli v zmaru, nýbrž v tvoření a v práci naše spása, spása lidstva spočívá, pak nabudu tím pevnějšího přesvědčení, že jsem vykonal dílo dobré tendence.

Poslední román Pflegrův »Paní fabrikantová« (1867) má sice také sociální pozadí a zobrazuje sporádaný poměr mezi fabrikantem a dělníky, ale vlastním pásmem děje jest romantická láska paní fabrikantové, dříve dělnice v továrně, k hraběti Albertovi. Nešťastná žena a matka uvědomivši si velikost své viny, rozhodne se ukončiti svůj život. Usedne na loďku předstírajíc, že se chce projeti po rybníce; uprostřed proudu převrhne pak sama loďku a utone, aby tak zachránila čest svých dětí i svého manžela před světem, který měl mysliti, že utonula náhodou. — Děj románu, napínavý a psychologicky motivovaný, působí sice dojmem tragickým, ale nepovznáší se nad obvyklé historie lásky.

*

Románu ze života společenského, jehož nejstarší představitelé byli jmenováni, přibývalo znenáhla nových přívrženců. V létech sedmdesátých a osmdesátých velice oblíbeny byly romány Václava Vlčka, zaslužilého redaktora »Osvěty«, který byl od svých vrstevníků nejednou veleben jako náš Dickens nebo Turgeněv.

Vlček vzdělával z počátku se zvláštní zálibou látky historické. První jeho větší román z českých dějin byl »Po půlnoci« (r. 1863), jehož předmětem byly smutné příběhy z války sedmileté. Po té vplynula z pilného péra jeho celá řada románů a povídek dějepisných, z nichž zejména »Dalibor«, »Hvězda z Vicemilic«, »Dominika«, »Paní Lichnická«, »Ctibor Hlava«, »Golgota a Tábor« horlivě byly čteny.

Vlček uměl dějinné události velmi zábavně a poutavě vypravovati, a pracemi svými znovu vzbudil ochablý zájem pro látky historické. — Historie jest v nich ovšem pouze ozdobným rámcem, do něhož spisovatel vkládá výmysly své fantasie. Dobře pově-

děla nedávno E. Krásnohorská, že Vlček není belletristou — kronikářem klidně seřadujícím děje pravdivé a doplňujícím je pravdě podobnými v obrazy, zachovávající věrný ráz doby a libující si zvláště v jeho podrobnostech. Podrobnosti archaeologické a z novějších dob národopisné jsou prý mu věci vedlejší, ale duch doby věci hlavní. Pohříchu nelze však ducha doby jinak vystihnouti leč detailními studii kulturně-historickými, a těch Vlček nepodnikal. Jemu dostačilo, když hlavní událost tvořící jádro jeho vypravování se shodovala se skutečností, podrobnosti přidával volně a směle ze své fantasmie. A skutečně ve vymýšlení příhod napínavých a dobrodružných, často až výstředních, které se však nikdy neudály, jest Vlček pravý mistr. Ale touto svou manýrou baviti čtenáře podobá se starším románopiscům našim z doby Tylovy, od nichž se však obratností slohovou příznivě liší.

Vedle obrazů historických psal také záhy drobné povídky ze života, jež jsou roztroušeny po různu v časopisech. Z živého proudění doby současné vzat je děj románu Vlčkova »Vavřínový věnec« (1872), v němž nakreslil živý obraz veřejných poměrů našich v létech sedmdesátých, kdy zuřily v Čechách tuhé boje politické mezi stranou staročeskou a mladočeskou. Naše poměry politické, umělecké, literární a národohospodářské, stav české žurnalistiky a veřejného života vůbec zrcadlí se v něm dosti pěkně. Na román Vlčkův nesmíme ovšem pohlížeti jako na věrnou kroniku oné pohnutlivé doby, kdy, abych mluvil slovy spisovatelovými, »každá strana vinila druhou ze sobectví, nepoctivosti, zrady — každá volala celý národ za soudce a žádala od celého národa, aby ty, na něž ona žalovala, odsoudil, zatratil, proklel, vyvrhnul, skácel na věky«. V románě jeho báseň a pravda, výmysl a skutečnost svorně se proplétají. Něco podáno věrně, jiné je tendenčně zbarveno.

Umělecky nejvýše stojí obsažný román »Zlato v ohni«, v němž vylíčen pestrý a poutavý obraz společenský na širokém podkladě, vložený v rámec invase pruské r. 1866. Středem tohoto obrazu jsou osudy mladého katolického kněze Čackého, který do-

sazen byv na nově zřízenou faru ve vsi Bukové, zkouškami a pokušenými čistí se jako zlato v ohni.

Ostatní romány Vlčkovy »Samohrady«, »Setník Halaburd« a »Černé jezero« zabývají se vesměs rozmanitými problémy lásky a poměry milostnými. K črtám memoírovým náležejí »Samota«, »Sousedská idylla«, »Budou-li sedlákem«, »V Budečské škole«, »V rodném hnízdě« a j., v nichž spisovatel vypravuje zajímavé vzpomínky a zkušenosti ze svého života.

Obratnost vypravovatelská, živý smysl pro životní zjevy, napínavost a barvitost jsou všeobecně uznávanými přednostmi románů Vlčkových. Obdivu hodna jest zvláště jeho tvůrčí fantasie, s jakou si vymýšlí situace překvapující a neočekávané, děje spletité a romantické, aby čtenáře upoutal, rozechvěl a dojal. Ušlechtilý idealism a tendence vlastenecká všude v nich vystupuje v popředí. Romány jeho až na »Zlato v ohni« jsou v jádře svém napínavými historiemi lásky, konflikty milostné hrají v nich hlavní úlohu, ostatních otázek životních spisovatel jen zběžně se dotýká. I v tak eminentně časovém románě, jako je »Věvec vavřínový«, živel milostný převládá; rek jeho stará se hlavně o zamilované plotky, k ostatním poměrům veřejným, ač stojí uprostřed dvou bitevních šiků, jest dosti passivní. Místo aby i tu vyvinul svou energii, ochabuje, trpí a odlehčuje si pouhými vzdechy, nařikaje na sobeckost světa.

Proto romány Vlčkovy k hlubšímu přemýšlení nenutí, o skutečném životě a jeho potřebách málo poučují, životních otázek neřeší. Čtenář je sice skvělým líčením unesen, napínavým dějem rozechvěn, pestrým kaleidoskopem osob i dějův oslněn, ale zároveň vidí, že svět, který se mu před oči předvádí, není světem skutečným, reálním, nýbrž vymyšleným a vysněným. Čtenáři, jenž hledá v románu zhuštěný obraz života skutečného, jeho tuhých zápasův a konfliktů, romány Vlčkovy při vši své rozmanitosti nepodávají mnoho. Za to, kdo se chce příjemně pobaviti, mysl rozptýliti, na skutečnost zapomenouti, ten rád sáhne po knihách Vlčkových jakožto k lehké, poutavé a zábavné četbě.

Vlčkovi v mnohém ohledu podobá se Ferdinand Schulz. Také on rád sáhal k látkám historickým, ale nedařily se mu, jak ukazují jeho skladby »Doktor Johánek«, »Nymburská rychta« a »Česká Magdalena«. V povídkách těchto jest vlastně jen základní kostra historická, vše ostatní jest vymyšleno a to větším dílem jen pro efekt. Úmyslně se hromadí scény vzrušující a dobrodružné, výjevy hrůzostrašné, aby čtenář byl dojat a rozechvěn. »Nymburská rychta« připomíná po obsahu starší rytířskoloupežnické romány, v nichž vraždy, násilí, ukrutnost, krvelačnost a jiné hrůzné motivy jsou hlavními pružinami děje. »Doktor Johánek« vzbudil již svou látkou odpor; Schulz přidržel se sice Tomkovy charakteristiky Jana z Pomuku, jež dal Václav IV. svrhnouti s Karlova mostu do Vltavy, ale nanesl na něho tolik černých barev, že, i když spustíme se zřetele všechny ohledy náboženské a legendární, které se k němu pojí, vidíme obraz jeho zcela tendenčně zbarvený. »Česká Magdalena« jest pikantní příběh, jak prohnaná koketa a veřejná frejírka dovedla přirozenými i strojenými půvaby upoutat na sebe zpustlého krále polského Kazimíra III. Historické skladby Schulzovy jsou beze všeho ideového jádra, a čtenáři přijali je také velmi chladně. Sám spisovatel to jemně naznačil: »Ale obecenstvo obcházelo kolem nich s menším interese, než kolem buď s perníkem nebo kolem výkladů krejčovského zboží«.

Mnohem oblíbenější byly povídky a novelly Schulzovy ze života současného. Spisovatel byl delší dobu vychovatelem v domě paní Eleonory hraběnky z Voračických Kounicové a měl příležitost poznati z přímého názoru intimní a rodinný život šlechtický. Tak povstala řada »Šlechtických novell« Schulzových, k nimž se řadí po obsahu také povídky »Rodinná sláva« a »Majorátní pán«, jichž předmětem jsou některé zajímavé a rázovité zjevy ze života šlechty. Nejvíce poutaly jeho pozornost úpadkové poměry šlechty, její pustý a bezobsažný život, požitkový hlad a zjevy spustlosti mravní. Některé jeho skladby podobají se satírám bičujícím pustý život této privi-

legované kasty na př. Praktická matka, Rodinná sláva a Majorátní pán.

V jiných povídkách Schulz dotýkal se rozmanitých poměrů společenských a rodinných. Poměrem manželským mezi zhýralým mužem a mladou nezkušenou ženou zabýval se v jedné z nejstarších prací »Mladá žena«. Spisovatel horlivě se tu zastává práv ženy a vytýká společnosti, že jich nedbá. »Společnost ještě nedospěla k té vzdělanosti, aby hájila cti ženy proti muži jejímu. A žena zrazená jest žena potupená... Muž vraždí prznitele své ženy, ale sám zrazuje ji bez pomsty! Zastydme se: naše mravnost jest rovněž chatrná jako spravedlnost naše. Tisíc nás patří na jednu zrazenou ženu a nikdo z nás nemá odvahy, aby muži jejímu do očí pověděl: »Ty jsi lotr!« Otázce ideálnosti a praktičnosti věnovány jsou zajímavé črtý »Rok v Praze« a »Z kulis života«. V povídce »Dle přírody« spisovatel rozvinuje myšlenku, že člověk má žítí podle přírody a ne podle umělých úprav a stanov. Delší skladba »Dvorské panstvo« objasňuje důležitou otázku sociální týkající se působení židovstva na mravní, společenský a národohospodářský rozvoj společnosti křesťanské, zejména lidu pracovního.

Jak Schulz dovedl, když se zbytečně nehonil po vzrušujících dojmech, klidně pozorovati a zachycovati život, o tom svědčí nejlepší jeho práce »Latinská babička«, která zejména v první své části, v níž spisovatel vypravuje své osobní vzpomínky ze studií gymnasijských u piaristů v Mladé Boleslavi, plná je životní pravdy a umělecké názornosti. Poutavými detaily oplývá také novellový trojlístek »V pozdních letech«, v němž zvláště novella »Člen bratrstva« baví živými výjevy ze staré Prahy.

Řadu drobných črt Schulz označil společným titulem »Mžikové fotografie a figurky«. Napsány byly v době, kdy realism již neodbytně začal bušiti také na brány literatury české. Schulz byl sice nepřitelem realismu a v theorii jej potíral, ale ve skutečnosti mnohému se od něho naučil. Začal bystřeji pozorovati život a odkrýval četné nedostatky jeho. Pro umělecký realism neměl sice pochopení, řemeslná

fotografie a realistická kresba byly mu pojmy rovnocenné, proto nedostatek uměleckosti hleděl nahraditi mravokárnou tendencí, kterou nezřídka přehání, jako v črtách »Nevěsta podle mody«, »Vlastenec z roku tohoto« a j.

»Olšanské povídky« Schulzovy mohly by svým titulem odstrašiti čtenáře, jenž nerad čte knihy smutné a pochmurné, ale titul jejich klame, nejsou ani smutné ani bolestně rozčilující, spíše humoristické. Olšanský hřbitov jest pouze zevnějším rámcem, do něhož jsou zasazeny, a kdybychom rámeček tento změnili, na jejich obsah a cenu nemělo by to vlivu. Poslední práce Schulzova »Moje nebožka« vyniká detailním zobrazením jednotlivých osob, ale látka sama, zejména v druhé části, kde se vypravuje, jak zchytralá Čilka se svým bratrem přinutila ovdovělého Petra Železného, učiněného dobráka, k sňatku a jak ho potom k smrti utrápila, není nijak nová.

V koncepci svých prací Schulz řídil se staršími vzory senačních románů, které oplývají efektními obraty a vzrušujícími scénami. V stilisaci však znamenáme u něho pokusy vymaniti se z manýry pouze popisné a zevnější, a všimati si pečlivěji vnitřních, duševních pohnutek zevnějších dějů; zvláště v pozdějších pracích spisovatel dával si záležeti také na duševní malbě svých postav, ale právě tím, že se nedovedl úplně odříci senačních prostředků, porušoval nejednou uměleckou fasonu svých skladeb.

Schulz sice ve svých knihách mnoho mluví a vykládá o ideálech, na úpadek idealismu trpce si stěžuje, ale novelly a povídky jeho trpí často nedostatkem vznešených ideálů, které by utěšeně hřály a k vyššímu, ušlechtlejšímu vzletu podněcovaly. Zejména zaráží v nich nedostatek opravdovosti a seriosnosti. Schulz rád o všem vtipkuje a posmívá se na místech, kde by toho čtenář nejméně očekával. Chtě býti vtipným a duchaplným porušuje nejednou libozvuk svého stylu, volí slova triviální a otřepaná, výrazy nízké a všední. Tím prohřešuje se proti zásadě, kterou sám v theorii důrazně hlásal: »Nesestupujme k čtenářstvu, povznášejme je k sobě. Jen tím způsobem naplní naše písemnictví svůj úkol vzdělávací ve všech částech«.

K nejpłodnějším spisovatelům našim řadí se Sofie Podlipská. Psala romány, novelly a dramata, povídky pro lid, spisy pro mládež, essaye literární, etnické, nábožensko-filosofické a paedagogické. Celkem složila přes sto románů, novell a povídek kromě četných literárních drobotin.

Podlipská pokusila se o historickou malbu velikých rozměrů, napsala obsáhlou trilogii skládající se z románů »Anežka Přemyslovna« (r. 1879), »Jaroslav Šternberk« (1881) a »Přemysl Otakar II.« Osobnost nad jiné zajímavá a vzácná, Anežka Přemyslovna, dcera Přemysla Otakara I., která pro svůj zbožný život a lidumilnou činnost prohlášena byla za blahoslavenou, tvoří ideální centrum celé trilogie; kolem její vznešené osobnosti řadí se události dějinné za živobytí jejího v Čechách sběhlé. Spisovatelka byla touto látkou neobyčejně nadšena. »Našla jsem v ní«, praví do slova, »ne jeden, ale sto románů, povahy připomínající antické postavy a spějící k metám nejmódernějším, děje nade vše zajímavé, přebohaté, plné dramatických momentů. Shledala jsem se s nejhlubšími ideami, jež v lidstvu pracují a světem hnou«. Toto nadšení spisovatelčino vysvětluje se hlavně tím, že našla v některých osobnostech historických tehdejší doby podobné snahy, jež odpovídaly osobnímu naladění jejímu. Na př. Anežka Přemyslovna zřfkající se blaha manželského a rodinného, věnující se láskyplně službě chudých a nešťastných, zakládající pro ně špitály, útulny a chudobince, byla jí téměř zosobněním ideálu humanitního a dobročinného, jak jej sama v duši své nosila.

Spisovatelka snášela také pilně materiál historický, aby vnikla do ovzduší tehdejší doby, ale pohříchu nedovedla surový tento materiál umělecky spracovati a v harmonickou jednotu uvésti. Skladba její jest nespracovaná, vedle sebe nakupenou snůškou historie, tradice a výmyslu, při čemž čtenář stále je vyrušován vyklady, co jest authentické a co »libovolným nápadem, který se zdá míti pravděpodobnost« neb »smýšlenkou románovou, popisem ideálním« a p.

Lépe se dařily Podlipské romány a novelly ze života současného. Povídky a novelly, jež v první

periodě své činnosti literární do r. 1872 napsala, mají předmětem svým vesměs lásku, lásku hodně romantickou, ozářenou sentimentálním lyrismem. Přípravný ráz jejich jest zřejmý.

První delší román ze života společenského »Osud a nadání« (1872) věnován je myšlence o ženském osudu. Spisovatelka dotkla se v něm některých důležitých stránek otázky ženské, požadujíc všestrannější výchování dívek, volnější rozvoj jejich schopností duševních, svobodné sebeurčení, v manželství pak větší volnost k samostatnému vyvinování přirozených vloh, povznesení se nad úzký a těsný obor prací domácích. O poměrech dělnických pojednala v románu »Příbuzní« (1878), horlíc po opravách poměrů těchto směrem lidumilným a dobročinným. V »Nalžovském« snažila se vykresliti konflikty mezi opravdovou, ideální snahou a mezi strojeným, vylhaným velkáštvím, jež podporováno jsouc smělou domýšlivostí dovede si spíše podmaniti lidi než poctivá snaha a skutečné zásluhy.

K nejzajímavějším románům Podlipské náleží »Peregrinus« (1881-2), v nějž vložila vzácné upomínky ze svého mládí, nakreslila obraz lidského ducha vyvíjejícího se v obalu své doby a zachytila bystře národnostní, náboženské a politické proudění v tehdejší obecnosti našem. Také romány »Anna« a »Lidské včely« obsahují mnohé zajímavé detaily ze života pražského, zvláště z vrstev obchodních a úřednických. V románu »Břeh« dala zejména výraz svým názorům filantropickým a dobročinným. Ostatní romány Podlipské jsou větším dílem jen historiemi lásky jako »Stará píseň«, »Illuse«, »Žítí neb nežítí«, »Právo lásky«, »Pozemský prach«, »Mraveniště«, »Mír« a j.

Láska je vůbec hlavní pružinou děje ve všech románech Podlipské; jiné látky sociální jsou jen příležitostnými vsuvkami, v nichž spisovatelka své názory o jednotlivých otázkách společenských prostě propaguje a vykládá, ale umělecky jich nezobrazuje. Spisovatelka sice mnoho a dosti zajímavě vypravuje, tak že romány její překypují téměř zevnějšími událostmi, předvádí nám celé shluky rozmanitých osob a jejich

pestrých osudů, vplétá v děj poutavé a dojmavé scény, ale umělecké míry a hloubky při tom často pohřešujeme. Spisovatelka byla si vědoma, že »román má úlohu jíti životu na stopu«, avšak ve svém ideálním nadšení vytvořila si vymyšlený svět, lepší než náš, a ten čtenářům svým předkládala. Strojenost, nadsazování, přehnaný enthusiasm, zbytečná exaltace ruší nejednou uměleckou illusi i v nejlepších skladbách jejích.

V.

Další osudy románu historického a vesnického:
Vác. Beneš Třebízský. — Alois Jirásek. —
K. V. Rais. — VI. Pittnerová. — G. Preis-
sová. — M. Jahn.

Román historický, potom vesnický a konečně sociální v užším slova smyslu — takový byl postup v českém románopisectví. Román historický měl u nás v první polovici XIX. stol. rozhodnou převahu, ale ustupoval znenáhla románu s obsahem novodobým, tak že se zdálo, že román s látkou historickou přestane se vůbec pěstovati. Na počátku druhé polovice XIX. st. neměl u nás téměř žádných významnějších zástupců. Také v cizích literaturách historický román pozbýval svého významu, k jakému jej Walter Scott povznesl, ano začaly se i ozývati hlasy, že život jeho je vlastně v písemnictví již ukončen. Skutečně pokládají mnozí historický román v moderní literatuře za anachronism . . .

U nás bylo však jinak. Historický román od r. 1870 znova oživil a byl s novým úsilím vzděláván. Nestalo se to tak z ohledů uměleckých, jako spíše z národnostních. U národa, který v přítomnosti musí vésti tuhý boj za svou národní existenci, který však byl v minulosti slavným, silným a samostatným, látky historické nemohou tak snadno vymizeti z poesie; vždycky najdou se spisovatelé, kteří se snaží obrazy z dob minulých vrstevníky své těšiti, posilovati neb i varovati.

Ze všech románopisců našich, kteří v době největší vzdělávali román historický — a jest jich hezká

řada — toliko dva dovedli tomuto genu románovému dodati životní síly a vtisknouti mu zvláštní individuální ráz. Jest to Václav Beneš-Třebízský a Alois Jirásek.

Třebízský připravoval se záhy k povolání historického povídkáře pilnými studii. Nečetl jenom novějších spisů dějepisných, nýbrž probíral bedlivě staré kroniky české, pátral v městských i farních archivech po starodávných zápisech, sbíral místní podání, krajinné paměti, rodinné tradice, při tom konal pečlivé studie topografické, navštěvoval staré hrady a tvrze, všimal si nápisův a pomníků, vůbec nešetřil práce, aby vnikl co nehlouběji v dávné věky. Aby se nerozptyloval, obmezil se skoro výhradně na užší krajinu, oblíbil si nejvíce okolí měst Slaného a Loun. Tam není skorem už ani jediné osady, kostelíka, samoty a zříceniny, kterou by byl Třebízský nebyl svým pérem poeticky oživil.

Látku vážil téměř ze všech dob české historie, ale nejvíce si oblíbil dobu husitskou a pobělohorskou, dobu slávy a úpadku jména českého. Úchvatné obrazy z těchto časů dařily se mu nejlépe. Připomenu toliko významnější z knih Třebízského, jež jsou bez toho všeobecně známy a rozšířeny.

Do starších dob našich dějin sáhá jediné děj povídek »Pod skalami« a »Z letopisů Sázkých«. K nim se řadí nejdělsí práce Třebízského, čtyřdílný román »Královna Dagmar«, který se zabývá událostmi z konce XII. a z počátku XIII. stol. Hrdinkou románu jest spanilá Marketa (Drahomíra), dcera Přemysla Otakara I., provdaná za Valdemara dánského, která se stala »dánským vlastem opravdu Ludmilou i přinesla uhněteným větvím slovanským na severu úlevu i útěchu, byť i jen na čas svého života. A v památce její blahověří do dneška všecken dánský národ lidu českému, z něhož vyšla nejslavnější jeho královna: Dagmar — paní denní«.

Z pověstných dob panování Braniborů v Čechách vzat je kromě kratších částí děj k románu »Bludaři«, jehož dějištěm je Třebíz a nejbližší okolí. Spisovatel vypravuje o krutém útisku lidu a vysvětluje, proč bludné učení Valdenských nacházelo v lidu hojně

přivržence. Jak zhoubně účinkoval na mravnost české šlechty příklad cizinců, kteří za Jana Lucemburského nabyli ve vlasti naší vrchu, dovídáme se z povídky »Zábořský vladyka«.

V »Miličově kletbě« líčí se počátky hnutí reformačního. Spisovatel vypravuje, jak za tehdejších časů plížily se pražským životem povážlivé stíny, někdy až příšerné. »Cizinci, jichž se tenkrátě hrnulo do Prahy se všech konců světa, přinesli s sebou ze svých vlastí mimo peníze vždycky skorem jen zlý mrav . . . Nával cizinců jaktěživ se Praze a tomuto království nevyplatil. A jestli se někdy zdálo, že lesku přidali, byl to svit kočičího zlata; a jestli se matičce naší stověžaté na oko zalichotili, potom jí vždycky tváře dravčími spáry rozdírali . . . A nákazou bylo již prosáklé i měšťanstvo — zvláště ono, které již svým jménem prozrazovalo, odkud pochází . . .« Proti této zpustlosti mravní horlil nadšený kazatel Jan Milič z Kroměříže, který na vředy, jež se tenkrátě jevily v pražském společenském životě, bral nejostřejší nůž a vždy zajel v ránu řezem hlubokým, že se všichni až otráslí. V předtuše budoucích věcí hřímal nemravným cizincům takto do duše: »Povstanou v Čechách časy, že vám, vy cizinci, přecházeti bude sluch i zrak, kdy budete volati: Hory padněte na nás a pahrbky přikryjte nás! — Hory se nehnu, pahrbky vás neochrání, a bude vás tenhle lid — tenhle lid selský, ryzí, nežkažený lid trestati, že byste se raději viděli kolik sáhů pod zemí. A jestli se podaří komu z vás ujíti, s hanbou odtáhnete . . . Náš lid vám zaplatí, jen až se mu otevrou oči, až vás důkladně pozná, až vám z pokryteckých tváří strhne škrabošku . . .« Kletba Miličova se brzy splnila.

Sporů mezi pány a zemany dotýká se dojmavá povídka »Na stavech«, v níž mladý Žizka již pronáší k matce významná slova: »Začínáme, matičko, zemi českou čistiti, provětrávati; je nás dosud málo, proti nám celý proud; ale kdyby jen jediný zbyl, bude dosti toho jediného«.

Rozdíl mezi vládou Karlovou a počátkem panování vášnivého a prudkého Václava vylíčen je v poupatém obrázku »Pod Karlštejnem«, v němž spisovatel trpce naříká po uplynulé době Karlově elegic-

kými slovy: »Vy dnové Karlovi, vy časy zlaté! — Vy léta slávy, vy léta májová! — Proč tak brzy uletěly jste za tím tvůrcem vaším, kterýž přece vás chtěl přikovati k milé vlasti své řetězy nezdolatelnými? Nad červánky vašimi kmitají se již pochodně, kteréž omoceny byvše v žhoucích proudech samého pekla rozhořely se k neuhašení«.

V povídce »Na Štítném« vykreslil dva horoucí a opravdové horlitele za opravu mravův, učeného vladky Tomáše ze Štítného a mladého bakaláře Jana z Husince. Štítný promlouvá tu k mladému Husovi: »Pamatuj na mne: přijdou doby, kdy bude třeba kabát, kterémuž lidé navykli od mnoha set let, svléknouti, protože jej moli dožírají a zdravých na něm míst by spočítal na prstech, a odíti se v šat nový, vymýtiti starý kvas, abychom byli skropeni nově... Rozumíš mi, mladý příteli?« Potom už následují jednotlivé krvavé obrazy z válek husitských, hlavně pokud zasahovaly v krajinu básníkem zvolenou, jež vylíčeny jsou v povídkách »Petr Obrovec«, »Svatba Lito-měřická«, »Jan Abatyše Třebízský«, »Z úkladů ancikristových« a »Ancikrist«.

U Lipan pohřbena byla sláva starých válečníků husitských, jež uměl Třebízský tak živě líčiti; bitvy Lipanské přímo nepopisuje, ale bojovníkům, kteří vyvázli z pohromy, věnuje vzpomínku v kresbě »Z posledních dnů Tábora«. »Věru, praví, ti tehdejší Čechové, neměli už bít do koho, protože jich z cizáků nedočkal leda málokdo a který se odvážil proti kactřům, dojistá nepověděl nikomu, jak těžké jsou ještě otlučené palcáty husitské. A pánům začínalo být kolem srdce úzko před tím lidem, co tak slavně uměl vítězit a tak bezohledně drtit pouta, jež mu ponenáhlu kolem těla obtáčeli takořka nevědomky, aby je zadržli na jednou a zadržnuvše osedlali si veský lid jako se osedlává splašený oř«.

Na místní tradici zosnována je povídka »Stadický král«, jenž »chce založiti nové království, v kterém by nebylo vojen, ale v němž by byl svatý pokoj od věků na věky«. Jest to takořka zosobněná touha lidu po konečném klidu, neboť tehdejší stav země naší byl již nesnesitelný. »Mezi panstvem nedo-

rozumění, mezi rytířstvem pútky, mezi kněžstvem pře a sváry, mezi městy nedůvěra, v obecném lidu jitření . . .«

Jiří Poděbradský snažil se sice zavést pořádek, ale nešlo to bez krveprolití, jak Třebízský ukazuje v obrázku z Moravy »Kvítky z krve Boží«. Ukřutnosti křižákův i domácích nepřátel Jiříkových dotčeny jsou v povídce »Konopištský zbrojnoš sedlákem« a »Chvatěrubský kvas«. »V letopisech českých z těch let jednotlivé stránky skorem čisti nemožno. Ruce se třesou, oči dobře neprohlédají a ke hlavě se žene krev, že tváře hoří, rozpáleny nedobro-zvěstným ruměncem. Kdož by prý Čecha zabil a umyl se v jeho krvi, ten že bude hned všech hříchů čist, jako by se neviňátko z matky narodilo«.

Dál a dál žene se dějin proud. Třebízský kreslí je jen úryvkovitě. V povídce velice umělecké »Pan Zikmund z Boršic« předvádí obraz bojů mezi šlechtou a městy za Vladislava II. »Do tvrzí a zámků českých plížila se v těch časech plíseň nakažlivá. Cizí zvyk, cizí mrav valily se všude proudem, protože jim ještě vrata otevřeli do kořán«. Teprve u doby Rudolfovy se zase déle zastavuje. V »Masopustu na Karlštejně« vypravuje o bohaprázdném řádění cizinců i české šlechty jimi pokažené. Na konci pronáší své mínění o těch velebených časech rudolfínských: »Vy časy rudolfínské, vy doby věku zlatého! Kletba vám! Proto vás opěvovali, podkuřovali, velebili, a proto oděli vás — pozlátkem, bídným pozlátkem, abyste byly posledním červánkem české slávy, českého jména a české cti«. Do doby Rudolfovy spadá také děj jednoho z nejlepších románů jeho »V podvečer pětিলisté růže«, episy z dějin slavného rodu Rožmberského. Spisovatel podává živý a pestrý obraz tehdejší doby, zvláště dvoru pana vladaře Petra Voka na Krumlově a doličuje, jak přátelé i nepřátelé otrhávali květ po květu na slavné druhdy růži pětিলisté. Velmi zdařile vykreslil též postavu kronikáře rodu Rožmberského, šlechtného Václava Březana, jehož monografie byly mu vydatným pramenem této znamenité kresby.

A již ocítáme se na prahu bělohorských elegií. V. povídce »Očista«, v níž vylíčen rozmařilý život na dvoře Bedřicha Falckého v Praze, spisovatel svaluje veškerou vinu, která stihla národ český, na šlechtu cizinež oddanou, která si zvolila cizince za generály, kteří české země nemilovali a jimž šlo jen o to, aby si hojně naloupili pokladův a naplnili kapsy. Ale za vinu jejich pykal lid. »Ty lide český«, volá básník, »tys, nebyl zlosynem; ale oni tě zavedli, srdce tvé otrávil a přece ti potom po celé zemi stavěli šibenice, na nichž věšeli české jméno, českou čest a veškeru slávu celých dvě stě let — slyšíš, ty lide český! Tušils to, tušils, ale ruce tvé byly svázány, ústa tvá zakryta, abys se nemohl hnouti a nemohl je zakřiknouti ve sběsilém počínání! Dojemným způsobem popisuje se v »T r y z ně B ě l o h o r s k é« smutná pláň Bílé Hory, kde po osudném boji leželo mrtvol nakupeno a nepohřbeno bez počtu. Proti zbabělosti generálů v ostrý kontrast klade statečnost »Paní Kateřiny Radecké z Radče«. »Tou dobou, kdy se král s královnou a nej přednější generálové s panem Matesem z Thurnu chystali k útěku z Prahy, kde se přece mohli hájiti za pevnými hradbami, když zbaběle opouštěli lid, který se tak bezstarostně svěřil v jejich ochranu, kdy lhal v hrdlo jeden přes druhého — tou chvílí uhájila se na nepatrné tvrzi žena vdova s dvěma sirotečky a čtyřmi či pěti čeledíny proti celému zástupu rejtharů s arkebuzíry bohatýrskou rekovností a zmužilostí, jíž podobné jen pramálo příkladů.« Hrozný obraz surovosti vykonavatelů protireformace vykreslen je v »T o m á š i D e n t u l í n u«, který končí slovy: »Takovýmhle způsobem připravována na českém severu půda neblahému převratu, a hrozné utiskování, jež aby péro věrně vylíčilo, vždy nedostatečno zůstane, násilí bezpříkladné, pokuty peněžité a zvláště vojenská, což všecko netrvalo ani jeden rok, ani deset let, ale celé třicetiletí, byly klíče, jichž příšerným chřestotem do kořán otevírány brány slavných někdy a předních měst novým usedlíkům.«

Potom následuje obraz za obrazem stále chmurnější a zoufalejší v povídkách: »P r o b í l o u l a b u ť Š v a m b e r s k o u«, »U š l a p á n«, »N e v ě s t a z a

českou korunu«, »Černí Španělé«. »Gott-hardův dolík«, »Děti Dalekarlie«, »Na slanských stínadlech« atd. Sám spisovatel zděsil se těch černých barev, jichž mu bylo při vyličování útrap českého lidu za války třicetileté užívati a zasténal v »Povídkách Karlštejnského havrana«: »Píšeš prý, brachu, příliš černě, že někdy světlo stíny sotva proráží, jindy zas příliš rychle, jako by ti péro ani stačiti nemohlo, ještě jindy beze všeho slušného respektu a opět prý až tuze shovívavě . . .« Spisovatel procítil znovu všecka ta muka pobělohorská svého národa a k vyličení jich bylo skutečně potřebí tvrdého a ostrého péra havraního, aby vystihl všecku tu bídu.

A čím dále, tím bylo hůře! Povídky »Trnová koruna«, »Povídka Levohradská« a »Dokonaáno jest« líčí nám téměř vrchol utrpení, jež bylo věrným synům české vlasti doma i v cizině snášeti. »Kdybychom my všichni svou krev vycedili na tenhle sníh, rány otčiny nezhojíme, jsou příliš hluboké, jsou smrtelné, jdou k samému srdci, je jich více než na Kristu Pánu, když ho pozdvihli s křížem od země. Ono se to srdce její jednou zalije!« . . .

A nezalilo se. Pokus utýraného lidu selského, statečných »Podlešáků«, svrhnutí se sebe těžké panské okovy a vybojovati si svobodu vykreslil Třebízský v delším románu »Bludné duše.« Poměry robotní, patenty cis. Josefa II. a první slechy o francouzské revoluci tvoří jádro drobných črt vesnických »Farář Loučenský« a »Vesnický Jakobín«. Řada obrazů z venkova má pozadím války napoleonské jako »Ze zapomenuté vesnice«, »Černí korysníci«, »Uriáška na vsi«, »Kolednice« atd. Roku 1848 dotýká se črta »První růže.«

Tím jest přehled aspoň významnějších prací Třebízského z dějin českých vyčerpán. Jen výjimkou sáhl také k jiným látkám; z historie kozáků vzat děj »Martina Puškara« a z bojů Bulharů s Turky »Mara Bočarovna.« Vše to napsal Třebízský v době poměrně krátké. Nelítostná smrt vyrvala ho uprostřed nejčilejší činnosti literární. Čtenář jeho spisů pochopí zajisté zoufalý výkřik jeho na smrtelném lůžku

»Jsem tak mlád a mám tolik krásných věcí v hlavě, jež chci českému lidu napsati. Ach, nedejte mně umřítí!«

Spisy Třebízského měly neobyčejný úspěch. Čtenáři je takofka hltali, redaktoři se o ně rvali . . . Třebízský nestačil ani psáti. Příčina této zvýšené popularity nezakládá se tak na umělecké stránce jeho prací, jako hlavně na emoční síle jejich. Třebízský dovedl uhoditi na nejjemnější strunu srdce svých čtenářův, uměl je v nejhlubším nitru roztklivěti a dojmouti. On sám zamiloval si horoucně dávné osudy našeho národa, planul žárem obdivu pro statečnost a rekovnost našich předků, byl nadšen jejich láskou k vlasti, k svobodě a náboženství, měl plné porozumění pro jejich politické i kulturní zápasy, nenáviděl jejich nepřátele a ciziny vůbec, která podle jeho domnění byla příčinou osudných pohrom našeho lidu; a tyto své city lásky i nenávisti, přátelství i zášti, nadšení i zoufalství, dovedl svým pérem tlumočiti a vočkovati také čtenářům. On vše, o čem psal, sám nejdříve pro-
cítil, on sám jásal a truchlil, byl nadšen a malomyslně čítaje listy naší kroniky, a právě touto pravdivostí a silou svého citu uchvacoval čtenáře a budil v něm touž náladu, v které sám se nalézal. Z nálady do nálady — toť tajemství vypravovatelského umění Třebízského.

V ohledu uměleckém možno mu vytýkati mnohé nedostatky, na př. zvláštní manýrnost v dikci, místy přílišnou povíдавost, sentimentálnost, úryvkovitost obrazů, jednotvárnost v charakteristice osob, anachronismy, nepřesné pojímání dějinných událostí, časté odchylky od historické pravdy a p., ale toho horliví čtenáři jeho spisů nedbali, oslněni byvše jímavým a vřele vlasteneckým tonem jeho vypravování. S takovým ohněm a opravdovým vzruchem nepromluvil o minulosti naší k srdci lidu před Třebízským téměř žádný z našich románopisců. »Knihy jeho jsou večerní besedy, kde staříčkový pamětník dávných časů, ranami nešťestí a bolů zjizvený, mladé generaci prostě a nenuceně, ale živě a s mimikou i gestikulací, improvizuje úryvkové scény z bohatých pamětí svých spádem slov a rytmem vět tak stále dojemným, že se kol posluchačstva znenáhla rozšíří těžká nálada tklivě bolestné ele-

gičnosti, zatím co v dáli na obzoru stoupá měsíc, věčný svědek i vtělená elegie minulosti a bledou září omšené rozvaliny hradu oblévá« (J. Voborník).

Po Třebízském ujal se prvenství v historickém románopisectví našem Alois Jirásek, spisovatel velmi plodný a nadaný, který překonal své předchůdce i vrstevníky nejen rozsahem svých četných prací, nýbrž i dokonalostí svého umění.

Jirásek byl si dobře vědom útoků, které proti historickému románu v nové době byly namířeny, ale nedal se tím zviklati a své mínění o historickém románu vyslovil takto: »O historickém románu dalo by se mnoho povídat a disputovat. Než tolik myslím, pokud historický román vyhoví modernímu pokroku ve vědách a umění, pokud především bude šetřit plné pravdy a pravdivosti, ovšem na umění nesmí zapomenout, potud bude vždycky oprávněn a udrží se přese všechny útoky, tak jako že pravá historická malba nedá se zapudit a zničit třeba věrnějším malováním všední a sprosté přítomnosti. A pak nám jmenovitě je nezbytně třeba živého připomínání naší minulosti. To nás sílí, vzpružuje. Litujeme sice, že tu a tam se někdo při tom nudí, ale sta srdcí se při tom zahřeje a rozehřeje. — Je pravda, najdeme tu mnoho tendence, a také pravda, že jí často umění trpí. Ale jsme v zápase a bojujeme o život. A život národa nade všechno: Pro něj musí všechno zápasit i umění.«

Historický román bude podle výroku Jiráskova vždy oprávněn, přede vším pokud vyhoví modernímu pokroku ve vědách t. j. pokud bude šetřiti plné pravdy a pravdivosti. K této historické pravdivosti Jirásek také stále směřoval.

V jeho knihách jsou nejen hlavní události dějinné ve shodě s historickou tradicí věrně vypravovány, nýbrž i nejjemnější podrobnosti zakládají se z pravidla na faktech historicky zjištěných a z pramenů doložených. Snaha po věrnosti a pravdivosti ho nutila, aby nejdříve na základě prohloubených studií historických vnikl v celé ovzduší doby, z níž vybíral si látku, aby poznal její zvláštní barvitost i kulturní proudění, a potom teprve kreslil své historické malby. Rozumí se, že při vystihování historické pravdy záleželo mnoho na bohatství

dokumentů, na podrobnosti historických zpráv. Proto jsou ty obrazy historické nejpravdivější, ku kterým mu byly po ruce nejhojnější prameny. K nim patří na př. list z české epopoje »Proti všem.« Vedle událostí válečných, jimiž doba husitská je přeplněna, zejména mistrovského vykreslení bojů Táboritův s křížáky a plastického vylíčení památného vítězství Žižkova na hoře Vítkově, spisovatel sytě vystihl ono zvláštní blouznění náboženské, které dle Palackého jako nemoc uchvacovalo zástupy a zavádělo mnohé horlivce k výstřednostem, proti nimž bylo Žižkovi s nemenším úsilím bojovati, než proti nepříteli vnějšimu. Čtenáře překvapuje zevrubné líčení pestrého života na Táboře nově založeném a rozmanitých proudů sektářských u »bratří a sester«, jež hrozily mladé obci Tábořské vnitřním rozkladem. Skvělé popisy výprav válečných a scén bitevních, důkladná znalost poměrů válečnických, zbroje a zbraně, a jiných podrobností historických i kulturních svědčí na každé stránce o prohloubeném a pečlivém studiu této pohnutlivé doby, jejíž vrchní i spodní proudy spisovatel poutavým způsobem před duševní zrak čtenářův předvádí.

Čím látka, kterou si spisovatel obral za předmět svého líčení, jest naší době bližší, tím historický obraz jeho jest prohloubenější a detailně propracovanější. Zvláštní ceny literární nabývá na př. obsáhlá jeho práce »F. L. Věk«, že tu ve spojení s osobními osudy Věkovými vykreslen podrobně vypracovaný kulturní obraz z doby buditelské a vymalováno celé osvětové prostředí, v němž buditelé naši žili a působili. V osnovu děje uvedeni jsou přední zástupci snah buditelských: Vydra, Dobrovský, Pelcl, V. Thám, Kramerius, Šedivý, Rulík, Hněvkovský, bratři Nejedlí, Ziegler a j. Čtenář vidí, jak uvědomění národní znenáhla z kořenů doby vyrůstá, jak v Praze i na venkově se zmáhá a sesiluje přes všecky výsměchy protivníkův a pochybnosti vrstevníků; vidí, jak nadšení vlastenci tuze za svou národnost zápasí, jak z úspěchů se radují a nad nezdarem truchlí. Tehdejší poměry umělecké, divadelní a hudební, proudění ideí náboženských, filosofických i sociálních, události politické, účiny reform Josefských, korunování císaře Leopolda II., naděje jím vzbuzené, války francouz-

ské, příchod Rusů do Čech a do Prahy, kdež posílono jim vědomí slovanské, vše to zobrazeno v knize Jiráskově plně a obšírně, tak že práce jeho zůstane vždy důležitým příspěvkem k dějinám našeho obrození.

Kdežto v této práci spisovatel podal kulturní obraz týkající se celého národa, obmezil se v kronice »U nás« na vylíčení poměru venkovského lidu v rodném svém kraji na samých hranicích království českého. V pohorském tom zákoutí, odkud není daleko do Prus, nepřestaly hlaholiti jadrné zvuky jazyka českého, nevyzimely stopy vřvy česko-bratrské a udržely se až do nedávna starobylé mravy. V Jiráskovi dostalo se mu důstojného historiografa, který zaznamenal pro budoucnost jeho svérázné poměry.

»Teď jiné živobytí«, podotýká spisovatel, »jiný lid, jiné blaho a jiná tíha. Mnoho se změnilo a jako stín pominulo. Ale ať nezajde bez památky, jak u nás chodilo tenkrát, když panovala vrchnost a vládl vrchní, když rychtář z půlpanského Padolí chodil o »amtstáku« na zámek, a chodili rychtářové všichni, když nastali první »světáci« a přišla pak svoboda a jak si ji u nás předkládali a pak když se počaly duše hráti ohněm národního vědomí; jak chodilo, nežli za hučící lokomotivou a dýmající továrnou přihrnuly se proměny a jako jarní vody splachovaly, smývaly, stíraly prach i švěží, osobitou barvu, nežli idylla nouze a odevzdané až tupé trpělivosti počala se měniti v drama zápasu za uvolnění, aby ta cesta za chlebem nebyla tak krušná, aby věk dělného lidu byl lidštější« . . .

Poznali jsme dílo Jiráskovo po jedné stránce, po stránce historické pravdivosti. Spisovatel snažil se šetřiti této pravdivosti a svědomitě užíval všech přístupných mu pramenů historických a detailů kulturních. Dokud dlel ještě v Litomyšli, měl jich po ruce méně, než si přál a potřeboval, ale od té doby, co žije v Praze, byly mu přístupnější; proto jsou jeho poslední práce po této stránce mnohem dokonalejší.

Druhý požadavek, jež Jirásek pro historický román vytknul, týká se stránky umělecké. I tu má historický román vyhověti modernímu pokroku. Historický detail poskytuje románopisci toliko látky, z níž jest mu vykresati a stvořiti dílo umělecké.

K těmto uměleckým prostředkům náleží především dikce. Historický románopisec jest v užívání tohoto prostředku proti modernímu značně obmezován, zejména když líčí doby příliš vzdálené. U Jiráska vidíme snahu nejen zvláštními termíny, názvy a výrazy, které jsou pro jistou dobu charakteristické, zbarviti řeč a přizpůsobiti ji prostředí dobovému, nýbrž vystihnouti také zvláštní způsob mluvy, její vnitřní sklad a ráz. Čtenář, znající starší literaturu českou, znamená, jak Jirásek pečlivě pročítal historické a jiné literární památky soudobé, aby si z nich osvojil barvitost řeči, její lexikální i syntaktické zvláštnosti. V roztomilé selance »Maryla«, v románech »Mezi proudy«, »Proti všem« a »F. L. Věk« jest to nejzřejmější. Kde běží o lokální zabarvení dialektem, také tu řeč plní svůj úkol individualisující jako v »Psohlavcích« a »Unás.« Sloh Jiráskův nemůže se sice vyrovnati dekoračnímu a obraznému stylu některých našich románopisců moderních, ale přilehá svým kronikářským zabarvením dobře k těm šerým obrazům historickým. Spisovatel dovedl jím nejen příběhy minulé zábavně vypravovati, nýbrž i plastické popisy, velkolepé scény a slavnostně vzrušené výjevy zobrazovati.

V tonu řeči vidíme stálé střídání, stálou rozmanitost podle povahy děje zobrazeného. Brzy jsme uneseni vzletným a nadšeným tonem spisovatelovým, kdykoliv vypravuje o slavných a hrdinských skutcích našich předků, kdykoliv líčí jejich náboženské neb vlastenecké zanícení, jejich touhu po svobodě, po dobru a pravdě; brzy rozechvívají nás zase elegické tony vypravování spisovatelova, když zobrazuje nešťastné osudy naší vlasti, pronásledování věrných Čechů, porobu našeho lidu, duševní i mravní strnulost. »Psohlavci«, »Skály«, »Rybničák«, »Soušed« a »Skaláci« obsahují dle své povahy těchto elegických zvuků nejvíce. Spisovatel sám jest mnohdy předmětem svého líčení tak dojat, že se nemůže zdržeti a ulevuje vlastnímu žalu, který svírá jeho duši, hlasitými povzdechy: »Duši mou pohnulo utrpení lidu; viděl jsem jeho bídu a porobu, tu na tom panském sídle zaslechl jsem bolestné vzdechy. Je to šerý obraz barev neveselých, však od temného pozadí tím jasněji odráží se jasná

myšlenka svobody. Boj za právo lidské, bránění se týraného proti mučiteli. Je to zařatá pěst, jež se k ráně obranné pozvedla, pěst bezbranná, proti níž tasili zbraň« (Skaláci.) — Často uhodí Jirásek také na ton humoristický a žertovný, který svou přirozeností a lehkostí čtenáře příjemně dráždí a potěšuje. V »Maryle«, »Mezi proudy«, a »U nás« ozývá se nejčastěji.

Romantism, za jehož nadvlády u nás Jirásek v umělcích se vyvíjel, vtiskl také jeho skladbám osobitý znak, ale silný talent jeho nepodlehł mu nikdy úplně. Čím dále tím více zamítal prostředky strojené a efektní, scény vzrušující a úmyslně dráždivé, přidržuje se pravdy života. Kdežto Třebízský působí hlavní svou silou emoční t. j. rozechvělým citem, který ve své spisy vložil, jako prorok pláčící nad troskami slavného Jerusalema, jest Jirásek klidně epický vypravovatel, jenž nedává se tak unášeti citem, nehledá úmyslně vzrušujících dojmů, nýbrž podává s uměleckým uskrovněním obrazy plné životní síly a pravdivosti.

Zvláštností umění Jiráskova jest dále, že nepřestává jen na plastickém vylíčení obrazů z naší minulosti, na věrném podání zevnějších dějů, nýbrž snaží se i vniknouti ve vnitřní jejich smysl a zdůvodniti je řetězem sběhlých událostí. V tom vidíme zvláště veliký pokrok, jež u nás Jirásek v oboru historického románu učinil. Tím povznesl se nad všecky své předchůdce, v tom jest u nás originální a zároveň v pravém smyslu moderní. On ukazuje, jak drobné, zdánlivě nepatrné složky děje znenáhla se zvedají a hromadí, jak rostou a mohutní v jeden mocný a soustředěný proud, který uchvacuje konečně celý národ. Vidíme to nejzřetelněji v obsáhlé trilogii »Mezi proudy«, v níž vykreslil na dějinném podkladě zajímavý kulturně-historický obraz velikých rozměrů. Díváte se místy na obrázky zcela intimního rázu, čtete líčení poměrů na mnoze čistě soukromých, seznamujete se často s osobami drobnými, historicky málo významnými a s jejich denními zápasy, radostmi i žaly, ale obrázky tyto jemnou drobnomalbou provedené splývají znenáhla harmonicky s velkými událostmi dějinnými, doplňují je a ilustrují, a co se zdálo míti od-

děleně podružný jen význam, nabývá jako složka rozmanitých sil působících mocné převraty historické plný svůj význam. Ve shodě s tímto pojmáním dějin Jirásek nepěstuje kult velikých osob, nepřipisuje jen těmto významné převraty dějinné, jak bývalo dříve zvykem, nýbrž vedle nich předvádí s oblibou lidi drobné a obyčejné, jež umí pevnou rukou kreslit, snaží se vniknouti v duši lidu a odtud promítati paprsky na veliké události historické.

Obsáhlejší práce Jiráskovy zachycují život v plném jeho proudu, ve všech vrstvách společenských, na dvoře královském i biskupském, na hradbách i tvrzích, v domech šlechtických i měšťanských, v klášteřích i na farách, v chatrčích venkovských i úkrytech lesních, za míru i války. Ale i v drobnějších jeho skladbách obsaženy jsou vzácné kulturní perly, jež Jirásek svým uměním reprodukčním zachoval budoucnosti. On oživil nejednu polozapomenutou událost místní, hlavně z rodného kraje a z Litomyšle, zachytil svým pérem mnohý zajímavý typ našeho venkova a zaznamenal pro památku osudy celých stavů, nyní již vymizelých.

Jiráskovi jest sice umělecké tvoření také vnitřní potřebou a nutností, duševní úlevou, jak sám přiznává: »Všecky ty osoby stojí dosud přede mnou a vím, že mne dříve neopustí, dříve duchu mému neuleví, dokud osudy jich nevypovím.« (Konec a počátek.) Ale při tom měl zároveň na mysli uměním svým sloužiti národu. Knihy své podává čtenářům s vroucím přáním, aby »pomáhaly buditi lásku a úctu k naší minulosti, rozehřívati srdce chladná pro naši věc«, aby »pomáhaly utužovati a posilovati srdce věrná« . . . »Byl bych šťasten«, dokládá spisovatel, »kdyby pomáhaly buditi onu lásku vlasteneckou, ve které je snášenlivost i v náboženském i v politickém přesvědčení, která nevynáší vše domácí do nebes, a kde jsou, i stíny vidí, ale také pomáhaly přede vším potírati všecko škarohlídství a ze všeho nám nejnebezpečnější pessimismus, jemuž vše domácí je malé a vypůjčené, jenž nevidí, co je v pravdě našeho, z našich rukou, z našeho srdce a ducha, co je našeho osobitého« . . .

* * *

Vlny umění realistického působily nejen na náš román historický, nýbrž i na povídku s látkou vesnickou. Také tato přiblížila se co nejvíce pravdivému pojmání skutečnosti. Z novějších spisovatelův oživil zájem pro tento genre románový jmenovitě Karel V. Rais.

Rais psal z počátku historické črty pro mládež v sentimentální manýře Třebízského, ale brzy našel si vlastní svůj směr a začal kreslit s ušlechtilým realismem obrázky z venkova. Rodný jeho kraj podkrkonošský, chudý a drsný, kde obyvatelstvo jen při největší námaze tělesné opatřuje si denní chléb, jest dějištěm nejlepších jeho skladeb. Rais zamiloval si ty sukovité, skrčené a prací udřené postavy horalů, poznal jejich život, plný lopoty a nánahy, přesvědčil se, že denní zápas o kus chleba učinil je sice tvrdými a hrubými na pohled, ale neporušil jejich zdravého jádra. On postřehl v těchto drsných, pevných a sukovitých lidech notný kus národní síly naší a obral si za úkol seznámiti s nimi své čtenáře. Významná jsou při tom jeho slova: »Mnoho se mluví o sociální otázce, o dření, špatné mzdě a vůbec o bídě dělníků — to je v pořádku, i já celou duší hořím, aby se konečně i poslednímu stavu polevilo a stalo se mu po právu, jenom že se při tom stále myslí pouze na dělníky velikých měst, a na venkovské lidi se zapomíná, nebo aspoň skoro zapomíná. A jaký ti mají život! . . . Co činí se pro tento náš lid? A je to přece také český lid, tvrdý, pevný, sukovitý — je v něm notný kus národní síly . . . Kdo zná dnes život tohoto lidu? Myslím ten pravdivý, denní, těžký život! A přece jsou tu dušičky, že by je člověk i při drsném povrchu líbal« . . . Raisovi patří zásluha, že svými knihami vzbudil živý zájem pro život těchto polozapomenutých lidí.

Spisovatel uvádí nás do nízkých, skrčených domků pohorských, jichž drobnými, slamou a jehličím zcela zakrytými okénky proniká tlukot tkalcovských stavů. Vidíme před sebou kostrbaté stráně s chudými poli, šedavými pastvinami, na nichž se hrbí stáda balvanů. Před zrakem naším rozvíjí se oživený obraz těžkého a svízelného živobytí našich horalů,

kteří při vši lopotě a mozolné práci sotva si opatřují nejnnutnější výživu. Což divu, že tuhý a drsný boj o život, který tu horalé vésti musí, zatvrzuje také srdce jejich, utlumuje v nich jemnější city lásky a přátelství.

Zatvrzelost tuto ilustruje spisovatel především obrázky ze života výminkářského.

Jak dojemně vylíčil spisovatel poslední dni výminkáře Stříhavky v povídce »Konec života«! Rozechvívá nás to, jako bychom četli známou tragedii Shakespearovu o králi Learovi přeloženou na náš venkov. Stařeček Stříhavka postaral se o své dcery, jak nejlépe mohl, zapomínaje při tom na sebe sama, začož doznal na konci svého života hrubého nevděku. Starší dvě dcery, dosti slušně provdané, všimaly si ho, dokud cítily u něho peníze, ale když šlechtný stařec obětoval poslední groš ve prospěch nešťastné vnučky, nechtěly o něm slyšeti. Kdyby se ho nebyla ujala dcera nejmladší, mnohem chudší než ostatní sestry, nebyl by měl ani kde duši vypustiti. — Výminkářce Trampotce v črtě »Poslední radosti« osladil toliko úsměv dítěte hospodářova, jehož narození uvítala celá rodina s nevrlostí a záštím, poslední chvílky života. — Trneme zrovna nad tvrdostí syna hospodáře, který své matce, výminkářce Pilařce v kresbě »Do Prahy na pouť« odepírá to nejnnutnější, nemá pro ni kusa citu, ač ona proň do úpadku dře a lopotí. Vůbec osvětluje Rais velmi ostře stav výminkářův a jejich poměr k hospodářům; užívá při tom barev černých, ale bohužel pravdivých. Výminkáři — toť nutné zlo v domě, a čím dříve se ho hospodář zbaví, tím proň lépe. A přece jsou to jeho rodiče nebo jeho ženy, kteří do úpadu dělají, aby dětem lepší bydlo opatřili!

Poměr dětí k rodičům analyzuje Rais i v jiných vztazích. V povídce »Když se připozdívá« vypravuje, jak chudí horalé děti své vypravují na učení nebo do služby do Vídně. Srdce jim to trhá, když je z domova pouštějí, ale je to pro živobytí. Rodiče doma trou bídu, posílají dětem do ciziny těžce vydělaný groš, a za to mají jen nevděk. Mnohdy děti jsou v cizině »pány«, táta s mámou doma chudáci,

ale co na tom, jen když je dětem dobře. — Jímavý obraz české matičky žijící jen láskou k svým dětem vykreslen je v stařence Pařízkové v drobné črtě »Matka a děti.« Svět její byl plný lásky k dětem, ale tyto v cizině na ni zapomínaly. Chápeme její hluboký bol . . .

Těžký, tuhý boj o život jest příčinou nejen zatvrzelosti dětí k rodičům, nýbrž i dětí týchž rodičů mezi sebou. Spisovatel ukazuje to zvláště v povídce »Odstrčený«, která je hluboce promyšlena a jemnou psychologickou drobnomalbou provedena. Srdce se nám svírá nad osudy ubohého Marijana, pro tělesný nedostatek odstrčeného a poníženého. »Z Marijana stalo se v živnosti něco takového, jako je dobrácký pes, jenž pořád kolem stavení brousí, nikomu neubliží, ježž však nikdo zvláště rád nemá, nikdo se s ním nepomazlí, a zavadí-li nepřijemně, byť úplně nevinně, dostane«. Dokud měl ještě peníze, nebylo tak zle, ale když byl o otcovský podíl lakotou vlastních přátel ošizen, utopil se raději v rybníce, aby nebyl na obtíž hamižným sestrám a švagrům. — Zvláštní revnivost povstává také mezi dětmi doma a v cizině. »Po letech doma« zabývá se takovým poměrem mezi dvěma bratry. Jeden z nich vystudoval a byl úředníkem v Praze, druhý doma na statku hospodařil. Když pražský na smrt onemocněl a k radě lékařů se odebral k zotavení do své rodné víscky k rodičům výminkářům, bratr hospodář nepřál mu ani toho slunného místečka v zahradě před okny a ztrpčoval mu poslední chvílky života k veliké žalosti starých rodičů. Podobný poměr mezi dvěma bratry zobrazen je i v črtě »Přišlo psaní«. —

Rais ukazuje ve svých knihách i na jiné zne-
mraňující vlivy hrubé a těžké práce selské. Vesničan při svém málo výnosném dření stále jest nakloněn zanevřítí na svou lopotu, zbaviti se jí a domoci se lehkého živobytí, třeba i na úkor své počestnosti. V povídce »Jen povrch« vyličil Rais neblahé následky této touhy po dobrém bydle a panském životě u venkovské ženy, která opustila muže a žila se zámožným hostinským pražským. Byla paní »jen povrch«, rodáci její a zvláště nešťastný otec dobře

cítí, jaká hanba se skrývá pod tím panským povrchem. Sem se řadí také povídka »Paničkou«, v níž Rais se dotýká nezdravého zjevu na našem venkově, kdež stále přibývá nespokojenosti se stavem zemědělským a roste touha zbaviti se nenáviděné sedlačiny a vyměnití ji za nejnepatrnější místo služební v městě. Nebezpečna bývá zvláště touha selských dcerek provdati se za »pána«. Taková byla Tonička Ulvova, dcera chalupníka z městečka Hadíhlav. Doma mohla býti zámožnou selkou, ona však chtěla býti paničkou a provdala se — za magacinera z pražské továrny. O sklamání jejím velmi pěkně Rais vypravuje.

Také jiné poměry lidu selského Rais zobrazuje a rozbírá. V »Kalibově zločinu« nakreslil úchvatnou tragedii rodinnou, jejíž obětí je Kaliba, měkký, upřímný dobrák, který pojal za manželku prohnanou a necitelnou dívku, která již dříve patřila jinému. Kalibu vzala si za muže jen proto, aby nastrčila jej za otce dítěti s jiným. Když si to Kaliba konečně uvědomí, rozzuří se nad úžasnou nelidskostí křivdy, která na něm byla spáchána, a v návalu vášně ženu zabije. Známý problem »viny«, jež i jiní spisovatelé umělecky spracovali, pojat tu svérázně a uveden do života pohorských sedláků. Problemovou prací jest také obsáhlá povídka Raisova »Na lepším«. Manželé Voralovi žili spolu šťastně, dokud se jim bylo tuze sháněti za živobytím. Ale když nasušili již tolik, že se mohli zakoupiti »na lepším«, nastal u Voralů náhlý obrat. Udřená a tuhou prací sešlá žena stala se mu protivnou, zrak jeho padl na svěží a plnou vdovu Haňáčku, vášeň jeho rostla s prudkostí pudového člověka, a když ho Haňáčka odmítla, stal se z dobrého hospodáře pijan a hýřil. Látka zase dosti všední, ale jak detailně a psychologicky vysvětlená!

Avšak z horských kořenů vyrůstají nejen povahy dravé, hrabivé a silně egoistické, nýbrž i mírné, obětavé a laskavé. Takovým je na př. Joza Nepovím v povídce »Ta srdce«; jest to typ horala prostého, obmezeného, ale se srdcem zlatým, čistou lidskostí sálajícím. K jasným obrázkům ze života pohorského patří také kniha Raisova »Zapadlí vlastenci«, věnovaná památce učitelův a kněží, buditelů národních,

kteří v zapadlých vesničkách horských působíce, pláli ohněm čisté lásky k vlasti a rozněcovali ji též ve svém okolí. Děj jest sice romanticky zabarven, za to s realistickou věrností vykresleny jsou poměry životní venkovských učitelův a farářův, zachyceno celé ovzduší, které je obkličovalo, a napsána pěkná historie staré školy vesnické v horách.

K nejpůsobivějším knihám Raisovým patří »Západ«, román bez lásky, jehož hrdinou jest staříčký farář Studenecký Kalous, »který jako Simeon v horách ze světa tolik roků lidu svému oddaně sloužil«, a za to jiné odměny si nepřál, než aby mezi tím lidem horským na své faře ve Studenci také mohl zemřít. Slovo fara znamenalo ovšem pro starce ještě něco jiného než pouhou budovu, bylo to všecko okolí, všecken kněžský život jeho za 50 roků. Málem by se ani tato jeho poslední touha nebyla splnila! Hluboce dojat a rozehvěn chce již opustiti farní budovu, když tu právě soucitná smrt vtiskne mu svůj ledový polibek. Život horských farářův a učitelů, jejich vznešené poslání uprostřed chudého, ustaraného lidu, jemuž »ne-osvěcuje temno života nic, jen velká, čistá, oddaná důvěra v Boha a v odplatu na věčnosti«, vylíčen je s podivuhodnou názorností a dokonalostí.

V knize »Pantáta Bezoušek« Rais postavil jednu ze svých venkovských postav do prostředí cizího, velkoměstského, do Prahy. Velkoměstský život se svou pozlátkovou civilisací, požitkovým kvapem a strojenou etiketou silně zarážel dělného, přímého a na lůně drsné přírody odchovaného venkovana. Nemohl v tom cizím ovzduší zdomácněti, pudilo jej to vši silou do tiché, prosté vesnice pohorské. Ale sám pro svůj zdravý, přirozený rozum, samorostlý vtip a ušlechtilé smýšlení stal se miláčkem nejen rodiny synovy nýbrž i celého příbuzenstva. Když odjížděl z Prahy slezli proň všichni. Cítili asi tu zdravou přírodní vůni, která z celé bytosti jeho vanula. Povídka Raisova svým výsledným dojmem připomíná silně »Babičku« Boženy Němcové.

K povahopisným studiím velmi jemně provedeným počítati můžeme také obrázek »Špačci«. Spišovatel uvádí nás na venkovský zámeček v Mlakách,

kde žijí dva staří přátelé, Václav Rozvora a generál Zubr, kteří se stále škádlí, ale mají se neskonale rádi, jak se ukázalo při náhlé smrti manželky Rozvorovy. Vroucí cit přátelství jest zlatým paprskem, který zahřívá poslední dny dvou starých pánů.

Drobné kresby obsažené ve sbírce »Mezi lidmi« zobrazují hlavně osudy rozmanitých lidí, jež vlny života zanesly z rodné půdy venkovské do světa. Někteří se tu ujmou, jiní se zvrhnou, jako oficiál Vlačiha v povídce »Jeden z davu«, o němž spisovatel podotýká: »Ten oficiál je ryze český člověk . . . Tam z těch milých lánů vyrostl, pod došky byl vychován, prostý český tatík s mámou se naň dělali, aby mu připravili lehčí chléb, mozoly svými pomohli mu k úradu, a co z toho ze všeho má, co má z mozolů rodičů, co má ze své práce? Náhodou setkal se s lidmi docela cizími, dal jim své dobrácké srdce a je odsouzen na vždy . . . Plachý dobrák — měkký slaboch, čistě český venkovan, když se dostane mezi pány . . .«

Počet předmětů a osob v knihách Raisových zobrazených není sice bohatý a pestrý, týká se hlavně jen některých význačných zjevů venkovského kraje, ale nikdo mu neupře, že všechny ty vztahy a osoby, kterých svým pérem se dotknul, oživily pod jeho rukou a proměnily se v názorné a plastické obrazy. Při tom je to zvláštní a podivuhodné, že užívá ku kresbě jejich prostředků co nejjednodušších. Sloh jeho je prostý a neumělkovaný, slova obyčejná a všední, způsob výrazu nehledaný a bezprostřední, scenerie šerá a střízlivá, děj co možná jednoduchý a průhledný, bez zvláštní rafinované napínivosti. A přece nelze upříti, že Rais dovede svým líčením čtenáře hluboce dojmouti a roztklivěti. V čem dlužno hledati ten zdroj mohutné síly emoční, která čtenáře tak účinně rozechvívá? Myslím, že příčina toho záleží právě v té jednoduchosti, prostotě a pravdivosti, jakou spisovatel při svém líčení zachovává, neboť kde pravda, tam také krása. On sice nehýří barvami, nevyhledává slov třpytných a slavnostních, nepíše uměle vysoustruhovaných period, za to vše u něho zní zcela přirozeně a věcně, každý výraz vyjadřuje plně pojem a přiléhá těsně k obsahu. K čemu plýtvati slovy, hromaditi obrazy,

když dovede týž dojem vyvolati způsobem jedno-dušším! Často svou úsečností a stručností dosahuje mnohem většího účinku, než by jej způsobila rozvleklá malba. Jiný stil sotva by tak přiléhal k obsahovému jádru jeho knih, věnovaných prostým venkovským obrazům a venkovským lidem. Jak mistrně dovedl světlo a barvitost, kde toho umění vyžadovalo, uvésti ve shodu se základním tonem vypravovaného příběhu, nejlépe možno poznati ze »Západu«. Teskná, přítlu-mená krajinomalba souhlasí úplně s líčením posledních dnů staříckého faráře Kalouša.

O tom, jak umí plasticky a živě kresliti horácké postavy, ty tvrdé součky, ramenaté skrčky, žihavky, sršně, křemínky, netřeba šířiti slov. Všimá si sice hlavně zevnějška, popisuje tvář, oči, vlasy, kroky, gesta, hlas a jiné zvláštnosti tělesné, často však rázem řeči a vnější charakteristikou dává nám uhodnouti i nastrojení duševní.

Na sociální poměry venkovanů nepohlíží jako pessimista, nýbrž dívá se na ně okem horala, jenž se smířil s drsnou skutečností, která ho obklopuje, a zamiloval si ten kraj chudý a smutný, který pije jeho pot, ale neodměňuje ho náležitě za práci mu věnovanou. Dech tklivého, usměvavého odevzdání se v Boha vane mu z těch dědin a z jejich tichých, zarostlých hřbitovů se železnými kříži a smutnými sochami. Cítíme téměř, jak v srdci plesá a se raduje, když v těch venkovských lidech najde něco všeobecně lidského, čistého, hřejivého. A čtenář bezděky raduje se a usmívá s ním.

K Raisovi pojí se dlouhá řada spisovatelů, kteří kreslí s porozuměním obrázky venkovské. Uvedu aspoň některé. Vlasta Pittnerová oblíbila si okolí Žďárských hor, poznala zvláštní ráz tamního lidu a vylučuje poměry jeho v drobných povídkách. Rázem svého umění podobá se Fr. Stránecké. Přilnula s láskou k venkovskému lidu a zobrazuje hlavně světlé stránky jeho života. »O lidu pro lid« nadepsala své »Obrázky ze Žďárských hor« a tím vyslovila také své aspirace spisovatelské.

Gabriela Preissová našla si nový, dosud nepřebíraný zdroj látek pro své venkovské črty a obrázky

na Slovensku moravském i uherském a v Korutanech. Vyniká jemným talentem pozorovacím, všímá si všech detailův a způsobem plastickým předvádí je čtenářům. Kreslí nejen světlé stránky života, nýbrž i stinné, přece však dívá se na život lidu spíše okem optimistickým a dovede i do poměrů chmurných promítnouti něco jasu ze své vlastní duše. Při vši jednoduchosti uměleckých prostředkův umí vzbuditi silný dojem, čímž velice se podobá Raisovi.

Venkovský lid na Moravě vyniká zvláště svou rázovitostí, a není divu, že četní spisovatelé snažili se v povídkách vystihnouti zvláštní jeho poměry a vlastnosti. Vedle spisovatelů, kteří v duchu sentimentálního lyrismu psali obrázky ze života moravského lidu, jako Ot. Bystřina, Matouš Beňa, Věnceslava Kratochvílová, F. Křen a j., zasluhuje zmínky F. Horenský, jehož »Slovácké obrázky« obsahují již bez nadsázky skutečné výjevy ze života vesnického. S realistickou věrností kreslil také Jan Herben život lidu moravského, při čemž měl na mysli dílem lid tamní nabádati k pokroku, uvědomění, hrdosti, šetrnosti a střídmosti, dílem ukázati intelligenci, jak lid je zanedbán, jaké zvyky, pověry a neřesti ještě kvetou v lidu na konci XIX. stol.

Znamenitým malířem venkova jest též Methoděj Jahn, jenž zobrazuje se zvláštní zálibou temné a negativní stránky života a odhaluje nepokrytě zlo a bídu, které tísní chudého člověka. Umění jeho vyznačuje se detailní kresbou a jemným zobrazováním stavů duševních. Ruští realisté a V. Mrštík byli patrně jeho učiteli. Drobné jeho črty obsažené v sbírkách »Z temných i světlých cest« (1894), »Nevzešlo ráno«, temné obrazy z valašské dědiny (1897) a »Zapadlé úhory« (1900) vzbudily v poslední době oprávněnou pozornost.

VI.

**J. Zeyer. — V. Mrštík. — M. A. Šimáček. —
K. Klostermann. — B. Viková Kunětická. —
J. K. Šlejhar. — Jiří Sumín.**

V době nejnovější český román povznesl se k znamenité výši. Zdokonalil se látkově i formálně. Románopisci naši, jichž počet stále rostl, neutkvěli jen na určitých látkách historických, vesnických a sociálních, nýbrž pojali v obor svého zobrazování nejrozmanitější zjevy a otázky současné ze všech vrstev společnosti naší. Poetický obzor našich belletristů stále se šílil a mohutněl, při tom působily mocně příklady a vzory literatur cizích, v nichž román stále se obrozoval, proudil několika směry a roztékal se šír a šíře, jak jsem to již v úvodě napověděl.

Ale ještě větší pokrok jeví se v technice umělecké. Děj ze zevnějška přenesen byl do nitra osob, zobrazována byla nejjemnější hnutí vzrušené duše a vnitřní pohnutky zevnějších dějů, při tom dbáno detailní kresby a drobnomalby v ději, popisech i charakteristice osob. K tomu cíli bylo potřebí zdokonaliti také dikci, dodati jí konkrétnosti, výraznosti a malebnosti, aby bylo možno vystihnouti všecky podrobnosti dějů vnějších i stavů duševních a suggerovati čtenářům určitou náladu. Přihlíženo také k hudebnosti a melodičnosti mluvy, aby i tímto prostředkem působilq se na smysly čtenářů. Někteří z novějších románopisců našich hýří skutečně barvami a zvuky své elegantní dikce.

Kdybych chtěl podati prohloubenější obraz románopisectví doby nejnovější, musil bych těsný rámec své přednášky značně rozšířiti; ale takto jsem nucen přestatí jen na stručné charakteristice některých zástupců moderního románu našeho, ač by i jiní spisovatelé týmž právem zvláštní úvahy zasluhovali.

Nejdříve zmíním se o spisovateli nedávno zemřelém Juliu Zeyerovi, (1841-1901) který zaujímá osobité místo v dějinách českého románu. Vyšel sice z romantismu, ale svým idealistickým názorem na umění a na život má mnoho společného s nejnovějšími směry poetickými. Poněvadž činnost jeho jest již ukončena, promluvím o něm obšírněji.

Dědictvím dostalo se Zeyerovi do vínku vzletné a svěží fantasie, která již v mládí živena byla půvabnými pohádkami staré chůvy. »Žena ta byla nevědomky — praví Zeyer — poetou a zůstala mi památka její nejen v paměti, ale též v srdci. Zmiňuji se o ní vděčně zde proto, že myslím, že jejím vlivem pro své štěstí nebo neštěstí jsem se stal básníkem a básníkem českým, přes všechno pozdější nečeské vychování« (Úvod ke Karolinské epepei). Mocně působilo na jeho vnímavou mysl celé to okolí, v němž v Praze vyrůstal. »Stará Praha v kráse své pochmurné měla čar až pohádkový, čar mizící, bohužel, už každým dnem, tak že za nedlouho nezbude po něm, než legenda! Nebylo cizince, jež by epické vzezření Prahy nebylo vzrušilo hlubokým podivem — a dítě, což není ono také — cizincem, příšlým z neznáma a otvírajícím udivené zraky své, ty věčně »proč« se tázající? Němá žaloba, těch tichých, pustých, sem tam docela travou porostlých ulic, jimiž vanuly staré pověsti jako zádumčivé větry, ta byla velice výmluvná, a brzy dovědělo se pražské dítě, co ten smutek znamená, brzy tušilo i samo cosi podivného, a cítilo instinktivně celou tu českou tragedii, uhodlo tu starou, dávno spáchanou, nepomstěnou, věčně znovu se rodící těžkou křivdu a mlčky přilnulo s láskou k tomu svému na smrt raněnému městu, k tomu strádajícímu lidu. Byla to velká kamenná kniha, plna pathosu a tajemství, ta stará naše Praha, plna záře podivuhodného umění. Pamatuji se na vlastní svoje zkušenosti, a co mluvím zde, není žádnou fantasií . . .« (Přednáška Zeyerova o V. Náprstkově). Dále to byla hojná četba, kterou žíznivá fantasie jeho se napájela; nejdříve povídky o Robinsonovi, o králi Artušovi, o Harun al Rašidovi, příběhy biblické, později básnické plody nejslavnějších poetův evropských.

Básnický obzor jeho se potom znamenitě rozšířil cestami po Evropě, kterou téměř celou prošel, ssaje dychtivě vznešené krásy přírodní od velebného Kavkazu až k nebetyčným Pyrenejím. Vizme jen, jak Zeyer zobrazil sama sebe v době, kdy ještě nevyšel jako spisovatel na veřejnost, ale v duši své byl již zralým básníkem: »Valerius byl tenkrát poetou,

a nebyl ještě spisovatelem. Básně jeho byly sny a sny jeho byly básněmi. Nikdy nepřišla mu myšlenka znesvětití vidiny své černidlem tiskarů, prosívat je sítem grammatik, skomolit je dle předpisů tak zvané esthetiky a podat je pak zmrzačené, vyrudlé do rukou lhostejného, skeptického obecnstva, by nad nimi nosem krčilo, a cynických kritikastrů, by s nimi své kejkle prováděli. Byla to krásná, krásná doba. Valerius připlnul si malou torbu na ramena, vzal silnou hůl do ruky a toulal se světem. Dohnal-li jej úplný nedostatek, pozdržel se v nějakém městě, chopil se tam jakékoliv práce a když se byl nasytil a hrstku stříbrných peněz nastřádal, utekl se zase ven do širého světa, na slunce, pod stromy. Byl jako jeden z těch ptáků, kteří drobtý před oknem sbírají a pak zase do lesa na slunnou stráň, do zeleného pole odletnou . . . (Úvod k »Bájím Šošany«).

Ale přišla doba, kdy tvůrčí jeho mysl, všemi těmito dojmy nasycená, nutila ho téměř, aby je básnický vzdělal a vtělil ve formu slovesnou.

První jeho prosaická práce byla novella »Duhový pták« (1873) líčící dojemně osud krásné a snivé dívky Noemi, která předstíranou láskou nesvědomitého záletníka byla zavedena. Básník zachytil v ní živě obrázek ze společenského života pražského, vystihl vnitřní prázdnotu, přetvářku a pletichárství zbohatlé bourgeoisie pražské a v protivě k ní dělnost, vnitřní čistotu a duševní převahu lidí z nižších vrstev. — Na rozdíl mezi velikým světem, vylhaným a bezobsažným, který se podobá obilným hrobům plným neřestí, a mezi útulným a klidným životem na venkově, kde duch svobodněji se rozvíjí a srdce lidštěji bije, ukazuje také v novelle »Jeho svět a její« (1874). Hymnou ideální, neukojené lásky jest »Miss Olympia« (1874), zvučící jasnými tony vlasteneckými. V povídce »Z papírů na kornouty« (1874) realistické líčení příběhu rodinného propléta se již s živlem spiritistickým.

Delší román Zeyerův »Ondřej Černyšev« (1875) podává znamenitý kulturně historický obraz Ruska za časů Alžběty a slavné potom carevny Kateřiny. Byl plodem delšího básnickova pobytu na Rusi

a vyznačuje se detailní znalostí vnitřního života aristokracie ruské. Duchaplné myšlenky o životě a jeho záhadách, o neznámých dosud silách a projevech duševních, o Bohu, ctnosti a názoru životním jsou v děj napínavě vypravovaný jako perly vtroušeny a zabarvují případně ovzduší kulturní, jež celý obraz obkličuje. Uchvacující tragikou dojmá čtenáře novella »Xaver« (1876); děj zajímavě vypravovaný nejen baví, nýbrž k hlubšímu rozjímání povzbuzuje básnickovými reflexemi o náboženství, poesii, úkolu života a společenských rádech. Záhadám psychologickým a otázkám spiritistickým věnována je povídka »Na pomezí cizích světů« (1876), která vyznívá na konci ve vznešenou oslavu čisté a oddané lásky. Na lehkých oblacích fantasmie básnickovy vznáší se čarovná improvizace »Dobrodružství Madrány« (1878), kterou zaplašoval si spisovatel chmury a bolesti duši jeho zasmušující. Novella »Teréza Manfredi« (1879), skvostný obraz ze života uměleckého, má za předmět sílu lásky ženské. Na Rus vede nás »Darija« (1879), jejíž hrdinka připomíná přímo ženské typy Dostojevského. Ve fantastické roucho zahalená »Vánoční povídka« (1879) jest oslavou vše očišťující lásky k bližnímu. »Opálová miska« podává poetický názor spisovatelův na ideový vývoj lidstva, pokud jest zobrazen vynikajícími příklady Budhy, Sokrata, Krista, Husa a Panny Orleanské. Základní ton její vyznívá v tento smysl: »Není možná nad lidským pokolením zoufati, dokud patero těch nehynoucích jmen v něm zníti nepřestane«. Ukázkou jemného humoru Zeyerova jest drobná kresba ze života maloměstského »Rokoko« (1885), věnovaná Heritesovi.

Nejlepší prosaickou prací Zeyerovou jest obsáhlý román »Jan Maria Plojhar« (1888), báseň a pravda zároveň, vynikající hloubkou myšlenkovou, detailní analysou psychologickou, vnitřní pravdivostí, plastickou názorností a nádherným zobrazením koloritu místního. Jen duchaplný myslitel, nadaný básník, dovedný malíř a bystrý kritik mohl takové dílo vytvořiti. Jest to zároveň autobiografie a zpověď básnickova, znázorňuje vývoj jeho duše, tlumočí jeho názory na náboženství, umění a literaturu, podává kritiku našich poměrů

literárních, uměleckých i politických. Ideově druží se k němu práce, která se mu jen v uměleckém ohledu nevyrovná; jest to »D ů m u t o n o u c í h v ě z d y« (1897), nejfilosofičtější dílo Zeyerovo, pronikavá analýsa náboženských, vědeckých, uměleckých a sociálních názorů současných.

Řadu prací Zeyerových můžeme nazvati »Obnovenými obrazy«. Básník rád ponořoval se v poetické ovzduší jiných národův, oživoval kouzlem svého péra obrazy z jejich kultury a civilizace, unášel čtenáře v doby dávno minulé a na místa daleko vzdálená. Jednak pečlivým studiem, jednak básnickou inspirací vnikal v cizí světy a osvojiv si zvláštní ráz jejich i barvitost, kreslil podle nich obrazy nové. Obsah, kulturní ovzduší, lidé a příroda, místní a dobová barvitost, ano i sloh a slovní výraz odpovídají vždy vnitřní pravdě. Přehled jeho prací ukazuje neobyčejnou jeho schopnost přizpůsobiti se nazírání nejrozmanitějších kulturních světů.

Až ke kolébce pokolení lidského zalétl básník v starobiblické skladbě »Smrt Evy«, do Indie nás vede »Tilottama« a »Kunalovy oči«, do Babylonu »Ištar«, do Syrie »Stratonika«, do Starého Egypta »Král Menkera« a »Asenat«. Čína zobrazena v povídkách »Zrada v domě Han«, »Blaho v zahradě kvetoucích broskví«, »Večer u Idalie«, Japan v románu »Gompači a Komurasaki«, »Píseň za vlahé noci«. Do Tunisu vede arabská pohádka »Vůně«, na Kyklady »Gdoule«, do starého Latia »Vertumnus a Pomona«, na Sicílii »Feniciin hřích«, do Florencie »Sníh ve Florencii«, do Valencie »Amparo«. Podle legendy irské povstala »Maeldunova výprava«, ze sag skandinávských »V soumraku bohů«, na starofrancké romantice rytířské zosnován »Román o věrném přátelství Amise a Amila«. Na líčení evangelickém zakládá se »Mariánská zahrada«, na látkách legendových »Sestra Paskalina«, »Tři legendy o krucifixu«, »Alexej, člověk Boží« atd.

Podrobnějším rozbořením prací Zeyerových nelze se zabývati. Vytкну jen podstatu jeho poesie. Užiji

k tomu čínské povídky, kterou Zeyer vypravuje ve »Večeru u Idalie«. Zní asi takto :

Hing-vang, císař v Číně, měl velký, velikánský palác, který stál v nesmírné zahradě. Zahrada byla krásná, překrásná, plna jezer, v nichž bylo množství ostrovů, obývaných polobáječným ptactvem, plna slují, v nichž porculánoví a bronzoví draci hrůzu šířili, plna květin, jakých nikdy nebylo, a stromů, jakých nikdy nebude . . .

Co byla však celá ta nádhera platna, když se přec jen i u ní vyskytl jistý nedostatek, totiž onen, jež vůbec všechny pozemské věci společné mají, — zahrada měla konec, a k tomu ještě, jak to už u věcí nejkrásnějších bývá, konec nekrásný. Byla to vysoká obilná zeď na kraji delikátně zelené louky, poseté květy, posázené stromy. Císař Hing-vang zlobil se na tu zeď a byl by ji rád porazil, — tu byl by však svou zahradu otevřel celému světu zrovna dokořán! Moudrá jeho dcera mu poradila, aby dal na onu zeď vymalovat krajinku, ale tak, aby se zdála pokračováním do nekonečna té zahrady před ní kvetoucí.

Tenkráté žil v Číně velký umělec, jménem Vu-tao-ce. Císař řekl mu krátce, čeho si přeje, a malíř, odpovídaje ještě kratčeji, odvětil, že bere úkol na sebe, bude-li mu dána dokonalá volnost, aby si počínal dle svého pojetí. Císař chtěl již dáti své svolení, když nejhoupější ze všech jeho mandarinů, jakýsi poloplaz, náhodou z bahna zasloužené obskurnosti na světlo vytažený a od té doby nad míru nadutý, kromě toho císařův zpravodaj ve věcech uměleckých a podnájemník čínských divadel, takto se ozval: »Nejvznešenější můj pane, měj se na pozoru! To slovo »volnost« jest mi nějak podezřelé. Nebesa vědí, jakou to věc by ti Vu-tao-ce na prozluklou tu stěnu namaloval? Snad něco nevidaného, neslýchaného, posmívajícího se vši pravdě a skutečnosti?«

Po té obrátil se mandarin k umělci a řekl: »Víš, co to jest pravda v umění?« »Pravda?«, opakoval umělec, »ano, vím, co jest pravda v umění i jinde. To jest věc prostá, ale přes to zůstává mnohdy skrytou, vždy těm, kteří jí necítí ani v umění ani jinde. Pak ji vždy upírají«. Když potom Vu-tao-ce

podal ještě ukázkou své dovednosti, namalovav na stěnu v mandarinově komnatě věrně dle přírody mezka, který se mandarinovi, nejvyššímu zpravodaji ve věcech uměleckých a podnájemníku čínských jevišť ku podivu podobal, byl mu svěřen úkol provést obraz na ohromné ploše zahradní zdi.

Umělec dal si vystavěti lešení a ověsil je záclonami tak, že nikdo za ně nemohl vidět. Teprve když byl obraz úplně hotov, shozeno lešení a záclony. Zazněl výkřik všeobecného obdivu nad netušenou krásou obrazu! Byla to krajina pojmutá bohorovným vnuknutím a provedená bohorovnou silou tvůrčí . . .

»Toť vše jako skutečné«, pravil císař s obdivem.

»Jak skutečné?«, řekl umělec nespokojen. »Panc, myslím, že to více než to, co se zvykem nazývá skutečné. Co nazýváš »věcí« to není ještě věc o sobě, nýbrž znamená jakés toho, co se tím, co vidíš nebo cítíš, jevit chce. Tvá skutečnost je slupka a to právě »co«, je jádro v ní. A tím jen se zaměstnává, kdo tvořit chce. Za každou zjevnou věcí, která pouze naznačuje, hloubá se »neznámo«, po kterém dychtíme, bažíme, které nás věčně láká a k sobě vábí a věčně na nás volá: hádej, čím jsem! Za tím hlasem jde umělec, když tvoří.«

Všichni kroutili hlavami, jedině dcera císařova zdála se chápati a s malířem souhlasiti.

»Hleď na tuto skálu!« řekl císaři umělec a ukázal na ni na svém obraze. »Hleď do vnitř její hluboké sluje! Vidíš uvnitř to jítření démantových zor a opalových úsvitů?« A z obrazu jeho zářilo v pravdě, jak to pravil, přejasně světlo. Všichni to viděli a mlčeli samým podivem. Malíř mluvil dále: »Sluj ta jest beze dna, a v jasu jejím přebývá jasný a vznešený duch. Říš jeho je nade všechno pomyšlení krásná. Chceš tam se mnou vejít? Tam zraky tvé se otevrou, tam prohledneš, neb posud byl jsi slep!«

A tu Vu-tao-ce dotkl se té malované skály. Otevřela se v ní vrata dokořán. Všichni byli oslněni. Kmitalo se to tam jako moře rozpuštěných hvězd a táhlá hudba tam zněla, velká jako hučení hlubokých lesů, mohutných řek a rozkolíbaného moře, jasná jako zvuk stříbrných zvonů, velikosti vysokých hor.

»Vstup!«, řekl Vu-tao-ce císaři. Ale nejvyšší zpravodaj ve věcech uměleckých a podnájemník jeviště volal: »Což to není všecko podvod? Je to klam, neboť není to v pravdě možné!« Při tom trkl do zdi svou prázdnou hlavou. V tom okamžiku zavřela se za malířem vrata sluje a zmizel i s dcerou císařovou, která s ním nadšeně v sluj vstoupila, v demantně jasné říši nadvěčné a nikdy nebyl více nazemi viděn. Trknutím čela toho blbého mandarína spadla okamžitě celá ta divukrásná malba v prach, císař Hing-vang a jeho moudří mandaríni stáli před zdí strážlivě obílenou jako dříve, a věřte mi, měli všichni podivem ústa přihloupě pootevřená. —

Nemusím zajisté vykládati, proč jsem tuto čínskou povídku zde zvláště vypravoval. Jest to klíč k pochopení umění Zeyerova, jest to jeho poetické credo, vyslovené obrazně a delikátně. Zeyer prohlašuje se tu nadšeným stoupencem vznešeného umění ideálního. Idealism nebyl mu však přiučenou formulí uměleckou, nýbrž vyvěral z nejnvtitnější podstaty jeho roznicené psychy, byl jeho názorem životním, jeho přesvědčením filosofickým. »Jen svět ideí jest světem skutečným, a ten úzký svět vyumělkovaných potřeb a okolností, jenž se falešně, ale obyčejně »světem skutečným« nazývá, za to nestojí, aby člověk k vůli němu žil«, jsou vlastní jeho slova. Jen svět ideový jest skutečný, svět zevnější jest uměle sestroyený: tento idealistický názor životní jest základním tonem veškeré poesie Zeyerovy. Jen umění ideální je věčné, neboť ono obsahuje pravdu vnitřní, vyšší než pouhé, mnohdy tak klamně pozorování povrchu. To je ta tajemná sluj, kterou se vchází do nadvěčné říše, v níž zmizel malíř Vu-tao-ce s dcerou císařovou, která jeho umění jediné chápala.

Z jeho ideálního názoru životního vykládáme si také některé zvláštnosti jeho poesie. Umění má podle jeho názoru zobrazovati vyšší pravdu. »Taková pravda je na dně každé civilisace, každého náboženství, každého pravého výtvaru uměleckého«. Odtud si vykládáme, proč Zeyer si vybíral a svým uměním oživoval látky ze starých kultur, z civilisací již dokonaných, vymřelých. Spatřoval v nich vyšší pravdu. Právě pro

to nalézáme u něho také tolik látek náboženských, zejména ze středověku, který se náboženským nadšením zvláště vyznačuje. Právě umění není mu v podstatě nic jiného než náboženství. »Vždyť v něm jako v tomto se krystalisují nejvnitřnější lidstva touhy a tušení po a o nekonečném v určité symboly, a v umění jako v náboženství jeví se vzmach orlích křídel, nescoucích v heroickém letu zasvěcence nedostižnému ideálu blíž, a oboje, konečně, umění jak náboženství mluví k nám vnitřním zjevením«. Z jeho idealistického názoru životního chápeme také náklonnost jeho k mystice, spiritismu, visionářství a j. Spiritism podle jeho mínění meze známých přírodních zákonů dále posouvá a dokazuje, že »nadpřirozené« přirozeným jest a žádný zázrak. Víse jest mu jen stupňované poznání a bezprostřední nazírání, neboť pět hrubých smyslů nestačí k pochopení tak velkého celku, jakým je vesmír, možno vnímati i bez pomoci tělesných ústrojů . . .

Knihy Zeyerovy nehodí se pro každého; dovedou je oceniti jen lidé jemu podobní, »kteří rádi se probírají v starých kronikách a co děti rádi naslouchali pohádkám, lidé, jimž z toho něco neurčitého, smrákavě sladkého a přece teskného, jako nostalgie po tom, co zde není, v srdci zůstalo, něco, co s nimi sedí, když se venku šefí, a jen oheň svítí, co v hustém lese vedle nich kráčí, hvězdami jako očima se na ně dívá, co konejšivě v jejich žal a snivě v jejich radost se mísí a slavně k nim mluví v samotách«.

Na výtku, kterou často od svých vrstevníků slyšel, že se ztrácí příliš ve mlhách, sní příliš, cítí příliš a nemyslí dosti často a přecasto zase, myslí-li, neučiní to dosti jasně a pozitivně, měl jedinou odpověď: »Nechce se každému do letu v modré mlhy a duhová oblaka, do kterých bych prý rád zavlekl ty, již mi poslouchají. Nuž, dobře, ať za mnou neletí, ti kteří nemohou, ti kteří nechtějí, mně se po nich tak málo stýská jako jim po mně. Ať zůstanou tedy prostě před střízlivě obílenou zdí jako slavný císař Hing-vang!«

K nadšeným průkopníkům nových směrů v literatuře české, zejména francouzského naturalismu a ruského realismu, náleží Vilém Mrštík. Náklonnost k reálnému pojímání skutečnosti projevovala se v ro-

mánopisectví našem dosti záhy, ale byly to z počátku jen prvky realistické nebo drobné kresby, na nichž spisovatelé naši přestávali. Drobná povídka již z dob Nerudových a K. Světlé byla silně realistická. Ale román realistický po způsobu ruských a francouzských spisovatelů jest teprve plodem doby nejnovější. Mrštík nejdříve kritickými články v časopisech klestil mu průchod, potom překlady a vlastními pracemi hleděl její u nás udomácniti.

R. 1893 Mrštík vydal první svůj román »Santa Lucia«, který způsobil v mnohém ohledu poplach v literatuře i v obecnostvě. Překvapoval nejen smělý a bezohledný naturalism, jímž spisovatel vyličoval osudy chudého studenta, nýbrž i jemná psychologická kresba, syté a plastické popisy zjevů životních i krás přírodních. Spisovatel hned na první stránce uvádí čtenáře do pochmurné sině v nemocnici a rozvinuje před ním hrozný obraz umírání. Mezi umírajícími nalézá se také 21letý student, Jiří Jordán, jehož osudy spisovatel vypravuje.

»Nic zvláštního, nic ohromujícího jej nepotkalo v životě, může-li se životem nazvat doba, která začíná kolébkou a končí prahem dvacíti let; — nic co by rázem před ním osvětlilo tajemství slova »svět« — a přece, když se rozhlédl za sebe zpět, jako by se někomu vyzpovídal, s duší zlomenou, ale čistou, trpělivou čekal na poslední akt přírody. Zdálo se mu, že vidí jasně a že si nemá už čeho přát, než aby opona rychle sletěla dolů...« Jordán, tak jako celá řada chudých studentů umírajících v květu mládí, byl obětí prostředí, v němž narozením byl postaven. Pocházeje z rodiny chudé, znal každý její zápas o kůrku chleba, sám prožil a procítil nejsurovější chvíle, kdy hlava rodiny přes noc zůstavena byla bez místa. V tomto ovzduší tvořila se jeho uzavřená, zamklá, nesympatická a k ironii náchylná povaha. Pobyt na gymnasiu ho nerozehřál, nezušlechtil, nýbrž ještě více zatvrdil. Zastaralý aparát vychovatelského formalismu bez duše a síly, suchý, kancelářský mechanism paměti a cviku, kde srdce neví o ničem a jen hlava bolí, budil v něm vzdor, pohrdání i nenávisť k okolnímu světu. Ve škole ohoukaný, odstrkovaný po osm let do zadních lavic,

doma pronásledovaný rozčilujícími a věčně stejnými spory o kus problematického chleba, uzavíral se do sebe čím dál tím více a nořil se v opuštěnosti do vzdušných výtvorů svých snů, které byly daleko vzdáleny skutečného a na dlouho nezměnitelného života.

Ve fantasii jeho, chorobně roznícené, vyzařovala jediná jasná představa, která zaujala celou jeho mysl. Byla to Praha, ta poetická, stověžatá Praha se skalnatými srázy, vysokými břehy terass, od které si sliboval vysvobození z dusného toho karceru svých nejkrásnějších dnů. V jejích černých konturách vybájl si zcela jiný, čistě ideální svět, takový, jako každý si snad staví v době osmnácti — dvaceti svých let. — V ní viděl lidi, jakých snad posud nikdo na světě nepoznal, v ní tušil svět, jaký zvykl vídat jenom v povídkách, dobrý, mravný vrchol všeho, co duše jeho bájala pod jménem lidskost... Praha mu byla prvním velkým cílem, kde zastavil se jeho tok, přijal v sebe vlny ostatní a v jejích náručí ubírat se mínil dál. Byla mu klíčem jeho života, pohádkou bez konce, orakulem tajemného znění. Poddával se slepě své lásce k ní a nedbal, co z té lásky pojde, jaký bude její plod.*

Ale jak hrubě se tu sklamal! Do Prahy nesl své nejlepší, své srdce, hlavu, nervy, krev a — utratil tam svůj život. Nepřipraven, neozbrojen, bez kormidla a vesla vrhnul se v její kalné proudy, a utonul — ani ne tak vlastní vinou jako společností . . .

V. Mrštík dotknul se směle bolavé sociální otázky studentské a zobrazil ji v osvětlení zostřeném. Život chudého studenta v Praze, který zde nemá konexí, známostí, protekce a Bůh ví jakých řetězů, kterými se lidé vážou k sobě v čínskou zeď, vykreslen v románu jeho s překypující barvitostí. Praha nevíta ho jako vřele milující matička, nýbrž jako zlomyslná macecha, která vyssává jeho životní sflly. Mnoho se již od té doby, co byl napsán Mrštíkův román, ve prospěch studentstva změnilo, a tuším, že k tomu také značně přispěla jeho kniha. Mnoho v ní pravdy životní, skutečnosti odpozorovaných fakt, které nemohou zůstatí bez mocného dojmu na čtenáře. Ale zároveň cítíme, že se tu úmyslně hromadí úžas a vzru-

šení, maluje se barvami příliš temnými. Rozhněvaný resoner má ještě často převahu nad klidným pozorovatelem.

Mnohem klidněji psal již své drobné kresby ve sbírce »Střny«. Jsou to obrázky čistě umělecké, provedené s jemnou drobnomalbou psychologickou, která je význačným rysem talentu Mrštíkovy. V sociálním ohledu zajímavé jsou jmenovitě ty kresby, v nichž odkrývá pohled do života moravského lidu, jako »Monako«, »Stařenka spí«, »Dědoušek«, »Z říše první velmoci«. Spisovatel odhaluje tu některé vnitřní i vnější škůdce, kteří hubí náš lid na Moravě. »Při delším styku s Moravou na každém kroku zakopneš o mrtvolu člověka, který je hromadným dokladem toho, jak celé rodiny, obce, kraje a Morava celá hyne, jak pomalu, nenápadně, tiše, ale jistě a potají vychlemtává ze sebe krev a podle všeho vychlemtávat ji bude tak dlouho, až vyplivne tu poslední. A neděje se tak vinou jen o m vnější, jako vinou vnitřní povahy moravského lidu, vinou jeho slabostí, náruživostí, choutek, které jako při každém nemocném organismu rostou v přímém poměru s úbytkem sil . . .«

Sbírka »O b r á z k ů« Mrštíkovy vyznačuje se zase nádhernou krajinomalbou. Spisovatel dovede svým uměním malířským vykouzlití před očima našima sytý a plastický obraz určité krajinky se všemi podrobnostmi se zvláštním lokálním i dobovým zabarvením. Celá příroda pod jeho pérem oživne, dýchá, zvučí, voní, hřeje nebo chladí.

Obsáhlý román jeho »P o h á d k a m á j e« (1897) jest v podstatě své jen historií lásky, ale překvapuje svým zvláštním provedením uměleckým. Vznik, postup a průběh lásky mezi studentem Říšou a spanilou dcerou revírnickovou až do konečného sňatku vylíčeny jsou s neobyčejnou prohloubeností psychologickou; i nejjemnější hnutí v srdci milenců, vzájemné projevy lásky, rozmíšky a veškeré ty zvláštní odstíny milostné touhy a vášně jsou věrně vystiženy, zároveň celý děj tone v půvabné záři barev, zvuků, vůně májové přírody a splývá se zjevy přírodními v okouzlující pohádku máje, která čtenáře uchvacuje, dojíká a zahřívá. Skladba tato právem byla nazvána deskriptivní básní v prose, feerickou apotheosou jara.

Ušlechtilým realismem vyznačuje se dále povídka »Bavlnkovy ženy«, kterou V. Mrštík se svým bratrem Aloisem napsal. Prostý, ale životní pravdou dýchající obrázek ze života, živá ilustrace lidového pořekadla: »První žena od Boha, druhá od lidí a třetí od samýho ďábla!« K povahopisným studiím velmi jemně vypracovaným a dojmajícím svou prostotou a pravdivostí patří také drobná kresba Mrštíkova »Stařenka«.

Rozhněvaný resonér, jakým se Mrštík projevoval na počátku své činnosti literární, ustupoval stále klidnému umělci, jenž vládne neobyčejnou silou slova a barvitostí řeči, a který se stejnou dovedností maluje jemně záchvěvy duše jako nádherné obrazy přírodní.

Bývá zvykem žádati po moderním románopisci, aby řešil v práci své nějaký problem, nějakou otázku sociální, politickou, náboženskou, psychologickou a j. Tohoto požadavku, který bývá v ústech mnohých kritiků často jen hluchou frásí nebo laciným prostředkem odsouditi dílo autorovo, zřiká se výslovně M. A. Šimáček, ačkoliv jej můžeme zařaditi mezi moderní spisovatele naše. Jemu neběží o to řešiti romány svými nějaký problem, nýbrž zobrazovati věrně život a kresliti lidi živoucí, zájem i účast budoucí. On nechce svými romány theorisovati, experimentovati, jako na př. Zola a jeho škola, nýbrž zachycovati život, jaký jest. Ušlechtilý demokratism jest význačnou známkou veškeré spisovatelské činnosti Šimáčkovy. »Na každý způsob, — praví dr. Vejvoda, hrdina románu »Světla minulosti«, — vážím si těch autorů, kteří starají se o duševní hlad lidu mnohem víc, než tak zvaných — jak jim říkám — »kaválřků umění«, jichž credem je: »co se líbí mé služce, není již proto uměním«, a kteří pro prostého a chudého čtenáře mají jen prázdnou dlaň a pro ty, kdož cítí potřebu dáti také něco lidu, duším hladovícím, duším dětským, mají jen klassifikaci »omezovaných mozků a nesložitých duší«, stojících hluboko pod kaválřkovským jejich snažením«. A na jiném místě téhož románu čteme toto příznání: »Miluji lid, a největší má účast je k utlačovaným, poníženým, vyděděným. Zřetel k potřebám lidu a přízpůsobení se jim je mi zákonem, vyplývajícím z toho mého přesvědčení,

jež je součástí mého filosofického pojmání lidstva a světa. Je mi vůdčím heslem při pohlížení na literaturu i na kritiku«. Názory tyto, jež Šimáček svým osobám do úst klade, jsou zajisté také jeho spisovatelským credem.

Šimáček měl při svém povolání přiležitost dokonale poznati život v cukrovarech, on zahleděl se hluboko v duši továrního dělnictva, seznal její výšiny i propasti a seznamoval s tímto málo známým ovzduším své čtenáře. »Ten okršlek továrních dělníků příliš málo znám v našich komnatách, a příliš veliká bída a bolest lká pod těmi nuznými krovky, než aby se za zbytečné mohlo pokládati, vejíti tam a ozářiti ji. Čím větší pravá bolest, tím více v ní poetické síly. A slza vyplakaná okem knížete neb dělníka zůstává vždy slzou, vždy krůpějí způsobitou, aby ozlatil ji paprsek poesie«. Byla to látka nová i vděčná, neboť život v cukrovarech poskytuje nadbytek zajímavého pozorování, hromadí se tu tolik zvláštních charakterů, nezvyklých obyčejů, rodinných poměrův a příhod, že mysl jen poněkud nakloněná k studiu povah nalézá zde žeň nejhojnější.

V továrním ovzduší vznikly cukrovarské obrázky »Z opuštěných míst«, »U řezáček«, »Duše továrny«, v nichž spisovatel podává zajímavé pohledy v ten svět malých lidí zaměstnaných ve fabrice. Národně líčí nejen jejich poměry sociální, život plný útrap a strádání, způsob práce v továrně, domácnost dělníků, nýbrž i jejich názory životní, jak se utvářely vlivem okolností. V jednom z nejlepších obrázků »Manželé Strouhalovi« ukazuje na př., že bída a utrpení stírají sice z dělnic továrních jemnost, něžnost a poesii, ale neporušují vrozené šlechtnosti a citu právního. V Strouhalce, ženě odchované v chudobě, »kotvilo v samém dně duše její nezvratné vědomí, že bez práce není života . . . Poněvadž byla dělnicí, měla pak svůj zvláštní názor o práci. Prací bylo pro ni jen to, zač se dostala mzda, obstarávání domácnosti bylo jí jen takovou potřebou jako každodenní se umytí. A že by láska a péče muži, dětem a domácnosti věnovaná mohla vyplniti celý její život, vůbec jí nikdy nepřipadlo. Že by muž její pro svou lásku k ní měl právo i povinnost živiti i její děti to by jí byl každý marně dokazoval.«

Život ve fabrice má sice své stíny, propasti a úskalí, spisovatel jich nezakrývá, ale nezamlčuje také, že i zde může vyklíčiti dobro. »I v těchto místech kvete štěstí. Jen že zřídka. I v těchto místech klíčí dobro; alespoň v duši Vinckové (povídka »Cvrček«) zde vyklíčilo. Anebo myslíte, že tam kotvilo již dřív, ale že bylo umrtveno, a že je vzkřísil nějaký anděl? Což jsou v továrně andělé?« Jsou i lidé, kteří přilnou k fabrice celou silou svého citu a nemohou bez ní žít, spatřují v ní svou živitelku a pěstounku. Taková byla fabrička Barka Fisterova v povídce »Duše továrny«, v jejíž fantasii vyrostla továrna v ohromnou bytost, »jež jí obklopovala svým životem, hrála svým teplem, jež milovala tu malou Barču jako matka, jež byla vděčna za tu lásku v jejím srdéčku, jež ji chránila jako otec, jež si s ní hrála, ji bavila jako sestra a bratr«.

V prostředí cukrovanském zrodily se také delší práce Šimáčkovy, jako novella »Bratří«, romány »Otec« a »Dvojí láska«.

Osudy dvou bratří vylíčeny jsou v »Bratřích«. Starší, básník, byl člověk slov, pathosu, deklamace, povaha mělká, sobecká, starající se jen o sebe a o svůj prospěch, licoměrník a frasista, který klamal jiné, ale nejvíce sebe. Poznáv pochybený směr svého života, zbědovanost své vlastní osobnosti, skončil sebevraždou. Druhý, cukrovanský úředník, byl člověk práce, zápasu, obětí, povaha šlechtná a sebeobětavá, s určitým cílem životním, který mnoho zkusil a přetrpěl, ale konečně dosáhl štěstí a spokojenosti. — Jest to šťastně provedená paralela mezi dvěma světy, světem frase a deklamace, a světem práce a zápasu. Šimáček rád zobrazoval povahy mělké, deklamatorské, které přeceňují svou hodnotu, namlouvají si ušlechtilé zásady, ale ke konání jich nemají síly. Takovým je i hrdina románu »Otec«, který svedl chudou dělnici tovární avšak z důsledků svého činu lehkovážně se vybavil a marně chtěl později napravit svůj hřích. Román, »Dvojí láska« jest v plném smyslu historií lásky. Josef Lužný, nově jmenovaný správce cukrovaru v Lesinách, oblíbil si již za dob studentských Stazinu, dívku prostou, dělnou a upřímnou. Láska jejich byla klidná

bez zvláštního vzruchu a milostné vášně. Oba strážlivě pohlíželi do budoucnosti a trpělivě čekali, až Lužný domůže se takového postavení, aby si mohl bez nesnází zaříditi domácnost. A trvalo to dlouhá léta. Když pak byli již u samého cíle, stalo se něco, nač spisovatel naráží mottem z bible: »Očekávání dlouhé zemdlová srdce, ale žádost vyplněná je jako strom života«. Lužný poznal v Lesinách jemnocitnou a vzdělanou dceru důchodního, Hermínu, která v něm vznítla docela jiné city, než jaké choval dosud k prosté Stazině. Byla to láska mnohem hlubší, silnější a vášnivější, která probouzela v něm netušený proud citův od nejjemnějších záchvěvův až do bouřlivých otřesů duše. Ač Lužný znamenal, že jen ve spojení s Hermínou kyne mu pravé blaho manželské, přece chtěl dostáti své povinnosti k tiché a oddané Stazině a vzíti si ji za ženu. Byl muž pevných zásad, jež deset let fabriky, té přísné, usilovné, železné práce v ní, naučilo život pojímati co nejdůležitěji. Ale Stazina nechtěla obět jeho přijmouti a vrátila mu slovo. — Děj románu nepatrný, všední, jest to vlastně intimní historie tří prostých srdcí oddálených od víření otázek doby, vykreslen je s neobyčejnou pravdou životní a psychologickým zdůvodněním. Jest to téměř výklad k slovům Gončarova: »Mnozí sice nazývají lásku pocitem kapriciosním, bezděčným, rodícím se jako nemoc, avšak i láska má svoje zákony a příčiny«.

Do jiného ovzduší uvádí nás »Štěstí«, román ze života uměleckého, tklivá historie nadaného sochaře Verunského, jenž v zápase s nepříznivými poměry podlehne a spustne. Člověk měkký, necenergický, slabý a vyhýčkaný, který nedovede s životem zápasiti, pro umění trpěti, pozbývá chuti k práci, opíjí se, až klesne fysicky i mravně na stupeň pustého proletáře. Z duševní otupělosti probudí se toliko při pohledu na mrtvolu své ženy, ubohé spolutrpitečky, a najde v mrtvé její tváři pravý motiv ke svému »Štěstí«. Co hledal marně v žáru práce, v illusích mládí, v bludech života, ve vířivém proudu vášni, za čím se hnal chladem lhostejnosti světa, trním sklamaní, ohněm sebe-ničení, to zde leží rozřešeno, psáno nebeským úsměvem na mrtvých rtech«. Socha »Štěstí« podle tohoto

motivů provedená zjednala mu rázem pověst velikého umělce, ale zároveň byla výsledkem posledního vzpružení jeho podkopaných sil duševních. Po horečnatém úsilí, s jakým o díle tom pracoval, nastalo zase vysílení a pak jakési ustalující se otupení. — Vedle jemné kresby psychologické, s jakou spisovatel předvádí duševní stav klesajícího umělce, vyznačuje se román Šimáčekův i detailním zobrazením pražských poměrů uměleckých a společenských, jež neblahým svým vlivem určovaly osudy sochařovy.

Znamení talent pozorovací a smysl pro zachycování skutečných jevů života Šimáček prokázal v cyklu drobných povídek »Ze zápisů Phil. stud. Filipa Kořínka«, jež vydával s pseudonymem Martin Havel. Jsou to poutavé pohledy do intimního života pražských rodin, plné životní pravdy a zajímavých detailů. Se stejným uměním realistickým načrtán je také genrový obrázek z mladé domácnosti »První služka«.

K studiím psychologickým velmi jemně a delikátně vypracovaným patří románová skladba Šimáčkova »V novém životě«. Není tu vlastně zevnějšího děje, který by čtenáře poutal, nýbrž kresba duševního stavu mladé učitelky, která po vysilujících studiích z dusného ovzduší velkoměstského ocitla se na zdravém vzduchu venkovském. Lojzička Žaludová, dcera chudého domovníka v Praze, měla trpké, bezradostné mládí. Svévole a příkoří, jež jí bylo snášeti od dcerky domácích, zbystřily však záhy její smysly. Vědomí společenských nesrovnalostí rázem se v ní probudilo, pojala odpor proti nim, silná hořkost z ponížení vlastního, z podřízenosti rodičů se jí rozvlnila v srdci. Mozkem šlehla jí myšlenka vymaniti se z toho ponížení, z té podřízenosti, uniknouti té kuchyňce v podzemí, těm spravovaným sukýnkám, té sudbě potlačovaných a bezprávých. Chtěla se státi učitelkou a tak vyvážnouti z tísnících pout chudoby. Učila se pilně, do úmoru. Sosláblá a bledá dostala konečně po maturitě místo zatímní podučitelky v Kejnově. Odtud počínal pro ni nový život, plný světlých a milých stránek. Půvaby venkovské přírody, zabezpečená existence, poměrný blahobyt, společenské postavení v tiché dědince — všecko to ji povznášelo, blažilo a hrálo. Dří-

vější tlak zubožených poměrů se uvolnil, vědomí pružnosti a vnímavosti vlastní duše, zbavené pavučin a prachu se probudilo, síla k vytvoření si vlastního života se vzpružila. Chtěla znovu žít, ozdravět, rozkvést a zrát v sílci půdě nového života. A jaký byl stav její duše? Houževnatý zápas, stálé choulení a krčení potlačily v ní cit, vlastně nepotlačily, ale naučily jej ovládat a podřizovat jej rozumu. Nerostla jako dívka, žila jako ušlápnutý tvor, jenž mužskou silou a houževnatostí se musil prolamovat k snesitelnějšímu životu. Soucit, cit družnosti, dělná láska zakrsaly v ní, sobectví nabylo vrchu. Ale bylo to sobectví hladového tvora, jenž se brání pustit kost, k níž se konečně dohrabal. Když měla k sobě na venkov vzíti churavého, umírajícího bratra, vzpíralo se proti tomu její sobectví. Poznala k svému žalu, že má chudé srdce, ne zlé, jen chudé. A s tímto poznáním probudila se v ní zároveň i touha ošlechtit své srdce, aby bylo lepší a bohatší. V novém životě vyklíčily nové síly a city. Přesazená rostlina do jiné půdy rozkvetla v ní a nabyla jiných plnějších barev a vydávala první výdechy čisté zatajené své vůně. Pochopila, že neuvažovat dlouho a činit dobře, v tom je celá moudrost života, čistá radost blahoslavených. Činit dobře lidem i němé tváři. Právě když v Praze matka nad nedostatkem jejího citu hořce naříkala, volajíc: »Zatracený školy! Zatracený vzdělání! Dítě to chudému člověku odcizí. Ukradne! Jedno mi zemře, a druhé -- už ho to ani domů netáhne, když se takovéhohle něco stane. — Zatracený vzdělání, povídám! Tou nejhorší děvečkou kdyby byla, víc citu by bylo v ní zůstalo«, v této době rozkvétaly v ovlažení a porosení nového života v srdci její dcery květy soucitu a lásky, v duši její rozžehlo se světlo, které za nedlouho vniklo i sem k ní, aby jí svítilo na cestu do nového domova a lepšího života tam u dcery po těžkých svízelných chudoby a stínech zármutku v tomto zapadlém domě odlehlé ulice . . .

V posledním obsáhlém románu »Světla minulosti« Šimáček snažil se vykreslit typ moderního člověka, jenž trpí epidemií naší doby, sžíravou sebeanalýsou a zmítán jsa stálými pochybnostmi, hledá východu ze spletné otázky po smyslu života. Jako

v zrcadle obráží se tu vnější i vnitřní život celé řady našich lidí, podobných dr. Vejvodovi. Poznáváme lidi takové — a jest jich nyní veliké množství mezi inteligencí, — nejlépe z této sebecharakteristiky dr. Vejvody: »Jsem zcela taková moderní duše. Mnoho diletantismu je ve mně. Široká fantasie, značná pružnost vmýšleti a vpraviti se do každé situace, vše si omluviti, pro vše najíti důvody a zas i útěchu, ale nedostatek síly k činu, k vyproštění se z toho, co mě hněte, aneb zas k takové odříkavosti, která by vyžadovala větší oběti, značnějšího a vytrvalejšího přemáhání. I ta stálá sebeanalyza podvazuje a umoruje sílu ke skutku a zeslabuje schopnost k pravé radosti i zas k pravé bolesti, i ke všem silným popudům z nich vytryskujícím a v koncích svých vede k resignaci, ke dni v duši, v němž ani slunce nesvítí, ani nebouří, nýbrž kde je bezvětrí, obloha zatažena a nálada soumrační . . .«

Nebudeme provázeti dr. Vejvodu po cestě jeho hloubání, analyzy, bludů, pochyb, vnitřních zápasův a konfliktů, po kterých jej autor někdy až příliš strojeně vodí, nýbrž zastavíme se toliko u konečného cíle, k němuž posléze dospěl. »Dobrým být, dobro chtít a dobro činit je poklad největší. Nic se mu nevyrovná. Ničeho víc není třeba pro celý život lidský.« Tato altruistická zásada, hlásaná důrazně ústy velikých románopisců ruských, Tolstého a Dostojevského, stala se také vůdčí hvězdou života dr. Vejvody a vnesla na konec toužený klid a jas v jeho duši. — Pozornému čtenáři namítá se však bezděky otázka, zda-li tato zásada jest skutečným výsledkem vlastního přemítání, vlastní trpké zkušenosti dr. Vejvody či formulí prostě odjinud převzatou? Z celého líčení jeho života spíše se zdá, že nevyklíčila z hloubky jeho duše, nevyrostla organicky z jeho nejvnitřnějšího přesvědčení, nýbrž přijata byla jako hotová již formule, které se dr. Vejvoda chytil jako tonoucí stébla, aby zahnal protivné černé ptáky, kteří ho děsili a znepokojovali. Ale i v tom má dr. Vejvoda v naší inteligenci čtené bližence.

Ve způsobu umělecké tvorby spatřujeme u Šimáčka stálý vývoj a postup. Málokterý z našich spi-

sovatelů dovede si tak dokonale osvojovati nové formy, nové moderní prostředky umělecké tvorby jako právě on. Ve volbě látek, v koncepci, ve výrazu i v dikci znamenáme u něho nepřetržitý pokrok ve smyslu moderního umění. On netvoří si sice sám nových formulí uměleckých, není původem nových ideí neb nových forem, ale snaží se poctivou prací a pilným studiem znamenitých vzorů cizích postupovati ku předu a přizpůsobovati se směrům novým i nejnovějším. Vidíme, jak v duchu moderního románopisectví kresba nitra nabývá u něho čím dále tím více převahy nad zevnějším dějem, výraz stává se barvitější a obraznější, dikce zvučnější a lahodnější. Konservativním zůstává toliko ve svém názoru na literaturu, příkládaje jí právem veliký význam propagační a věren jsa od prvopočátku demokratickému heslu »Umění pro život«. Odtud jeho odpor proti »kavalerickým umění«, kteří »s modních svých vehiklů práskají dlouhými svými biči do prostého občanstva, po povozech měšťanských a selských, které nejsou omalovány erbem »aristokratického umění«, házejí a plivají jako lajtnanští barónkové z Nemanic.«

Zřídka jen byl románopisec v literatuře naší tak okázale a nadšeně uvítán jako Karel Klostermann. Když vyšly první ukázky jeho kreseb, v nichž líčil přírodu a lid šumavský, mluvilo se o něm jako o zjevu fénomenálním, jemuž v současné literatuře české málo kdo se vyrovná. Nebyl to ani zvláštní umělecký směr ani překvapující originálnost a svéráznost talentu, jimiž Klostermann okouzloval své čtenáře, nýbrž hlavně novost a zajímavost látky zobrazené. Byla to Šumava se svou divukrásnou a nádherou scénérií přírodní a samorostlý lid její, které jeho knihám zjednaly popularitu a povznesly spisovatele jejich mezi přední naše belletristy.

Největší úspěch měl jeho román »V ráji šumavském« (1893). Spisovatel zvolil proň moment velmi významný. R. 1870 rozzuřila se v pralese šumavském divá vichřice, vyvrátila na tisíce mohutných velikánů lesních, v hničících drvech usadil se pak nebezpečný kůrovec, který hrozil záhubou celé Šumavě. Bylo třeba kvapně dříví odvážeti, kůrovce hu-

biti. Tichý, mrtvý jindy kraj byl stále pln ruchu, hluku a života. Daleko rozléhal se rachot kácených dřev, všechny cesty oživily, křik a lání po nich, práskání bičů od rána do večera; všude podle řeky kupily se klády, ječící kalné proudy unášely dřeva do končin níže položených. Jinde zapalovány byly mohutné vývraty a záseky, aby rázem zničena byla místa, kde se líhl nebezpečný brouček. Vhodně poznamenává spisovatel, že to byl v pravdě smutečný obřad, veliká panichida za starou, velebnou Šumavu.

Ale nejen příroda změnila tímto převratem svou tvářnost, také její lid. Pestrá směsice typův a jazyků, domorodci sebrání ze všech končin široširé Šumavy, čeští dřevaři z kraje, na sta Vlachův a Slovinců, vše to přihrnulo se sem, jako by byl objeven nový zlatonosný důl. Dostavily se přirozeně i převraty sociální. Vydělky byly skvělé, blahobyť v krajích dosud chudíckých rázem vzrostl. S blahobytem změnil se úplně bývalý prostý způsob života. Mohlo se vyhazovati plnými rukama a také se vyhazovalo! Muzikanti, šenkýři, obchodníci všeho druhu, všecko to žilo s sebou, všecko to vydělávalo, tylo a se radovalo. Poklesla mravnost, zahnízdila se zvrhlost, bujnost a neřest. Zvláště soustruhárny, v nichž děvčata pracovala, zhotovující zátky a škatulky na sirky, staly se opravdové Sodomy a Gomorhy v kapesním vydání.

Právě tuto vysoce pohnutlivou dobu, kdy odvěká příroda šumavská a její lid nabývaly nové tvářnosti, přerозovaly se v nové, nebývalé útvary, Klostermann obral si předmětem svého líčení. A skutečně podařilo se mu nejen vykresliti živě krásu i hrůzu šumavských hvozdů, v létě i v zimě, za bouře i metelice sněhové, nýbrž i předvésti před duševní zrak čtenářův všecku tu tvrdou a namáhavou práci dřevorubců v lese, vylíčiti způsob života jejich a vysvětliti z nových poměrů životních radikální změny v sociálních i mravních názorech šumavského lidu. V starém Rankelském Seppovi a nadutém sedláku Podhamerském i jeho rodině znázornil pěkně kontrast mezi starou, samorostlou generací Šumavanův a novým pokolením vyrůstajícím v jiném prostředí. Pravdivostí, silou a bezprostředností zamlouvaly se obrazy, jež spisovatel ve svém románu črtal.

Další romány Klostermannovy ›Ze světa lesních samot‹ a ›Skláři‹ vynikají touž velkolepou scénérií šumavskou a kresbou typických postav z obyvatelstva šumavského. Také dějová osnova je zajímavá a dovede upoutati čtenáře, ač nepřiléhá tak těsně k poměrům šumavským jako děj ›V ráji šumavském‹. Drobné kresby v knize ›V srdci šumavských hvozdů‹ méně se spisovateli dařily. Nový šumavský román Klostermannův ›Kam spějí děti‹ zabývá se hlavně sociálními poměry mladší generace Šumavanů, která se rozbíhá do světa hledat výnosnějšího živobytí.

Bystrým pozorovatelem projevil se Klostermann také v románě ›Za štěstím‹, ze života vídeňských Čechů. Čerpaje z upomínek na svůj pobyt ve Vídni, odpozoval skutečnosti mnohé zajímavé rysy a vylíčil pravdivě mnohé stránky Čechů žijících v prostředí vídeňském. Děj sám jest sice poutavý, ale nesvědčí ani o zvláštní invenci spisovatelově ani o umělecké rutině jeho. ›Hostinný dům‹ a ›Domek v polední ulici‹ jsou senační romány obyčejného stříhu.

Vypravovatelský talent spisovatelův zazářil nejjasněji v prvních jeho pracích; od té doby nerostl, spíše upadal. Jako básník Šumavy a šumavského lidu pojistil si však čestné místo v dějinách české belletrie.

Ze spisovatelek našich, které se zabývají analýsou sociálních poměrů svého pohlaví, zvláštní zmínky zasluhuje Božena Viková Kunětická. Napsala řadu drobných povídek, novell, idylek, silhouett a delší román ›Minulost‹, jimiž prokázala svou schopnost zobrazovati poutavě rozmanité jevy života a kresliti věrně poměry milostné, manželské a rodinné. Zajímavý děj, pěkná charakteristika, opravdovost názoru a výrazná dikce patří k přednostem jejího umění. Ale všeobecnou pozornost vzbudily teprve novější její práce ›Medřická‹ a ›Vzpouza‹, věnované sociálním otázkám ženským.

Děj románu ›Medřická‹ jest zcela prostý a obsahuje řídký sice, ale přece možný případ. Mladá učitelka se zamiluje a stane se matkou. Tím ztrácí své postavení a upadá i s dítětem v propast bídy. Jest to lidské, humánní?, táže se spisovatelka. Společnost podala ženě ruku, aby se vzchopila, a najednou — pro

jediný okamžik — udeří ji do prsou, strhne ji do bahna, odejme jí sousto od úst, sebevědomí ze srdce, důvěru ve vlastní sílu a krvavým písmem píše rozsudek nad životem nového člověka, který spatřiti má světlo světa . . . To je křiklavá nesrovnalost, která volá po opravě. Společnost nesmí žádati, aby žena, která se živí samostatně, platila za svou samostatnost svým ženstvím, za úctu společnosti účelem svého života, jež jí ustanovila příroda, neboť vlastním úkolem ženy jest přece jen — mateřství. Proto spisovatelka žádá, aby v ženě na prvním místě byla »respektována matka bez ohledu na její poměr k muži, který jí matkou učinil«.

Spisovatelka směle a bezohledně dotkla se tu důležitého problému sociálního, který těsně souvisí s otázkou ženskou vůbec. Pojala jej ovšem jen jednostranně a nebyla si asi vědoma konsekvence, k níž její theorie vede. Požaduje-li se tu, aby respektováno bylo mateřství učitelky neb jiné samostatně se živící ženy, má zajisté na totéž právo nárok každá žena, tedy i svobodná dívka jakéhokoliv stavu a zaměstnání, jen když se stane matkou. Spisovatelka prohlašuje se tedy v důsledcích pro »volnou lásku« . . .

Viková se vším důrazem obrací se k společnosti, žádajíc, aby tuto křiklavou nesrovnalost spravedlivě rozřešila. Ale může společnost za to, že nějaká Meddřická zvolila si za předmět k ukojení svého chtíce muže zcela nehodného a života neschopného, který nezná neb nechce znáti svých povinností otcovských, nýbrž v kritické době milenku svou opouští? Pobloudil-li jednotlivec, nelze přec pro to alarmovati celou společnost! Spisovatelka chtěla zajisté svým románem něco nového, hodně sensačního říci, ale způsob, jakým to zobrazila, sotva může někoho uspokojiti.

Román »Vzpouora« se stanoviska čistě aesthetického posuzován jest bez odporu veliký čin básnický, znamenité dílo umělecké, při jehož vzdělání spisovatelka využila všech stilistických finess a prostředků moderní tvorby románové. Některé partie přímo uchvacují čtenáře svým nádherným vzletem a plastickým znázorněním nejjemnějších stavů duševních

i scénerie přírodní. Také v sociálním ohledu má svou hodnotu. Spisovatelka snažila se v něm stanovit poměr ženy k modernímu muži, ovšem jak si jej ona představuje. Moderní muž podle jejího domnění dospěl dnes k vrcholu svého vnitřního i společenského vývoje. Hlásá individualism a uplatnění své sebelásky pod heslem theoretického anarchismu. »Jako věštec stojí nad novými staletími, vítěz nade vším minulým i příštím, neboť jest sám, svoboden a úplně nezávislý. U nohou jeho leží společenské řády, odvěké tradice, rodina, desatero, přátelství — stojí sám na prestolu svého vítězství, k němuž se propracoval staletími, v kterých vládl a myslil«. Může žena tohoto moderního muže následovat v jeho příkrém egoismu a vyvrcholené sebelásce? Na otázku tuto odpovídá spisovatelka zcela správně: »Cítím, že nutno pro ženu raziti si nové, samostatné cesty, které by nevedly ji k vrcholu individualismu, neboť o ten rozbila by se její duše, a s ní zaniklo by lidstvo«. Hrdinka jejího románu opouští svého milence, jenž ve svém nenasytém egoismu a v sebelásce pyšně vypěstované popírá všechny povinnosti a závazky občanské, vlastenecké, náboženské, mravní, rodinné i otcovské, a vrací se přes jeho vypjaté protesty k svému ženství, k povinnostem mateřským.

Největší chybou románu Vikové jest zajisté chybný předpoklad, že moderní muž jest zosobněním čirého egoismu a že v tomto osobním egoismu dosáhl vrcholu svého vnitřního i společenského vývoje! Spisovatelka si sice takového muže sestrojila, ale není to osobnost skutečná, nýbrž hříčka její vzrušené fantasmie. A proti této fantastické figuře bez masa a krve, figurině vycpané abstraktními teoriemi přemrštěného individualismu spisovatelka bojuje s napjetím všech svých sil. Vhodně podotýká jeden z kritiků našich o tomto fantomu zrozeném v předrážděném mozku spisovatelčině: »Řekl bych, že je velikým větrným mlýnem, s nímž tu autorka na divoce splašené Rozi-
nantě své dikce zápasí. V celé její posici alespoň je tu mnoho donkychotského. Jako slavný rytíř z la Manchy vyjel si do světa s hlavou plnou nemožné fantastiky, tak i autorka »Vzpoury« utvořila si jistě

nehorázné, skutečnosti neodpovídající představy o těch věcech, proti nimž zápasí, i o těch, pro něž zápasí. Vidí nebezpečí, jež neexistují, a vrhá se v nejlítějším zápalu panny Orleánské do boje tam, kde vlastně žádného velkého boje není« (J. V. Krejčí).

Viková propaguje ve svých románech bez odporu vážné theorie, umí se životu a jeho poměrům podívat směle a pronikavě v tvář, ale umělecké provedení a znázornění těchto teorií nelze nazvat šťastným. Schází tu síla přesvědčivosti, která by čtenáře uchvacovala a dojímalá.

Gogol ve svém arcidíle »Mrtvé duše« načrtnul zajímavou paralelu mezi dvěma spisovateli, z nichž jeden líčí pozitivní, světlou stránku skutečnosti, druhý stránku negativní, stinnou. Onoho spisovatele vysoce velebí a o tomto poznamenává: »Jiný jest úděl a jiný jest osud spisovatele, jenž se opovážil vynést na jevo všechno, co každou chvíli je před očima, a co nevidí lhostejné oči, — všechno strašné, ošklivé bahno maličerností, které opředly náš život, všechnu spoustu chladných, nepatrných, všedních povah, kterými hemží se naše pozemská, mnohdy hořká a nudná cesta — a jenž pevnou silou neúprosného dláta opovážil se vystavit je ve vypuklé postavě a v jasném světle na oči všemu světu! Jeho neuvítá potlesk lidu, on nespátí vděčných slz a jednomyslného nadšení duší jím rozohněných . . . Trnitá je dráha jeho života, a on hořce pocítí osamělost svou.« K těmto méně šťastným spisovatelům patřil sám Gogol, a u nás podobá se mu v jistém ohledu Josef K. Šlejhar.

Hrdinou všech povídek Šlejharových jest vlastně životní zlo, ono zlo, které jako rakovina rozžírá organism společnosti lidské. Jest to zvláště zlo přirozených pudů, divých vrozených vášní, nezřízené přirozenosti, spustlosti a choroby, vůbec zlo elementární, jež spisovatel všady stopuje, stíhá a nemilosrdně zobrazuje. K výtce, že s jakousi rafinovaností se ujímá životního zla, hnusně je rozvádí, zveličuje, úmyslně je staví na pranýř a s promyšlenou, virtuosní bravurou je vnucuje užaslým nervům čtenářů, spisovatel má tuto odpověď: »Zlo, jež jsem v životě shledal a líčil, zda vyrovná se zlu, jaké v pravdě v životě se ode-

hrává a jehož denními svědky jsme napořád? Ale tomu zlu jsme již tak uvykli, nepřekvapí nás, nedojme nás ani největší trýzeň cizí a milosrdenství naše nevzbudí! . . . Navyknutí tomu všestrannému zlu je právě symptomem, vymožeností naší doby, nepravého rozvoje civilisace. Theoreticky a akademicky luštíme všechny sociální problémy, humanitních institucí je taková řada, tolik paláců se pro ně staví, — ale zdaž zlu tomu se tím odpomohlo a zla ubývá? Myslím, že přibývá . . .»

Knihy Šlejharovy přeplněny jsou černými obrazy lidské surovosti, zloby, zvrhlosti, násilí, zatvrzelé necitelnosti, bestiálnosti až neuvěřitelné. Otec a matceha týrají, rvou, moří hladem i bitím ubohé dítě a když podlehne tolika útrapám, vyhazují je z domu do kůlny na slámu, kdež umírá ve společnosti uhoněného kuřete (Kuře melancholik). Sedlák a jeho chasa vyženou ze stohu bídného tuláka, který se tam byl za krutého mrazu s dítětem svým ukryl, a poštvou na něj psa, který dítě rozsápe (Vestohu). Zuřivý mrzák umlátí v sběsilém vzteku svou neteř, která ho ošetřovala (Předjarmarkem). Starý pytlák podřízne v divé vášni větev, na níž se utekl hoch, který ze soucitu pustil mu chycená srnčata; hoch s větví sřítí se do propasti (Srna). Necitelný sedlák dá poštvati psa na hladového, zbědovaného starce, který sbíral na poli pohozené brambory; utýraný stařec vypouští ducha (Navesnici). Hladem zmoření a zoufající rodiče opouštějí nemocnou dceru a nechávají ji na pospas kruté smrti mrazem (Zátíší). Chudí dřevaři utýrají dítě, a vlastní otec dítěte jim pomáhá (Matka). Necitelní a zpustlí lidé nechávají starou svou příbuznou umíratí venku pod okny jako prašivého psa, když ji byli o její skrovný majetek okradli (Ukolébavka) a p. Nejen lidem, nýbrž i zvířatům jest zakoušeti barbarství lidského. Surový tulák nabodne na laťový plot stlučeného psa, který mu z hladu vychlemtal mléko (Dva okamžiky). Lidé zaženou do mrazivé noci uštvanou, vyhladovělou ryzku (Ryzka), matka ubije se zvláštní zlobou hada (Had) a j. Zoufalé výkřiky lidí hladem a nouzí zbědovaných, nářky ubožákův pošlapaných a zneuctěných, horečné sny

umírajících, mátožné představy silencův a podobné srdcervoucí výjevy předkládá spisovatel čtenářům.

K čemu to, otážete se snad. Spisovatel odpovídá: »Zlu odpírati, poznáním zlo odstraňovati — taková aspirace byla by mojí ješitností a vřele vytouženým přáním celé té mé tak zvané literární práce.« Není to tedy rafinovanost, která vtiskla mu péro do ruky, nýbrž tendence moralisující. On chce vyličováním zla zlo toto napravovati, chce buditi soucit a smilování s ubohými oběťmi společenské bídy. Jen když srdce lidské bude jato nezištností, soustrastí a láskou, jak Kristus ukázal, když bez úvah a teorií, bez akademické rafinovanosti bude plniti nejvyšší příkaz Kristův o lásce k bližnímu, jen tehda nebude zla přibývatí. »Pak vlastně ani zlo nevzejde a nebude vůbec zla, jemuž v životě mělo by se čeliti . . . Zla pak nebude, vyrovná je láska všelidská. Jakékoliv by byly ideály a skvělá hesla civilisace naší, jakýkoliv rozvoj a nedozírnost její poznání — ta civilisace, jež za svou hvězdu výhradně lásky by neměla a veškeré své poznání jen za její tajemství neřídila, za tím poznáním světy a protivy vyrovnávajícím, sama sebou dnes či zítra se rozpadne . . .«

Pro své chmurné příběhy Šlejhar má také svůj zvláštní výraz: drsný, mnohdy až řezavý ton, přerývané věty, stlumené obrazy, mystické zabarvení, zasmušilou krajinomalbu. Má svou estetiku, která se přičí běžným názorům, ale v té aesthetice tají se kouzelná moc suggestivní, která čtenáře opletá, uchvacuje a podmaňuje. To asi proto, že vše co napsal, nejdříve sám hluboce procítil. Smutné drama života jevílo se mu vždy v barvách nejčernějších, patrně vlivem vlastních trpkých zkušeností a následkem pochmurného a jaksi těžkého pojmání života. O způsobu svého tvoření uměleckého vypravuje autor sám toto: »Pracuji z okamžitého dojmu; pod určitostí nálady začnu psát, obyčejně nevěda, co z toho pojde; píšu úplně náhodně, dáváje se unášeti okamžitým myšlením a citěním, teprve postupem se mně myšlenka objevuje . . . Kdekoli člověka líčím, vmýšlím se do jeho stavu co nejúsilněji a nejhlouběji, a mám za to, že do nich nic nevkládám fantastického, nýbrž že je líčím dle pravdy.

Nechci je vypisovat zevrub, nýbrž postihnu na nich jednotný rys, jenž ve mně utkví a pod dojmem tohoto jednotlivého rysu sám ze sebe figury vytvořím. Pozorují lidi z pozdálí a podám je tak, jak se mi v daný okamžik jeví . . . Nerad místo a děj svých obrázků precisuji, také nejmenuji rád své figury, jelikož mám při tom pocit, jakoby se mi látka z moci vymykala a přestávala býti mou.«

Rázem svého talentu Šlejharovi nejvíce se podobá Jiří Sumín (pseudonym slečny Anny Vrbové). Spisovatelka již první svou prací, vesnickým příběhem »Z doby našich dědů«, upoutala na sebe pozornost. Podkladem děje jest příběh dosti obyčejný, který zachovala tradice několika moravských dějin. Asi týden před vánočními svátky obyvatelé města Tvorkova a okolních vesnic byli poděšeni zprávou, že mezi Tvorkovem a Hodkovicemi neznámý mladý muž se oběsil. Dojmy, jež příšerný objev tento u venkovských obyvatelů vyvolal, a nesnáze s pohřbením sebevraha jsou hlavním předmětem líčení autorčina. V děj vloženy jsou zároveň kuriosní obrazy lidu vesnického, jeho zvláštních názorů mravních i společenských. Pronikavá analýsa, detailní líčení nejjemnějších hnutí duše, bujné vidiny vznícené fantazie, mátožné sny ochuravělého mozku ostře a plně jsou zachyceny a zobrazeny. Dojem, jaký Sumínova povídka působí, jest mocný a trvalý. Ale na závadu jest, že spisovatelka úmyslně barví hodně na černo, užívá prostředkův až drastických a přehnaných, aby způsobila náležitý efekt. Toto křiklavé hromadění hrůz, děsu a výstřednosti zeslabuje umělecký význam celé práce.

Mnohem klidněji jest již napsána povídka »V š t ě«, v níž podán ponurý sice, ale se vši možnou realistickou pečlivostí nakreslený obraz života rodinného, zbudovaného na základech nezdravých. Málo jest knih, v nichž by s takovou podrobností a psychologickým zdůvodněním vysvětlen byl úpadek rodiny, vliv jeho na převrácené vychování dětí a konečně úplný rozvrat rodinného života jako v povídce Sumínově.

Novella »Zapadlý kraj« a sbírka povídek »Úskalím« složena je v téměř pessimistickém duchu, který charakterisuje všechny práce Sumínovy, s touž

naturalistickou methodou a pohříchu i s touž nervosní snahou odkrýváním kuriosních běd a zrůdných zjevů života budit u ětenáře dojem. Odloží-li spisovatelka svou dosavadní manýru, ětenáře úmyslně děsit, strašit a napínat, pohledne-li životu bez ěerných skel přímo do oěí, může svým uměním, které je opravdu vzácné, dospěti k pronikavěmu znázornění života a jeho pravdivých zjevů.

Čelnější literatura.

Fried. Spielhagen, Beiträge zur Theorie und Technik des Romans. Leipzig 1883; J. Vorel, Román, Kritická studie (Pelcova Kritická knihovna sv. 3); O. L. B. Wolff, Allgemeine Geschichte des Romans von dessen Ursprung bis zur neuesten Zeit. Jena 1850; H. Mielke, Der deutsche Roman des 19. Jahrhunderts. Braunschweig 1897; P. D. Boborykin, Evropejskij roman v XIX-m. stolétii (Roman na zapadě). S. Peterburg 1900. — K. Sabina, Novellistika a romanopisectví české doby novější (Krit. příloha k »Nár. Listům« 1864); J. Máchal, Počátky zábavné prosy novověké (Literatura česká XIX. st. vyd. Laichter 1902); J. Voborník, Padesát let české literatury (Jub. památník Čes. Akademie 1898). — J. Klicpera a E. Šemerád, Václav Kliment Klicpera. Chlumec nad Cidlinou 1874; V. Filípek, V. Kl. Klicpera (Lumír 1859 č. 38); P. Novák, Vác. Kliment Klicpera (Slavín II. 173). — K. Sabina, Spisy Karla Hynka Máchy. Praha 1845; J. Arbes, Karel Hynek Mácha. Praha 1886. — F. Zákrejs, J. J. Marek (při sebraných spisech Markových v Nár. bibliotéce). — Jos. K. Tyl o spisech Jana z Hvězdy. (Sebr. spisy XIII 22); J. L. Turnovský, Josef Kajetán Tyl. Praha 1880; V. Filípek, J. K. Tyl, jeho snažení a působení. Praha 1859; E. Krásnohorská, Josef Kaj. Tyl (Osvěta 1878. 81.) — Prokop Chocholoušek (Slavín I. 231); B. Čermák, Prokop Chocholoušek (Květy 1892. II 118). — J. K. Martínek, Frant. Pravda (Lit. Listy VIII. 149); autobiografie Pravdova ve Vlasti 1890. 1. — Jos. Hanuš, Božena Němcová v životě i spisech Praha 1889 (Mat. lidu); S. Podlipská, Životopis B. Němcové. Praha 1891; V. Vávra, Božena Němcová. Pokus životopisný a literární. Praha 1895. — Ter. Nováková, Karolina Světlá, její život a její spisy. Praha 1890 (Mat. lidu); L. Čech, Karolina Světlá. Kritická studie. Brno 1891; Jan Krejčí, Karolina Světlá (Obzor lit. a uměl. 1900. 225). — K. Kořínek, Františka Stránecká (Čas. Mat. Mor. 1892); A. Novák, Františka Stránecká. Literární drobnokresba (Lit. Listy XX. 1). — K. Juda, Václav Kosmák (Program reálky v Nov. Městě na Moravě za r. 1900/1). — J. Arbes, Karel Sabina, Volné črty z literárně-politické pathologie (Naše Doba roč. II. 506). — F. A. Hora, Gustav Pflieger Moravský (autobiografie). Plzeň 1880; Fr. Pover, Gustav Pflieger-Moravský. Jeho život a jeho díla (Rozhledy literární I 1886. 58; Lit. Listy 1888. 3 a d.). — Jan Jafránek, Václav Vlček (Slavín II. 217); E. Krásnohorská, K sebraným spisům Václava Vlčka. — Jiljí V. Jahn, Ferdinand Schulz (Osvěta

1895. 83). — Sofie Podlipská. Několik črtů životopisných (autobiografie při Listech staré vychovatelky. Praha 1886); Žofie Podlipská. Povídka o mně (České spisy pro mládež č. 51); E. Krásnohorská, Sofie Podlipská (Ženské Listy 1893. 81; 1898. 1). — K. Rais. Václav Beneš Třebízský. Praha 1885 (Mat lidu); Jos Braun. Václav Beneš Třebízský. Obraz životopisný. Praha 1889; Bož. Jiránková. Václav Beneš Třebízský. Literární obraz (Listy filologické 1901. 286). — Jan Voborník, Alois Jirásek Jeho umělecká činnost. význam a hodnota díla Praha 1901; Al Tuček. Alois Jirásek. Kapitoly literárně kritické. Praha 1901; Zd. Nejedlý, Alois Jirásek (Čas. Čes. Musea 1901—2). — A. Novák, K. V. Rais. Studie literárně historická (Obzor liter. a uměl. 1900. 33). — Jaroslav Kamper, Julius Zeyer (Čas. Čes. Musea 1901. 36); F. V. Krejčí, Julius Zeyer, Kritická studie Praha 1901. — F. V. Krejčí, Vilém Mrštík (Rozhledy Pelc'ovy VI. 725). — Jar. Kamper. Der Böhmerwald und sein Dichter = Klostermann (Politik 1895). — Jar. Kamper. Josef K. Jejhár (Čes. Revue IV. 146).
 Četné recenze a referáty v časopisech, zvláště v Liter. Listech, Osvětě, Čase. Naší Době. Rozhledech Pelc'ových. Čes. Revue. Obzoru literárním a uměleckém a j.

Essays

Contents

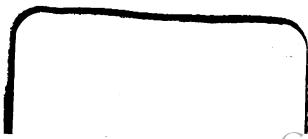

Essays

2011

7785.26
ceskem romanu novodobem :
idener Library 005923768

3 2044 085 776 185

